

**ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

На правах рукопису

ЛЕПІСЕВИЧ ПЕТРО МИРОНОВИЧ

УДК 947.784 “1914-1916”

**ЗАГАЛЬНА УКРАЇНСЬКА РАДА: ПРОБЛЕМА КОНСОЛІДАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИХ СИЛ (1914-1916 рр.)**

Спеціальність – 07.00.01 – історія України

**Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук**

Науковий керівник

доктор історичних наук, професор

Кондратюк Володимир Олександрович

Львів 2005

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА.....	9
РОЗДІЛ II. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО–ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. УТВОРЕННЯ ГУР	
2.1. Еволюція української самостійницької думки на зламі століть. Створення Головної Української Ради та її діяльність	32
2.2. Союз визволення України – національно-політична репрезентація наддніпрянців	53
РОЗДІЛ III. ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ	
3.1. Стосунки в українському політикумі під час реформування ГУР (вересень 1914 – квітень 1915 рр.)	77
3.2. Конституювання Ради, її основні програмні засади, внутрішні суперечки	91
РОЗДІЛ IV. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗУР	
4.1. Культурно-освітня праця на північно-західних українських землях і серед військовополонених українців	115
4.2. Діяльність ЗУР, спрямована на вирішення українського питання у загальноєвропейському контексті	144
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	173

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Серед проблем, які мають науково-теоретичне і суспільно-практичне значення для формування політичної структури, демократизації суспільного життя в незалежній Україні, вагоме місце належить діяльності українських політичних партій та організацій і, зокрема, Загальної Української Ради (ЗУР), що стала політичним репрезентантом поневоленого народу Української революції 1917-1921 рр.

Наукове розв'язання чисельних аспектів діяльності ЗУР в роки Першої світової війни актуальне і в плані використання її організаційно-політичного досвіду в сучасних умовах державотворення, яке характеризується багатопартійністю і строкатістю політичних сил, а також проблемами консолідації нації. Це ще раз підтвердила виборча кампанія Президента України 2004 р.

Вивчення історії формування і діяльності українських політичних партій та громадських об'єднань на зламі століть, аналіз перших практичних спроб втілити ідею соборності сприятиме проведенню політики, яка б забезпечувала подальші демократично-правові процеси в Україні, насамперед формуванню громадянського суспільства. У цьому контексті значне зацікавлення викликає дослідження історії боротьби за реалізацію української національної ідеї у ХХ ст., важливим етапом якого стала Перша світова війна, зокрема діяльність Головної Української Ради, Союзу визволення України та Загальної Української Ради.

Як надпартійна репрезентаційна організація ЗУР створена 5 травня 1915р. у столиці Австро-Угорщини – Відні завдяки компромісу та співпраці наддністрянських і наддніпрянських політичних сил. Її лідером став досвідчений посол Галицького сейму і австрійського парламенту адвокат Кость Левицький, автор низки праць з історії та політичної думки українського народу. Рада була загальноукраїнською як за своїм складом, так і за характером

суспільно-політичної діяльності. Водночас у національно-політичних справах українців Австро-Угорщини вона виступила як найвищий єдиний їх представник не лише всередині імперії, але й на міжнародному рівні. Інші українські культурно-освітні, наукові, кооперативні організації та інституції, зберігаючи організаційну автономію, координували свою практичну діяльність із головними напрямками, визначеними ЗУР. Діяльність ради була підпорядкована здійсненню засадничого завдання – державної самостійності та територіальної єдності українських земель, що на той час знаходилися у складі імперій Романових та Габсбургів.

У радянський період діяльність Загальної Української Ради, як і її попередниці Головної Української Ради, була об'єктом гострих політичних та ідеологічних суперечок і тому ґрунтовно не досліджувалася. Лише в умовах розбудови незалежної Української держави реальним стало об'єктивне наукове вивчення проблем Першої світової війни і загалом політичної історії України першої половини ХХ ст.

Зв'язок з науковими програмами. Дисертаційне дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри історії України, політології та права Українського державного лісотехнічного університету “Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях (1914–1939 рр.)”, а також збігається з тематикою наукових досліджень, які проводяться на історичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Об'єктом дослідження виступає весь комплекс історичних проблем, пов'язаних з консолідацією національно-демократичних сил в умовах існування Загальної Української Ради у період Першої світової війни.

Предмет дослідження – програмно-організаційні засади діяльності Загальної Української Ради та її значення для консолідації національно-політичних сил Галичини, Буковини, Волині та Наддніпрянщини у боротьбі за самостійність і соборність України.

Хронологічні рамки роботи – 1914–1916 рр., період піднесення національно-визвольних змагань та актуалізації українського питання на міжнародному рівні. Водночас це був час консолідації національно-демократичних сил у рамках Головної Української Ради і Загальної Української Ради для реалізації ідеї державної незалежності й соборності України.

Мета та завдання дисертаційного дослідження полягають у комплексному вивченні та узагальненні здобутків вітчизняної та зарубіжної історіографії, в осмисленні нових архівних документів і матеріалів, спогадів тогочасних військово-політичних подій першої чверті ХХ ст. Зокрема, у роботі поставлено завдання дослідити:

- розвиток українського національно-визвольного руху напередодні та на початковому етапі Першої світової війни;
- питання еволюції української самостійницько-державницької думки на початку ХХ ст.;
- внутрішні та зовнішньополітичні передумови виникнення Загальної Української Ради, функціонування її Ради (34 особи) та Президії (10 осіб) на чолі з К.Левицьким;;
- стосунки та дискусії в українському політикумі під час реорганізації ГУР на початку 1915 р.;
- історію створення та функціонування ЗУР як представницького органу не лише галицько-буковинських, але й загальноукраїнських сил, роль у цьому процесі наддніпрянців, членів СВУ;
- вплив діяльності ЗУР через посередництво Бюро культурної помочі на чолі з І.Крип'якевичем на суспільно-політичні та національно-культурні процеси на Волині та Холмщині;
- національно-просвітницьку роботу членів Ради серед військовополонених українців у таборах Австро-Угорщини та Німеччини;

- питання розвитку політичної програми ЗУР щодо здобуття національних прав українського народу в контексті східної австро-німецької політики у 1914-1916 рр.;

Методологічну основу дисертаційного дослідження складають принципи історизму та наукової об'єктивності, що спираються на пріоритеті різновидових документів, які сприяють усебічному аналізу політичної платформи та практичної діяльності Загальної Української Ради. Дисертант поєднав структурно-функціональний, аналітичний, порівняльний, конкретно-історичний та проблемно-хронологічний методи, що дало змогу раціонально осмислити сенс діяльності ЗУР, окремих її діячів та загалом суспільно-політичні процеси на західних землях України на початку ХХ ст.

Наукова новизна міждисциплінарної праці полягає в тому, що в ній на основі великого документального матеріалу, більшість якого введено в науковий обіг уперше, комплексно досліджено:

- діяльність Загальної Української Ради щодо консолідації національно-демократичних сил напередодні Української революції 1917-1921 рр.;
- теоретико-ідеологічні й організаційні засади створення та практичної діяльності Головної Української Ради та Загальної Української Ради її лідерів К.Левицького, Є.Петрушевича, М.Василька, Л.Цегельського;
- розвиток загальнополітичних та особливих чинників конституювання ЗУР, а також основні програмні засади Ради щодо відродження незалежної національної держави на всій українській етнічній території;
- культурно-освітній вплив Загальної Української Ради на населення північно-західних українських земель і військовополонених українців, залучення їх до визвольних змагань;
- співпрацю між наддністрянськими і наддніпрянськими політичними силами, спрямовану на поетапне здійснення програми політичної самостійності й територіальної єдності українських земель, що перебували у складі Австро-Угорщини та Росії;

- основні причини втрати впливу ЗУР на український національний рух у 1916 р., передачу її репрезентативних політичних функцій Українській парламентській репрезентації, членами якої були спільні діячі Ради.

Практичне значення. Теоретичні висновки і фактичний конкретно-історичний матеріал дисертації можна використовувати в державотворчому процесі для розробки сучасних національно-державницьких доктрин України, формування загальнонаціональної ідеології та стратегії національного розвитку, для створення загальнонаціональної програми патріотичного виховання молоді, у підготовці енциклопедичних і узагальнюючих праць із загальної історії новітнього часу, курсів лекцій із військово-політичної історії України у вищих навчальних закладах, у розробці спецкурсів та під час написання навчальних посібників, а також в історико-краєзнавчій та політико-виховній роботі в частинах Збройних сил України та Міністерства внутрішніх справ України.

Апробація результатів дослідження. Рукопис дисертації обговорювався на засіданнях кафедри історії України, політології та права Українського державного лісотехнічного університету. Основні конкретно-історичні результати і теоретичні положення дисертації викладені у доповідях та повідомленнях на регіональних наукових і науково-практичних конференціях: „Соціальні проблеми сучасного державотворення та їх вплив на правоохоронні органи України” (Львів 2003); „Органи внутрішніх справ у період розбудови держави та громадянського суспільства в Україні: філософське-правове осмислення” (Львів, 2004); „Перша світова війна в історичній долі українського народу” (Львів, 2004); „Інформаційне забезпечення ОРД практичних підрозділів та завдання щодо вдосконалення навчального процесу в навчальних закладах системи МВС України” (Львів, 2004).

За матеріалами дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових праць, із яких 4 – у фахових вузівських виданнях України.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом, підпорядкована відповідній меті й завданням, що дозволило провести цілісний і комплексний аналіз ролі ЗУР у вирішенні проблем консолідації українських

національно-демократичних сил у період Першої світової війни, що прискорила вибух Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків (172 стор.) та списку використаних джерел та літератури (317 позицій).

РОЗДІЛ І

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА

Дослідити діяльність Загальної Української Ради можна тільки ґрунтовно осмислюючи український національно-визвольний рух першої чверті ХХ ст., етапи його розвитку, характеристики рушійних сил, засоби і шляхи реалізації ідеї державності та соборності України. Визначні українські громадсько-політичні діячі, які були одночасно й історіографами українського національного руху, опрацювали основні концепції боротьби за державну незалежність. Цілісності концепції набули у працях М.Костомарова, М.Драгоманова, В.Антоновича, Б.Грінченка, особливо яскраво сформувалися в історичних творах М.Грушевського. Осмисливши український національний рух, обґрунтувавши самостійний політичний та культурний розвиток українського народу, учений одним із перших розглянув Україну як національно-державний організм із давньою історією, визначив витoki української самостійності та державності.

На певних етапах проблему незалежності України М.Грушевський розглядав по-різному, зважаючи на попередні здобутки національно-визвольного руху. Принципи автономії та самостійності він вважав не протилежним формам державності, а різними рівнями і ступенями повноти суверенності держави. На питання, якої автономії та федерації потребують українці, М.Грушевський однозначно відповідав, що вони “в політичній справі хочуть утвердити широку національно-територіальну автономію” [118, с.121]. Отже, автономію він розглядав не як національно-культурну категорію, а як національно-політичний інститут, за допомогою якого поступово реалізується найважливіша вимога українців – “стати господарем на своїй землі”. У федералізмі М.Грушевський вбачав не заперечення незалежності української державності, а крок їй назустріч, його ідеї згодом були втілені у відповідних актах Української держави [153, с. 23-26].

Історію українського національного руху ґрунтовно вивчав Іван Франко. У численних працях він доводив необхідність розв'язати економічні проблеми як головну передумову досягнення політичної незалежності, що дасть змогу Україні увійти до складу розвинених європейських країн [264, с. 471-483]. І.Франко вважав, що ця мета буде досягнута завдяки духовному відродженню нації, поширенню освіти і науки, піднесенню свідомості українського народу, консолідації його духовних та інтелектуальних сил. У праці “Що таке поступ?” (Коломия, 1903), осмислюючи історичний розвиток Австро-Угорської та Російської імперій, учений стверджував, що “федералістичний устрій ніколи не приведе до добра, а навпаки – до великого лиха” [252]. І.Франко підкреслював, що найприроднішою формою організації незалежного суспільного організму є вільна, самостійна національна держава, яка може забезпечити етнічний мир, гармонійну злагоду і можливість самореалізації індивіда. Національну ідею І.Франко осмислював й образно характеризував як проблему духовного вибору і моральної свободи народу, його повсякчасну готовність до самопожертви в ім'я реалізації національного ідеалу. Він глибоко усвідомлював і обстоював необхідність політичної самостійності України, національну єдність, незалежність і державність.

Чималий внесок у розробку проблеми зробив В'ячеслав Липинський, який вважав українську національну ідею головним чинником для об'єднання всіх українських земель в єдиній національній державі, а боротьбу за державний суверенітет – найважливішим вихідним пунктом політичної програми самостійницьких і народно-демократичних сил. “Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її собі не збудуємо, – зазначав В.Липинський, – і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути” [189, с. 5]. У політиці понад усе він ставив національну державу, тому що тільки в такій державі може сформуватися повноцінна нація. Щоби не загинути, нація мусить створити свою державу, розробити національно-державну ідею, яку мають усі культурні нації. Саме об'єднана держава – це політичний ідеал нації.

Український політичний емігрант, член Союзу Визволення України Іполит Бочковський у розвідці “Національна справа” [94, №11-13, 15, 21, 22, 25-29, 31] ґрунтовно проаналізував зв’язки між національним самовизначенням та політичною самостійністю народів, уважав національну справу поряд із соціальною однією з найважчих проблем нової доби. Він підкреслював, що національна самосвідомість – перша і визначальна умова визволення поневолених народів, її поглиблення – непереможна твердиня національного існування [94, №13, с. 196], а нація у новітнім житті – культурний і політично творчий елемент [94, №26, с. 385-386].

Розвиток національно-визвольного руху, уважав І.Бочковський, залежить від багатьох чинників, а саме: від устрою та продуктивних сил старої держави, до якої належить народ, що прагне незалежності, від географічного положення й територіальних відносин з матірною державою, головним чином з економічного боку, від кількості народу та величини його території, від суспільної диференціації національного організму [94, №26, с. 402-403].

Із позицій державницького розуміння історичних процесів у працях Дмитра Дорошенка [135; 132] досліджено український національний рух з середини ХІХ ст., його радикалізацію на початку ХХ ст., зокрема у революції 1905–1907 рр., коли національний рух розвивався в атмосфері непримиренної боротьби з царизмом, набирав дедалі гостріших проявів соціальної революції та охоплював широкі кола громадськості. У працях ученого висвітлено національний рух у Галичині та на Буковині, його вплив на піднесення національної свідомості населення Наддніпрянщини. Історик виявив ідейні розходження і тертя між деякими партійними організаціями й діячами в час Першої світової війни щодо вирішення наріжного питання – національно-політичного визволення.

Складні проблеми розвитку української політичної думки, виникнення партій, аналіз їхніх програм розглянуто у працях Володимира Дорошенка [126; 131; 123]. Він показав постійні прагнення українського народу до самостійного

життя, процес формування політичних організацій від часів Кирило-Мефодіївського братства, “Громад” і студентських гуртків українських соціалістів-федералістів. “З початком ХХ ст., – відзначав В.Дорошенко, – коли під дружнім натиском всенародного невдоволення захиталася царська “в’язниця народів”, самодержавство нарешті мусило трохи попустити. І хоч яка куца була ця воля, проте українство настільки використало її для зміцнення своїх позицій, що не тільки витримало всю ту скажену нагінку, з якою накинулася на нього царська адміністрація з вибухом Першої світової війни, але з першим подихом волі в пам’ятних днях 1917 р. спромоглося зорганізувати українську державу. Так перетворився український народ із сирої етнографічної маси в новочасну націю” [9, ф. 365, оп. 1, спр. 10, арк. 54].

В аналітичних книгах Костя Левицького [186; 188] продемонстровано зародження українського національного руху в Галичині, його неухильне поширення в усіх ділянках життя, особливо перед вибухом Першої світової війни, взаємозв’язок із Наддніпрянщиною. Він висвітлив діяльність Головної Української Ради, Союзу Визволення України, Загальної Української Ради, їхнє значення у розв’язанні української проблеми, важливість Української парламентської репрезентації в суспільно-політичному та культурному житті.

Безпосереднє вивчення історії формування Загальної Української Ради, її значення та функції у вирішенні найважливіших суспільно-політичних та національних проблем українського народу розпочалося ще під час світової війни. Зокрема 1917 р. вийшла друком “Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 р.” [32]. Це збірник статей про культурне, економічне й політичне життя українського народу по обидві сторони австрійсько-російського кордону, детальний огляд життя українців у Росії з ХVIII ст. Опубліковані у збірникові нариси стали першою спробою висвітлити найважливіші віхи діяльності ЗУР, однак ці дослідження не розкрили всього її змісту і значення, зокрема внутрішніх стосунків в українському політичному таборі. Зауважимо, що подана для у книзі української суспільності інформація

слугувала достатнім матеріалом про функціонування Ради на різних ділянках національного життя.

Розвиток української державності, її злети й поразки, згуртування українських політичних сил навколо Загальної Української Ради висвітлено в розвідках Л.Цегельського, В.Темницького, С.Кузика, В.Сімовича, М.Лозинського, В.Дорошенка, А.Жука [32, с. 50-74, 10-12, 176, 356-364, 96-106, 366-384; 90, с. III-XXVIII, 229]. Роль ЗУР як чинника міжнародної політики, значущість України в геополітичному просторі, утворення Української незалежної держави як стабілізаційного чинника в Центрально-Східній Європі, розкрито у працях М.Возняка, І.Бочковського, М.Лозинського, І.Пулюя, О.Скорописа-Йолтуховського, С.Рудницького [103; 105, № 17-18, с. 130-131; 284; 200; 317; 39, №38, 39, с. 314-315, 329-332; 310].

Велику увагу приділяли діячі Ради Українським Січовим Стрільцям, формуванню українських військових частин, ролі армії у захисті державності. Ці питання знайшли висвітлення у публікаціях О.Назарука, І.Крип'якевича, Т.Меленя, В.Темницького та інших [216; 207, №15-16, с. 8-9; 252; 250].

Культурно-освітня діяльність ЗУР, її провідників на Волині, Холмщині, Підляшші та Поліссі висвітлена у працях І.Бочковського, В.Дорошенка, М.Кордуби, І.Крип'якевича, В.Темницького, М.Шаповала та інших публікаціях безпосередніх учасників подій [39, №48, с. 761-763, 778-780; 40, №10, с. 146-149; 173; 39, №45, с. 433-437; 172, №59, с. 656-658; 251, с. 121-123; 39, №48, с. 757-759; 39, №50, с. 788-789; 39, №12, с. 184-186; 39, №12, с. 178-180, 262-265; 39, №17, с. 585-586; 40, №3, с. 38; 288].

Окремі аспекти діяльності ЗУР, зокрема ті, що стосувалися ролі українського питання як одного з найважливіших чинників у вирішенні долі народів південної частини Європи висвітлені болгарськими, румунськими, угорськими і хорватськими вченими та громадсько-політичними діячами [39, №7-8, с. 3-5].

Велику цінність у дослідженні вагомості українського питання на міжнародному рівні, планів Центральних держав щодо України, підтримки у зв'язку з цим змагань ЗУР за державну незалежність, показ загарбницької політики Росії щодо слов'янських народів становлять численні праці та статті українських, австронімецьких істориків, політиків, економістів, публіцистів початку ХХ ст. [285; 292; 293].

Протилежні позиції у висвітленні української проблеми займали польські, російські і навіть шведські вчені та громадсько-політичні діячі [285; 292; 203; 295]. Так, професор Берлінського університету А.Брюкнер вважав галичан і наддніпрянців двома різними народами, адже “малоруський народ просто не існує в очах москалів, хіба що як “мазепинська інтрига”. Неможливим, на його думку, є домагання “русинів Галичини і кількох емігрантів з України” утворення Української самостійної держави, оскільки “малоросам сепаратистська думка чужа”. Негативно висловлюючись з приводу звернень ЗУР до різних європейських народів, А.Брюкнер пророчив українцям політичну загибель [285, с. 6, 117].

Польський публіцист С.Грабовський критикував ЗУР за безнастанне пропагування “наперекір правді та подіям легенди про українські елементи в російським заборолі” (йдеться про Волинь і Холмщину – П.Л.). Шведський лінгвіст Г.Якобсон взагалі переконував, що українська мова – діалект московської, а українці не мають потенціалу для утворення самостійної держави [295].

Напередодні та в роки Першої світової війни вся російська спільнота бачила у визвольних рухах поневолених народів загрозу неминучого розвалу імперії. У 1912 р. київський чорносотенець С.Щоголев опублікував книгу “Український рух як сучасний етап південноросійського сепаратизму”, в якій заперечував існування української нації, її мови і культури, висував цілу програму посилення репресій і переслідувань. В.Ленін критикував цього “скаженого чорносотенця”, вважаючи, що, “цькуючи українців за “сепаратизм”,

за прагнення до відокремлення, націоналісти тим самим відстоюють привілеї великоруських поміщиків і великоруської буржуазії на “свою” державу. Робітничий клас проти всяких привілеїв, тому він відстоює право націй на самовизначення”, і свідомі робітники не проповідують відокремлення...” [195, с. 310].

Так більшовики, з одного боку, відмежовувалися від панівної хвилі російських чорносотенців і, ніби створюючи передумови для приєднання до себе мас неросійських народів, розглядали український національний рух із огляду права націй на самовизначення, але водночас наголошували, що “тільки при єдиній дії пролетарів великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови” [192, с. 125]. З іншого – вони виявили своє справжнє обличчя, залишивши за собою право вирішувати питання самостійності будь-якого неросійського народу. В.Ленін негативно оцінював діяльність СВУ як складника ЗУР, вважаючи, що Рада стоїть не на стороні “інтернаціональної революційної соціал-демократії, а на точці зору національно-буржуазній” [194]. Ця подвійна гра сприяла значним успіхам більшовиків навіть серед групи українських діячів. “Пастка нової червоної Москви, – писав український публіцист Ярослав Оршан, – на московсько-соціалістичну українську верхівку була наставлена” [219, с. 30].

Український громадсько-політичний діяч Л.Ганкевич зазначав: “Сучасна війна принесла нову літературу поневолених народів, позбавлених можливості самостійного національного розвитку та своєї державності, про котрі до війни Європа або цілком не знала, або свідомо їх промовчувала. І перед очима культурного світу розплилося велике море горя сих народів” (Тут і далі подаємо цитати, частково пристосовуючи їх відповідно до норм чинного правопису) [109, с. 602]. Більшість названих праць написали безпосередні учасники подій і тому їхні погляди були дещо суб’єктивні, однак вони заклали підвалини вивчення історії українських визвольних змагань і тогочасних подій взагалі.

У повоєнні роки розпочався новий етап у вивченні історії ЗУР. Багато уваги цій темі приділяли колишні діячі Ради, які прагнули охарактеризувати і проаналізувати діяльність ГУР і СВУ – організацій, що були біля витоків Ради. Назвемо передусім наукові розвідки В.Дорошенка, А.Жука, М.Лозинського, І.Німчука, В.Темницького, Л.Цегельського та ін. [128; 202; 41, №2, с. 30-43; №3, с. 31-40; Ч.1, с. 24-28; ч.2, с.24-29; 249, с.56-64].

Спроби наукового аналізу подій Першої світової війни на українських землях здійснили у 20-30-х рр. українські історики, здебільшого безпосередні учасники національно-визвольних змагань. Насамперед відзначимо узагальнювальні праці В.Будзиновського, М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Лозинського і М.Стахова [95; 117; 133; 200; 247]. У цей період з'явилися публікації про розвиток українського самостійницького руху, про українську національну революцію, наддніпрянську еміграцію, про її співпрацю з галичанами, про те, що сприяло утвердженню ЗУР. І.Крип'якевич опублікував низку статей, описуючи стосунки Бюро культурної помочі для зайнятих областей, СВУ та ЗУР з комісаріатами УСС на Волині. Здебільшого це були інформативно-публіцистичні матеріали [93, с.30-40; 124, с.5-23; 130, с. 8-12; 127, с.50-56; 170, с.7-11; 171, с.18-21].

У ґрунтовних дослідженнях М.Голубця, О.Лотоцького, С.Наріжного, О.Назарука, С.Томашівського, у яких, окрім історії українського національного руху та громадсько-політичного життя, розглянуто історію заснування ЗУР, її політичну діяльність щодо вирішення українського питання, національно-освідомлювальну та культурно-освітню діяльність у таборах військовополонених і серед українського населення на Волині [112; 218; 215; 214; 258; 257].

В українській радянській історичній науці 20 – початку 30-х рр. зроблено спроби неупереджено дослідити проблему. Зокрема, відомий історик О.Гермайзе підготував збірник документів нелегальної літератури періоду Першої світової війни “Матеріали до історії українського руху за світової

війни. Український археографічний збірник” (Т.1. – К., 1926), в якому було описано діяльність СВУ, ГУР і ЗУР. Але від початку 30-х рр. ХХ ст. дослідження істориків обмежили завданнями, замовником яких була партійно-державна система. Примітним, але не випадковим є збіг міфічної справи “СВУ” кінця 20-х рр. і реального Союзу Визволення України, що існував у 1914–1918 рр. [274, с.131].

Українська радянська історіографія розглядала національно-визвольний рух лише з позицій класової боротьби як складник загальноросійського революційного процесу. Історичну школу, що сформувалася в Україні у 20-х рр., було розгромлено, а її представників, які мали сміливість самостійно мислити і віддавали належне об’єктивному висвітленню фактів, було усунуто від наукової роботи, згодом більшість з них – репресовано. Від істориків вимагали тільки обґрунтувати ленінську концепцію про “буржуазність” та “контрреволюційність” українських партій та урядів, висвітлювати “соціалістичний” характер революційних подій і перетворень в Україні.

Деякі аспекти досліджуваної проблеми розглядали в опублікованих у 60-80-х рр. узагальнювальних працях з історії України [148; 152; 137; 145], але без авторських концептуальних змін. Здебільшого нав’язували думку, що народні маси не сприйняли національних гасел, заперечували більш вільний національний розвиток українців в Австро-Угорщині, ніж у Росії, зазначали, що галичани й буковинці прагнули до возз’єднання з українським народом тільки у складі Росії. У цих публікаціях підкреслювалося, що національно-визвольний рух не відображав суспільних інтересів і прагнень більшості народу, був контрреволюційним за своїм характером, а діяльність керівників українського національного руху трактувалося як антинародна. Союз визволення України характеризували як “шпигунський розвідувально-диверсійний центр”, який українські буржуазні націоналісти створили на кошти спецслужб Австро-Угорщини та Німеччини [148, с. 328, 330, 361-362; 260, с.86, 350].

У деяких публікаціях цього часу [див., напр., 178; 170, с.17-34; 269] ГУР, СВУ та ЗУР розглядалися як радикальні націоналістичні організації, ворожі українському народові, а наукове дослідження історії їх виникнення і діяльності вважалося шкідливим. Ставлення радянської науки до діяльності українських політичних організацій в роки Першої світової війни яскраво відображено в тезі В.Осетинського: "...як напередодні, так і під час першої світової війни, українські буржуазні націоналісти ніякої власної програми не мали, а виконували завдання іноземних капіталістів" [221, с. 9-12]. К.Левицькому цей історик відводив роль агента австрійської розвідки, якому було доручено створити з "групи українських буржуазних націоналістів – емігрантів з Росії агентурну організацію під гучною назвою "СВУ" [220, с.129]. Дослідник І.Компанієць акцентував на тому, що між Головною Українською Радою і СВУ встановився "спільний фронт в антинародній діяльності" [164, с.188].

Радянські історики вважали Лютневу революцію реакційною подією, очолюваною буржуазно-націоналістичними і клерикальними елементами, а українську національну революцію ілюзорною альтернативою "радянській державності" в Україні. І.Курас [179] опублікував кілька монографій, в яких подав великий фактичний матеріал, чим заклав основу для наступних дослідників історії українських політичних партій початку ХХ ст.

Із 90-х рр. розпочався новий етап осмислення національного руху та діяльності політичних партій, становлення самостійності України [146; 147; 144; 235]. Важливе значення для дослідження цієї проблеми, для розуміння загальних процесів суспільно-політичного життя України у ХІХ – на початку ХХ ст. мають праці Я.Ісаєвича, В.Смоля, Я. Грицака, В.Верстюка, Я.Дашкевича, Л.Зашкільняка, Я.Калакури, Г.Касьянова, В.Кондратюка, К.Кондратюка, М.Кравця, М.Кугутяка, С.Кульчицького, В.Литвина, М.Литвина, Ю.Макара, С.Макарчука, Я.Малика, В.Мороза, В.Потульницького,

В.Солдатенка, Ю.Сливки, О.Реєнта, О.Рубльова, Ф.Турченка, М.Юрія та ін. [114; 159; 160; 198; 232; 243].

Ідейно-політичні засади українських партій напередодні Першої світової війни досліджено у працях М.Кармазіної, І.Калмакана і О.Бриндака, В.Солдатенка, С.Телешуна, І.Хмеля, О.Шишки [156; 155; 254; 275]. Зміни в українському соціал-демократичному русі в 1907–1914 рр. отримали оцінку в публікаціях В.Головченка, А.Голуба, Ю.Левенця [111; 185, с.23-31]. Зовнішньополітична орієнтація західноукраїнських політиків у згаданий період знайшла відображення у наукових працях О.Добржанського, А.Круглашова, М.Кугутяка, В.Ковальчука [121; 158; 174; 176].

Історію та етапи формування наддніпрянської політеміграції напередодні Першої світової війни досліджують Л.Качмар, І.Патер, О.Середа [226, с.291-303; 157; 238, с.431-452]. Зокрема, Л.Качмар вважає, що “вплив галицького середовища і загострення міжнародної ситуації... призвели до утвердження серед частини емігрантів ідеї повної незалежності України” [157].

У монографії І.Патера “Союз Визволення України: проблеми державності і соборності” (Львів, 2000) розглянуто генезис української самостійницької думки, програмові засади СВУ, ставлення центральних держав до вирішення українського питання. Проте, висвітлюючи співпрацю Союзу з Головною Українською Радою, учений не ставив мету дослідити роль Загальної Української Ради у всеукраїнських суспільно-політичних процесах, а зосередився тільки на вивченні деяких аспектів її діяльності на міжнародному рівні [226].

С.Попик у монографії “Українці в Австрії 1914–1918” (Київ, Чернівці, 1999) досліджує найважливіші напрями політики австрійського уряду в українському національному питанні того часу. Однак він тільки побіжно висвітлює боротьбу ЗУР, спрямовану на утворення українського коронного краю в Австрії [227].

Політичну позицію націонал-демократів і міжпартійну боротьбу в ГУР, ЗУР і українському парламентському представництві розкрито в дослідженнях В.Расевича [228, с.317-330; 229, с.229-242]. У наукових розвідках С.Адамовича [83, с.120-126; 84] про участь наддніпрянської політичної еміграції в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель фрагментарно висвітлено значення СВУ у створенні Загальної Української Ради.

Деякі аспекти зв'язків наддніпрянської політеміграції з українськими політичними партіями і громадськими організаціями Галичини та Буковини розглянуто в дослідженнях Я.Грицака, І.Михальського, О.Реєнта, О.Сухого, Й.Чорномаза [115; 208; 230; 248; 271]. Й.Чорномаз навіть дещо перебільшує значення наддніпрянських політемігрантів у суспільно-політичних інтересах Галичини, вважаючи, що “СВУ як союзник Австрії в боротьбі проти Росії сформував легіон “січових стрільців” [271, с.76]. Загальну картину суспільно-політичного життя на цілій українській території із залученням великої джерельної бази комплексно висвітлено у монографії О. Реєнта і О.Сердюка “Перша світова війна і Україна”[231]. Ці проблеми ґрунтовно досліджує відділ історії України ХІХ – початку ХХ ст. Інституту історії України НАН України.

Суспільно-політичні процеси на Буковині в період Першої світової війни і військові дії у краї отримали ґрунтовну оцінку в узагальнювальній праці за редакцією В.Ботушанського “Буковина: історичний нарис”, а також у дослідженнях О.Добржанського, І.Теодоровича, В.Фісанова [122, с.130-142; 255, с.3-22; 262, с.143-153].

М.Кравець одним із перших у пострадянській історичній науці звернувся до дослідження становища Холмщини і Підляшшя у Першій світовій війні [167, с.183-186]. Згодом Б.Бернадський дослідив політику блоків держав, що воювали щодо Волині, охарактеризував соціально-економічні та громадсько-політичні процеси в регіоні протягом серпня – лютого 1917 р. [91]. Окрім цього, у статтях В.Бернадського і Б.Заброварного досліджено деякі аспекти співпраці стрілецтва і Бюро культурної помочі [92, с.85-87; 142, с.212-213].

О.Каліщук зробила спробу розкрити питання діяльності представників Галичини на теренах Волині в роки Першої світової війни [154, с. 74-79].

Дослідники історії Українського Січового Стрілецтва М.Литвин, К.Науменко, М.Лазарович обстоюють думку, що співпраця старшин і стрільців легіону УСС із політикумом ґрунтувалася на тому, що стрільці прихильно ставилися до ідей соборності України [198; 191, с.53-58; 182, с.30-39].

В останні роки з'явилася низка публікацій про діяльність греко-католицької церкви і, зокрема, митрополита А.Шептицького, спрямованої на утвердження державності і соборності українських земель у 1914–1918 рр. [206, с.16-28; 119, с.56-59]

Тогочасні суспільно-політичні процеси в Галичині на тлі польсько-українського протистояння відображено в монографії О.Красівського [168]. Деякі питання теми нашого дослідження проаналізовано у працях біографічного характеру І.Андрухова, В.Великочого і Б.Гаврилова, О.Власової, І.Патера, Л.Сніцарчук [86; 101; 102, с.226-230; 212, с.281-294; 234, с.400-410].

Важливим поштовхом у вивченні проблем національного руху та розгортання боротьби українського народу за незалежність стали міжнародні наукові конференції: Перший (1990), Другий (1993), Третій (1996), Четвертий (1999) і П'ятий (2002) конгреси українців; “Національна еліта та інтелектуальний потенціал України” (Львів, 1996); Українсько-австрійський семінар: “Історія Галичини в період Австро-Угорської монархії” (Львів, 1997); “Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи” (Чернівці, 1998); Західноукраїнська Народна Республіка: до 80-ти і 85-річчя утворення (Львів; Івано-Франківськ, 1998; 2003); Всеукраїнський круглий стіл “Велика війна 1914–1918 рр. і Україна”, які організував відділ історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України НАН України.

Історія ЗУР не була предметом спеціального дослідження науковців та громадсько-політичних діячів української діаспори, хоч у дослідженнях історії національного руху, визвольних змагань вони дають загальні оцінки діяльності

цієї організації. Назвемо, зокрема, праці В.Вериги, В.Гришка, Т.Гунчака, Р.Млиновецького, І.Нагаєвського, Є.Пастернака та ін. [99; 116, с.49-66; 119; 210; 213; 223].

Згадаймо також нариси про історію та діяльність ГУР, ЗУР та СВУ в “Енциклопедії українознавства”, Т.1, 2 (Париж; Нью-Йорк, 1976). Окремі публікації присвячено культурно-просвітницькій роботі Ради, її тісній співпраці з легіоном УСС, висвітленню стосунків між деякими українськими політичними діячами, викриттю наклепів комуністичних ідеологів про її діяльність [290].

Німецький план стосовно вирішення українського питання подано у фундаментальній книзі німецького історика Ф.Фішера [290]. Деякі аспекти східної політики Німеччини щодо України розглядали австрійський учений Р.Марк, німецькі вчені Г.Гребінг, К.Ремер і П.Бах, Е.Цьолнер [303, с.196-224; 294, с.270-296; 268].

Особливо відзначимо праці австрійського історика В.Біля [282, с.539-550; 281, с.51-62; 283, с.505-526], у яких йдеться про політику Австро-Угорщини щодо українців, про стосунки із Союзом Визволення України. Зазначимо, що на різних етапах війни австро-угорський уряд неоднаково ставився до діяльності та устремлінь українських політичних організацій і прагнув пов'язати вирішення українського питання тільки з розв'язанням польського, віддаючи значну перевагу останньому, наслідком чого стало проголошення листопадових актів 1916 р.

У дослідженнях польських істориків різних поколінь багато уваги приділено вивченню українського національно-визвольного руху початку ХХ ст. в Австро-Угорській монархії та в Російській імперії. Зокрема, Г.Батовський, А.Хойновський, Т.А.Ольшанський [280; 287; 304] здебільшого применшують державотворчі можливості українських політичних організацій, національної еліти у вирішенні долі свого народу. М.Клімецький, Е.Коко, С.Степень виділяють його окремішність, характерні особливості, відзначають

державотворчі тенденції українців у випадку сприятливої міжнародної ситуації у Центрально-Східній Європі [297, с.149-180; 299, с.27-30; 298, с.105-115; 315, с.157-185; 314, с.64-74; 313, с.137-174].

Російські історики 20–80-х рр., висвітлюючи національно-визвольні рухи слов'янських народів Європи, завжди прагнули продемонструвати вирішальну роль Росії в їхніх змаганнях за державну незалежність, проводили ідею слов'янської солідарності, інтерпретуючи її з позицій “пролетарського інтернаціоналізму”. Особливо це стосується праць періоду Першої світової війни, у яких Австро-Угорщину представлено як історичного суперника Росії в боротьбі за слов'янський вплив на Балканах, а національно-визвольні змагання українців за незалежність у 1917–1920 рр. як боротьбу проти “єдності” українських та російських робітників і селян “за демократію і соціалізм” [145; 113; 139, с.28-41].

Національному питанню в Австро-Угорщині присвячено праці російських науковців Т.Ісламова і А.Айрапетова [85, с.137-144]. Російські геополітичні інтереси у Східній Галичині висвітлено в узагальнювальному дослідженні “История внешней политики России. Конец XIX – начало XX века (М., 1997), а також у дослідженнях М.Клопової і А.Бахтуріної [88; 164, с.36-47]. Остання у монографії подає унікальний документальний матеріал про російські плани щодо Галичини та про окупаційну політику Росії, проте з деяким застереженням та заполітизованістю висвітлює найголовніше – питання боротьби українського народу за державність і незалежність.

Отже, вітчизняна історіографія охоплює низку праць, у яких висвітлено український національно-визвольний рух кінця XIX – початку XX ст., діяльність ЗУР. Однак, зауважимо, багато теоретичних положень недостатньо підкріплені фактичним матеріалом. Сучасний момент вимагає появи на нових концептуальних засадах із введенням у науковий обіг невідомих документів, узагальнювальної праці, в якій би комплексно досліджувалася діяльність Загальної Української Ради у всеукраїнському національно-політичному

процесі початку ХХ ст., розкривалися самостійницько-соборницька ідея та шляхи її реалізації.

Джерельну базу нашого дослідження насамперед склали неопубліковані документи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВОУ). Зокрема у фонді 4405 – Союз Визволення України, крім справ, що безпосередньо стосуються історії СВУ, є документи про стосунки представників наддніпрянської політичної еміграції з галицькими та буковинськими політиками, про їхні спільні меморандуми до урядів Центральних держав щодо шляхів утворення української держави, коронного краю у Східній Галичині. Ці документи характеризують позицію Австро-Угорщини й Німеччини стосовно українського питання, яка залежно від обставин змінювалася. У фонді зосереджені численні звернення ЗУР до європейських народів про державницько-національні прагнення українців, звіти про культурно-освітню, національно-освідомлювальну працю серед українського населення північно-західних теренів, у таборах військовополонених українців в Австро-Угорщині та Німеччині. Особливо цінні протоколи Загальної Української Ради, Українського парламентського клубу про їхні внутрішньо-організаційні стосунки та дипломатичні заходи стосовно утворення української автономії у Галичині. В окремих справах зібрано листування Українських Січових Стрільців і Бюро культурної помочі з СВУ і ЗУР, представлено деяку частину епістолярної спадщини західноукраїнський громадсько-політичних діячів – В.Бачинського, Р.Домбчевського, М.Голубця, О.Кобилянської, М.Кордуби, І.Крип'якевича, М.Лозинського, В.Охримовича, Л.Цегельського та ін.

Надзвичайно важливе значення має фонд 3807 “Жук Андрій Ілліч, секретар ЦК УСДРП (1906–1907)...” У ньому, крім матеріалів Закордонної групи УСДРП, які дають змогу простежити еволюцію ідейно-політичних поглядів української соціал-демократії упродовж 1907–1910 рр., зберігаються протоколи засідань Головної Української Ради (ГУР), Народного комітету УНДП,

Загальної Української Ради. Згадані протоколи – копії, зроблені з оригіналів архіву К.Левицького. Зауважмо, що архівні добірки документів К.Левицького і В.Темницького у 20-х рр. ХХ ст. були передані у Львів, а А.Жук свої фонди передав у Музей визвольної боротьби України у Празі в жовтні 1943 р. [1, оп. 2, спр. 1, арк. 1 а].

Однак після Другої світової війни його фонди опинилися під контролем радянських спецслужб, і вже 19 червня 1945 р. “Смерш” наклав “заборону” на використання всіх матеріалів музею. У квітні 1946 р. відомого українського діяча С.Наріжного було затверджено на посаді директора музею, але 26 березня 1948 р. установу офіційно закрили. Незабаром частину фондів було відправлено в СРСР [107, с. 156-159]. І тільки в наш час дослідники отримали доступ до цих документів.

У документах уміщено значний обсяг інформації з історії діяльності ГУР і ЗУР, які дають змогу скласти уявлення про тогочасні суспільно-політичні процеси на західноукраїнських землях, висвітлюють участь наддніпрянських політемігрантів у роботі західноукраїнських міжпартійних структур. У цьому фонді також зберігаються звернення, меморандуми ЗУР, повідомлення ГУР, її листування з СВУ, листи Бойової Управи, Пресової квартири УСС, окремих стрільців до цих організацій.

У Центральному державному історичному архіві України у Львові (ЦДІАУЛ) зберігається велика кількість документів і матеріалів періоду Першої світової війни, у яких є цінні відомості про Загальну Українську Раду. Це насамперед фонд 440 – Загальна Українська Національна Рада, м. Відень, який містить документи про становище Ради – резолюції про реорганізацію ГУР, склад ЗУР, про її повноваження та компетенцію, регламент та порядок роботи, органи управління і секції, протоколи і ухвали засідань Ради, зокрема про евакуацію і життя українців у таборах. Важливим є меморандум ЗУР до австро-угорського уряду у справі національно-територіального поділу Галичини, вимоги автономії для українців в Австро-Угорщині, протести проти

окупаційної політики російського уряду в Галичині та Буковині, заяви з приводу звільнення Галичини і північно-західних українських областей з-під панування царської Росії, подальше адміністративно-територіальне управління на цих теренах, а також матеріали про діяльність наддніпрянських політемігрантів у складі Ради.

Вартісним для вивчення дисертаційної теми є матеріали про діяльність наддніпрянської політеміграції в Австро-Угорщині (ф. 365 – Дорошенко В. (1879–1963), бібліограф, літературознавець, директор бібліотеки НТШ у Львові) та про співпрацю, взаємовідносини наддніпрянців зі східноукраїнськими і галицько-буковинськими політиками (ф. 779 – Редакція газети “Діло” (1884–1939 рр.)

У фонді 581 “Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР і ЗУНР (1914–1939 рр.)” зберігається послання українських депутатів австрійського парламенту до українських товариств у США, у якому критично проаналізовано діяльність К.Левицького і М.Василька в 1914 – на початку 1915 рр., натомість дано позитивну оцінку діяльності СВУ й опозиційної групи в національно-демократичній партії у суспільно-політичних процесах.

Протиріччя в середовищі українського політичного табору в період Першої світової війни ілюструють рукописні спогади В.Левинського “В брудах світової війни”, які зберігаються у фонді 387 “Левинський В., публіцист, політичний діяч (1880-1953 рр.)”. Його листування з Левом і Миколою Ганкевичами до деякої міри дало змогу скласти уявлення про ставлення галицької соціал-демократії до наддніпрянських політемігрантів і про їхню діяльність у ЗУР.

Документи про український національний рух у Галичині та Наддніпрянщині, діяльність українських політичних партій, зокрема й СВУ, його заснування й політичну платформу, окупацію російськими військами Галичини, загарбницьку політику царського уряду, українсько-польські стосунки, політичні характеристики українських громадсько-політичних діячів – зберігаються у фонді Галицького намісництва (146. – Оп. 4 (т.2), 8, 8а).

Тут уміщено також копії різноманітних директив, розпоряджень Міністерства внутрішніх справ Австро-Угорщини, поліційні донесення про політичну ситуацію у краї.

Документи фонду 395 “Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1918 рр.)” складаються переважно з меморандумів, протоколів засідань, звітів, листування І.Крип’якевича з комісаріатами УСС на Волині й з українськими діячами Холмщини і Волині, а також з інших матеріалів про відкриття й роботу українських шкіл на захоплених Австро-Угорщиною і Німеччиною українських землях Російської імперії. У них яскраво відображено функції ЗУР у національно-освітній роботі на територіях Холмщини та Волині. Ці матеріали були у фондах “Музею Визвольної Боротьби України”. 1958 р. вони надійшли в Центральний державний історичний архів України в м. Києві, а 1951 і 1963 рр. потрапили до сховищ ЦДІА України у м. Львові.

Культурно-освітні процеси в Галичині періоду Першої світової війни відображено у справах фонду 391 “Загальноукраїнська Культурна Рада, м. Відень (1914–1924 рр.)”. Документи фонду описують співпрацю наддніпрянської політеміграції з освітніми та культурними організаціями Галичини. Значна кількість документів з історії суспільно-політичних процесів на західноукраїнських землях упродовж 1914–1918 рр. зберігається у фонді 309 “Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів (1873–1939, 1941–1944)”. Зокрема для написання дисертаційного дослідження ми використали листування В.Дорошенка та І.Крип’якевича з керівництвом НТШ, протоколи засідань членів правління товариства, рукописи статей українських авторів і вирізки з газет про становище в українських землях у воєнний час, документи справ про співпрацю “Львівського комітету Союзу Визволення України для помочи полоненим-українцям в Галичині” з наддніпрянськими політемігрантами.

У фонді 360 “Старосольський В. (1878–1942 рр.), адвокат, правник, соціолог, громадський і політичний діяч...” зберігається значна епістолярна

спадщина багатьох українських діячів із найрізноманітніших питань суспільно-політичного життя, а також стаття Д.Донцова “До моїх політичних однодумців (З приводу т.зв. “Союзу Визволення України)””. Саме вона спровокувала влітку 1915 р. чергове загострення протиріч у середовищі наддніпрянських емігрантів й викликала цілий ряд дискусій і навіть непорозумінь між деякими діячами в Загальній Українській Раді. Науковий інтерес для нас також становить листування В.Дорошенка й А.Жука з О.Назаруком і С.Томашівським (фонд 359 “Назарук О. (1883–1940 рр.), адвокат, письменник, громадський і політичний діяч”.

Свідчення співпраці Загальної Української Ради зі структурами УСС маємо у фонді 353 “Легіон Українських січових стрільців, м. Львів (1914–1921 рр.)”. Особливе зацікавлення викликає справа 17, у якій зберігається “Текст умов Бойової Управи УСС для організації походу Українських Січових Стрільців і турецької армії проти Росії”.

Позицію Греко-католицької церкви щодо діяльності наддніпрянських політемігрантів розкриває їхнє листування з митрополитом А.Шептицьким. Особливо відзначимо лист М.Меленевського і О.Скоропис-Йолтуховського щодо економічного і суспільно-політичного устрою майбутньої української держави (Ф.358. Шептицький Андрій (1887-1918 рр.).

У фонді 682 “Войнаровський Тит, мітрат, адміністратор маєтків греко-католицької митрополії (1856-1938 рр.)” містяться цікаві документи стосовно формування опозиції в ЗУР, ставлення молодшої генерації політиків до її керівництва, а також відозви Ради до народів світу.

Суспільно-політичну ситуацію в Буковині в досліджуваний період ілюструють матеріали Державного архіву Чернівецької області. Зокрема у фонді 283 “Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці” зібрані постанови й розпорядження, листування російської окупаційної влади краю, протоколи засідань міських магістратів, звіти про австрійські репресії.

У фонді 3 “Крайове управління Буковини (1854-1918 рр.)” сконцентровано значну частину документації австрійської військової адміністрації. Особливе зацікавлення викликала справа 12781, яка містить листування ЗУР з австрійським Міністерством внутрішніх справ з приводу переведення буковинських православних священиків на Волинь.

Питання, порушені в дисертаційному дослідженні, частково розглянуто у фахових збірниках документів та матеріалів. Цікаві документи вміщено в чотиритомному збірнику джерел “Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergrunde”, який підготував до друку і опублікував у Філадельфії 1966 р. Т.Горникевич. У збірнику зібрано листування австрійських урядовців, офіційні розпорядження й накази австрійської влади, зміст яких висвітлює тогочасні суспільно-політичні процеси в західноукраїнському регіоні і ставлення Австро-Угорщини до українського питання. Крім цього, представлено значну кількість меморандумів, листів та іншої документації українських політичних і громадських організацій Галичини і Буковини.

Важливим джерелом для дослідження суспільно-політичних процесів у Галичині періоду Першої світової війни стали згадані вище спогади президента ГУР і ЗУР, керівника національно-демократичної партії К.Левицького “Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 рр.” Ця праця спирається на значний документальний матеріал і навіть дещо виправдовує діяльність її автора.

Позицію буковинських політиків, прихильних до М.Василька, висвітлив у своїх спогадах О.Попович. Однак відзначимо, що діяльність ГУР і ЗУР розглянуто в його праці побіжно [71]. Один із активних діячів радикального руху І.Макух подав у спогадах “На народній службі” неупереджену оцінку діяльності ГУР, ЗУР і наддніпрянських політемігрантів, розкритикував становище українських виселенців із Галичини й Буковини в таборах Австро-Угорщини [67]. Ставлення соціал-демократії Галичини до наддніпрянської

політеміграції в період Першої світової війни розкрив відомий галицький соціал-демократ А.Чарнецький у праці “Спомини з мого життя” [270].

Співпрацю західноукраїнських політичних і культурних діячів із членами СВУ в таборах для полонених – українців в Австро-Угорщині й Німеччині описано в підготовленому істориками діаспори збірнику “Союз визволення України 1914–1918” [245].

Р.Смаль-Стоцький убачав причину перманентних конфліктів оточення К.Левицького і М.Василька з СВУ в різній зовнішньополітичній зорієнтованості. На його думку, СВУ прагнула створення української монархії з німецьким канцлером на престолі, а К.Левицький і М.Василько пов’язували свої плани з архикнязем Вільгельмом Габсбургом (Василем Вишиваним) [78]. При цьому відзначимо, що дослідник для аргументації своїх думок не використав жодних документальних підтверджень.

Значний обсяг інформації з досліджуваної проблеми зосереджено в тогочасних періодичних виданнях. Зокрема, для нас неабиякий інтерес становили публікації основного друкованого органу СВУ – “Вістника Союзу Визволення України” (1914–1917 рр.). 1918 р. він виходив під назвою “Вістник політики, літератури й життя”. На сторінках цього видання відображено діяльність СВУ, значну увагу приділено суспільно-політичним процесам у західноукраїнському регіоні і стосункам наддніпрянських політемігрантів із ГУР і ЗУР.

Діяльність західноукраїнських політичних організацій, зокрема ЗУР, висвітлювали контрольовані К.Левицьким і М.Васильком часописи “Діло” (1914–1918 рр.) та “Свобода” (1915–1917 рр.). Натомість зміст матеріалів “Українського слова” (1915–1917 рр.) свідчить про прихильність її видавців до сил, опозиційних галицькому політичному проводу. Публікації у стрілецькому часописі “Шляхи” (1915–1918 рр.) дали змогу простежити політичні настрої січового стрілецтва.

Видання міжвоєнного періоду (“Визволення” (1923 р.); Календар-альманах “Дніпро” (1923–1940 рр.); “Літопис Червоної Калини” (1929–1939 рр.); Календар “Червоної Калини” (1922–1931 рр.)) публікували численні спогади і документальні матеріали про суспільно-політичні процеси на західноукраїнських землях у період Першої світової війни.

Узагальнюючи, відзначимо, що з історії ЗУР збереглася велика кількість архівних та опублікованих документів і матеріалів. Для написання дисертації довелося провести значну пошукову роботу, адже багато джерел містяться в різних архівах. Деякі з них частково стосуються описуваної в дисертації проблеми, інші мають фрагментарний характер і потребують нового інформаційного доповнення. Багато документів рукописні, здебільшого українською та німецькою мовами, це вимагало в багатьох випадках перевірки й зіставлення фактів, їх усебічного аналізу. Осмислення архівних джерел, опублікованих праць, інших інформаційних матеріалів сприяло повному і всесторонньому дослідженню історії Загальної Української Ради та визначення її місця та важливості в національно-визвольних змаганнях українського народу в період Першої світової війни.

РОЗДІЛ II
УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ
НАПЕРЕДОДНІ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.
УТВОРЕННЯ ГУР

2.1. Еволюція української самостійницької думки на зламі століть.
Створення Головної Української Ради та її діяльність

На зламі XIX–XX ст. український національний рух отримав нову фазу розвитку, пов'язану з утворенням національно-патріотичних організацій та партій, які поряд із культурно-просвітницькою роботою ставили політичні вимоги, поширювали національні ідеї серед широких мас. На політичну арену вийшло нове покоління, якого не задовольняла суто культурницька діяльність. Воно прагнуло здобути для українського народу всю повноту національних і політичних прав [230; 231].

Національно-політичне і суспільне відродження в Україні вело українців до осмислення проблем свого державотворення. Побудова самостійного державного життя орієнтувалася на найкращі зразки світової демократії з відповідними історичними, правно-державними і культурними традиціями українського народу.

Уперше поняття соборності в національно-політичному розумінні єдності українського народу задекларувала Головна Руська Рада у Львові 1848 р. Однак ідея соборності українського народу, що визріла з національним відродженням свідомості українців по обидва боки російсько-австрійського кордону ще в першій половині XIX ст., остаточно викристалізувалася саме на зламі століть. Постулат політичної самостійності України вперше в історії національного руху було висунуто й обґрунтовано в середовищі Русько-української радикальної партії (заснована в жовтні 1890 р.). Молоде покоління українських соціалістів запропонувало ввести вимогу створення власної національної

держави в основну частину програми вже на першому з'їзді РУРП (4-5 жовтня 1890 р.).

Юліан Бачинський теоретично обґрунтував боротьбу за самостійну й соборну Україну, наголошуючи у праці “Україні irredent-i”, що “*conditio sine qua non* її економічного й культурного розвитку, умова взагалі можливості її існування” є “вільна, велика, політичне самостійна Україна, одна нероздільна від Сяну по Кавказ” [90].

Самостійницько-соборницький постулат здобував щоразу більшого визнання. Від імені молоді галицької української соціал-демократії М.Ганкевич на з'їзді австрійської соціал-демократії 1899 р. в Берні заявив: “Ми змагаємо до того, щоби цілий український народ виборов собі національну волю та політичну самостійність: наша ціль – вільна держава українського народу, українська республіка” [46, с. 82].

За державне об'єднання всіх українських земель, щоправда, ще не досить виразно, висловилося в Галичині національно-демократична партія у першій програмі з 1899 р.: “Остаточною метою народних змагань є дійти до того, щоби цілий українсько-руський народ з'єднався з часом в одноцільний національний організм” [44. – 1899. – №281].

Зв'язки між двома українськими етнічними територіями пустили міцні корені у ґрунт, який заклали відомі українські діячі – М.Драгоманов і М.Грушевський. Зокрема М.Драгоманов писав: “З усіх частин нашої батьківщини, Руси-України, Галичина стала мені не менш рідною, як і Полтавщина – духовною родиною” [136, с. 89]. Переродження контактів і співпраці Східної Галичини з Наддніпрянською Україною у всеукраїнський рух було тільки питанням недалекого майбутнього.

Український політичний рух ставав щоразу активнішим, виявляв себе з більшою силою, не відгороджувався у своїх локальних межах, а навпаки, розсував їх, ставлячи перед собою мету – державну самостійність української

території. “Ідея “всеукраїнства”, – писав Володимир Дорошенко, – в щораз більшим числі почала з’являтися по обох боках історичної прірви” [125, с. 5-6].

У зв’язку з цим переломним став 1900 р., коли в “Літературно-Науковому Вістнику” з’явилася стаття Івана Франка “Поза межами можливого”, у якій стверджувалося, що всупереч усьому, ідеал політичної незалежності для українського народу таки реальний. “Ідеал національної самостійності, – писав Франко, – в усякому погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його здійснення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки. Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом усвідомлювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього, інакше він не буде існувати і ніякий містичний фаталізм не створить його там, а розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина” [265, с. 285].

Найкращі сили Східної України, поринувши в розбудову національного життя у другій половині ХІХ ст., створили в Галичині, за висловом М.Грушевського, загальноукраїнський арсенал і підготували ґрунт для ідейно-політичного розвою Наддніпрянщини, що на початку ХХ ст. вже перевищував галицький рівень [116, с. 57].

Про це свідчила поява 1900 р. першої в історії українського політичного життя Наддніпрянщини самостійницько-соборницької організації – Революційної української партії (РУП), що мала чітку національну програму, ідеал якої – “одна, єдина, нероздільна, самостійна Україна – від Карпат аж по Кавказ” [236, с. 22]. Як зазначив Д.Дорошенко, РУП об’єднала різні “відтинки” української, здебільшого студентської молоді, соціалістів і несоціалістів, які мали одну мету – боротися за визволення України з-під російського режиму, що гальмував свободу її національного, політичного і соціально-економічного

розвитку. Вони прагнули створити українську, суто революційну партію, бо тільки в революції вбачали порятунком української нації.

Власне відтоді почалася ще тісніша співпраця галичан і наддніпрянців. РУП, окрім свого Центрального комітету в Києві, мала також закордонний Комітет у Львові, навколо якого й гуртувалася нова політично свідома українська еміграція, набагато численніша, ніж за часів Драгоманова.

Політичні емігранти, прагнучи здійснити свої задуми в інтересах української нації, спробували використати міжнародну ситуацію. На випадок війни вони готувалися до самостійницької акції. Із вибухом балканської війни в жовтні 1912 р. з ініціативи А.Жука у Львові утворився Український інформаційний комітет, який згуртував навколо себе майже всіх українських емігрантів, котрі самотужки вели відповідну роботу за кордоном, а також налагодив зв'язки з деякими політичними діячами на Наддніпрянщині.

Напередодні міжнародного воєнного конфлікту в умовах різкої протидії українському рухові галицько-польської адміністрації і посилення в Галичині москвофільської пропаганди за підтримки царської Росії актуальною стала проблема консолідації національно-політичного табору. Провідні українські політики виробили спільну позицію, що ґрунтувалася на ідеї використання європейської війни у боротьбі за політичну самостійність України. У грудні 1912 р. на таємному засіданні представників українських політичних партій Галичини було прийнято заяву про те, що на випадок війни між Австрією і Росією вся українська громадськість одностайно й рішуче стане на боці Австрії проти Російської імперії – найбільшого ворога України.

Політичні події в Європі після Балканських воєн (1912–1913 рр.) до липня 1914 р. розвивалися під знаком можливого зіткнення двох найбільших сил світу – Антанти і Троїстого союзу. Із дня на день між обома коаліціями зростали суперечності. Для Англії було важливо знищити німецьку торговельну й морську конкуренцію, Франція прагнула повернути втрачені 1871 р. землі, Росія – обмежити вплив Австро-Угорщини в Центральній та Південній Європі.

Австро-російський антагонізм, який до 90-их рр. XIX ст. спирався на суперництво обох держав на Балканах, ще більше загострив й актуалізував українське питання.

Занепокоєння російської преси загрозою українського сепаратизму, або, як в Росії називали, “мазепинства”, звернуло увагу Європи на українську справу. Повідомлення про українські національні змагання дедалі частіше з’являються в англійських, французьких, німецьких виданнях. Українське питання поволі входило в поле загальноєвропейської політики.

Напередодні війни українці Галичини й Наддніпрянщини мали вже деякі успіхи в національно-культурному житті, але незначні у національно-політичному. Із вибухом війни національно-політична ситуація для українців докорінно змінилася. Вони опинилися між двома ворожими державами [224, с. 73]. Українські національно-політичні кола ще до початку війни розпочали обговорювати проблему геополітичної орієнтації та вибору стратегічної позиції у випадку виникнення загальноєвропейського воєнного конфлікту. Наприклад, з’їзд найвизначніших діячів українських партій Галичини 7 грудня 1912 р. на своєму засіданні (пропозиція М.Ганкевича) ухвалив: на випадок збройного конфлікту Австро-Угорщини з Росією вся українська громадськість своїми симпатіями і ділом одностайно й рішуче стане на боці Австрії [187, с. 634]. Подібну резолюцію винесло й Львівське українське жіноцтво на зборах 7 грудня 1912 р. [245, с. 17-18]. За Австрію, радше за антиросійську коаліцію, висловився і другий Український студентський з’їзд, який відбувся 2-4 липня 1913 р. у Львові. Позицію молоді з ідеологічного й тактичного боку обґрунтував Д.Донцов у рефераті “Суспільно-політичне положення нації і наше завдання”. Із початком воєнних дій у Львові відбулася проавстрійська маніфестація українців. Відомий український лікар і громадський діяч Є.Озаркевич виступив із промовою, в якій запевнив австрійську владу, що “український нарід зложить усе своє майно і свою кров, щоби боронити цю державу, її династію і цісаря” [44. – 1914. – 31 лип.].

Таку ж позицію щодо Росії й Центральних держав зайняли і буковинські українці. З'їзди радикальної та націонал-демократичної партій у грудні 1913 р. й української соціал-демократичної партії Галичини і Буковини в березні 1914 р. підтвердили їхню проавстрійську орієнтацію, а вже 29 липня 1914 р. у Чернівцях відбулася проурядова маніфестація.

Щодо Наддніпрянської України, то через панівний у Росії режим і через надто слабку суспільно-політичну організованість, вона своїх поглядів на цю справу не оприлюднювала. Політичні діячі Наддніпрянщини, як зазначав один із лідерів СБУ А.Жук, не бажали чути, що “скоро вдарить гармата і розпочнеться великий крах тої Європи, в котрій ми живемо сьогодні, а на її руїнах встане нова Європа, в котрій матимемо собі місце й ми – один з найбільших європейських народів”, вони не могли збагнути, що “ближчі акти європейської драми можуть стати блискучими розділами нашої власної національної історії” [16, оп. 1, спр. 45, арк. 7-9].

Наддніпрянська громадськість не захопилася галицько-буковинськими настроями й не виявила симпатій до Австрії та Німеччини. Навпаки, українська наддніпрянська інтелігенція не змогла, як свідчить декларація редакції журналу “Украинская Жизнь” – “Война и украинцы”, протиставити себе російсько-державному патріотизмові та висловилася за підтримку Росії [54. – № 7, с. 1-7]. Українські інтелігенти, згуртовані навколо “Украинской Жизни”, виходили з того, що якщо українці не відгукнуться у таку важливу хвилину, то це може стати доказом того, що їх немає. Зокрема російські кола можуть, мовляв, мовчанку прийняти й за висловлення недовіри Росії та ще більше придушуть український рух [62, с. 13-14]. Проросійські настрої оправдовували й тим, що коли Росія здобуде Галичину й Буковину, тоді в Наддніпрянщині зросте національна свідомість, і всім українцям разом буде легше боротися за свої права. Однак дії московської адміністрації на захоплених царської армією українських землях скоро привели до тьми прихильників об'єднання України під російським орлом.

Отже, як галичани, так і наддніпрянці проголосили свою лояльність до держав, під пануванням яких вони перебували, це й поставило їх по різні сторони. Українці Галичини й Наддніпрянщини, що опинилися в еміграції, зорієнтувалися у ситуації і взяли національно-політичну ініціативу у свої руки. Галичани організували Головну Українську Раду (ГУР) й почали створювати військові формації Українських Січових Стрільців (УСС), а наддніпрянці утворили Союз Визволення України (СВУ).

1 серпня 1914 р. за ініціативою М.Павлика й Л.Цегельського у Львові відбулася нарада представників трьох головних українських політичних партій: національно-демократичної, радикальної і соціал-демократичної, а також уповноважених “Сокола-Батька”, Українського Січового Союзу і товариства “Українські Січові Стрільці” [1, оп. 2, спр. 2, арк. 16]. 2 серпня 1914 р. відбулося перше конституйоване засідання. Відповідно до традиції 1848 р., було ухвалено назву – Головна Українська Рада. Створення ГУР стало можливим тому, що на перших загальних виборах 1907 р. до Державної ради (австрійський парламент) єдиний блок українських партій мав успіх. Так з’явилася впевненість у необхідності об’єднати партії в єдиний політичний блок. Зазначимо, що у львівський період функціонування ГУР лідером, здатним згуртувати ці сили, був М.Павлик, який прагнув спрямувати діяльність організації в конструктивне русло.

На першому засіданні 2 серпня 1914 р. обрано президію ГУР, до якої увійшли: К.Левицький – голова; М.Павлик, М.Ганкевич – заступники; С.Баран – секретар; І.Кивелюк – скарбник. Репрезентанти Української націонал-демократичної партії пропонували застосувати принцип пропорційності, орієнтуючись на вплив організації в українському політичному житті. Проте їм не вдалося утвердити свою перевагу в ГУР. У її склад було обрано однакову кількість представників від кожної партії. Так, К.Левицький, С.Баран, Л.Цегельський, І.Боберський (пізніше кооптований І.Кивелюк) представляли національних демократів; М.Павлик, К.Трильовський, М.Балицький,

Лагодинський – радикалів; М.Ганкевич, В.Старосольський, В.Темницький, Т.Мелень – соціал-демократів. Представників від Християнсько-суспільної партії О.Барвінського в Раді не було. Рішення ГУР, проти якого виступила одна з політичних партій – учасників репрезентацій, не набило чинності [1, оп. 2, спр. 2, арк. 3].

Керівний орган УНДП – Народний комітет – у відозві “До повітових і міських організацій та мужів довір’я УНДП” від 15 серпня 1914 р., пояснюючи низовим ланкам передумови створення ГУР, відзначав, що здебільшого роботу в Раді проводять члени національно-демократичної партії, а значно менше – радикали і соціал-демократи [1, оп. 2, спр. 4, арк. 40]. На засіданні 22 серпня 1914 р. Народний комітет, прагнучи зміцнити позиції партії у краї, а, по суті, керувати політичним життям на час війни, хоч і не був цілком задоволений розкладом політичних сил у ГУР, однак був змушений погодитися зі самим фактом її утворення та з її складом [1, оп. 2, спр. 1, арк. 67].

Перший політичний крок ГУР – проголошення маніфесту від 3 серпня 1914 р., у якому визначено мету українського народу – державну самостійність. Для її досягнення потрібно було завдати Росії поразки, стати на стороні Центральних держав, виставити свій легіон добровольців для збройної боротьби проти царизму за визволення України. Маніфест починався словами: “Український народе! Надходить важна історична хвиля. Важить доля держав і народів. Тільки той нарід має права, що вміє їх здобути. Тільки той нарід має історію, що вміє її творити рішучими ділами.

Головна Українська Рада кличе Тебе до діла, яким Ти здобудеш нові права, утворивши новий період в своїй історії, займеш належне місце в ряді народів Європи.

Нехай же сей поклик знайде відгомін в кожному українському серці! Нехай збудить в нашій народі давнє козацьке завзяття! Нехай вся наша суспільність буде не тільки видцем, але якнайдіяльнішим учасником грядучих подій! Нехай віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, що історичний ворог

України був розбитий! До бою – за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилину з'єднує ціле українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!” [44. – 1914. – 3 серп.].

3 серпня 1914 р. Союз українських парламентських і соймових послів з Буковини також підготував маніфест-відозву “До українського народу Буковини”, у якому зазначалося, що “спільно з усіма народами сеї гарної держави, ми радо принесемо всяку жертву за нашого цісаря, за славу Габсбурзьку монархію”. Маніфест закликав український народ “стати однодушно проти царської імперії при тій державі, в якій українське національне життя нашло свободу розвитку. Побіда Австро-Угорської імперії буде нашою перемогою. І чим більше буде поразка Росії, тим швидше виб'є година визволення України...” [36, с. 212].

Австрофільські позиції зайняла чи не найвпливовіша українська сила в Галичині – греко-католицька церква, до якої здебільшого належало українське населення краю. Митрополит А.Шептицький і відповідно духовенство під його керівництвом проводили чітку антиросійську політику та були для українців безперечними авторитетами як у релігійному, так і в громадсько-політичному житті. 21 серпня 1914 р. у зверненні “До українського населення Галичини з приводу австро-російської війни” митрополит А.Шептицький зазначав: “Ми з Божої волі злучені з Австрійською державою і династією Габсбургів, спільна наша доля і недоля. Коли військо нашого цісаря побідить – чекає нас краща і ліпша будучність” [44. – 1914. – 26 серп.].

Головна Українська Рада поставила перед собою мету – визначати загальний напрям української політики під час Першої світової війни і створити українські військові формування. “Керівники Ради, – згадував К.Левицький, – щоб не допустити розбіжностей між політичними представниками Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, вирішили встановити стосунки з СВУ без огляду на те, чи зібрані в Союзі українці мали формальну легітимізацію заступати велику Україну, чи ні...” [186, с. 15].

Уже на першому засіданні ГУР з ініціативи І.Боберського було ухвалено запросити М.Залізняка на наступне засідання Ради. Надалі на засіданнях ГУР були представники СВУ (спочатку М.Залізник і А.Жук, а потім А.Жук і Д.Донцов). СВУ, співпрацюючи з ГУР, не увійшов до складу Ради, але мав там двох делегатів із дорадчим голосом і був поінформований про перебіг справ [2, оп. 1, спр. 13, арк. 24].

Швидке розгортання війни, її світовий масштаб свідчили про значні геополітичні зміни та про розгляд сил у Європі. Українські політики прагнули, наскільки можливо, брати до уваги відповідну ситуацію. Вони добре усвідомлювали, що проводити політику тільки деклараціями і заявляти про свою лояльність до держави вже не достатньо, потрібно діяти. Тому 6 серпня 1914 р. у львівській газеті “Діло” було опубліковано звернення ГУР “До всього українського народу”, у якому вперше проголошено необхідність утворювати полки з українських добровольців під назвою Українські Січові Стрільці (УСС). “Гряде великий час, вибила слухна хвилина! – ішлося у зверненні ГУР. – Тому кличемо до Тебе, Народе: До зброї! З оружжем в руці зміримося з віковичним нашим ворогом, з царизмом! З оружжем в руці постоїмо за наші права, честь і будучність!”

Головна Українська Рада як найвища українська політична установа об’єднала Січових та Сокільських Стрільців в одну Українську Бойову Управу, яка мала стати “одинокую старшиною” над майбутнім українським військом” [44. – 1914. – 6 серп.]. Водночас із відозвою ГУР направляла в усі повітові центри своїх комісарів, які на місцях мали провести відповідну агітацію та створити регіональні комітети для організаційного оформлення УСС. Такі дії українського політичного проводу, з одного боку, мали зменшити недовіру державної влади до українців, пригасити проросійські настрої та симпатії деякої частини галичан, а з іншого – максимально наблизити політику австро-угорського уряду до національних вимог українського народу. ГУР

розраховувала не стільки на військові успіхи Січових Стрільців, скільки на політичні наслідки їхніх дій.

Українські політики розуміли, що участь УСС у війні проти Росії ставить українців між європейськими народами, які воюють, у рівні обов'язки й права та мусить впливати на ставлення інших народів та держав до українського народу. Вони сподівалися, що війна принесе національне визволення українському народові, хоча й окуплене кров'ю і життям найкращих синів і дочок Вітчизни В.Темницький писав, що “ми народ, який не тільки має свою минувшину, але народ, що має волю бути народом і має силу бути народом” [39. – № 7-8, с. 16]. Перші звернення та заклики ГУР і УБУ мали широкий відгомін серед українців Галичини. У другій половині серпня на збірні пункти прибуло 28-30 тис. січовиків-добровольців.

Ініціатива українських політиків і масовий ентузіазм населення Східної Галичини у створенні легіону УСС застала віденські урядові кола зненацька. Мати такий легіон у складі своїх збройних сил було дуже бажаним для австро-угорського уряду, але все було пов'язано з коштами, на які таку кількість вояків потрібно було озброїти, обмундирувати та прохарчувати. Занепокоєння як в австрійських військових, так і в політиків викликали й заяви січовиків на зразок: “Ми йдемо виборювати незалежну Україну, а не боронити Австрію” [98, с. 6].

Відразу ж після опублікування інформації про формування легіону УСС австрійський консул у Львові Є.Урбас конфіденційно повідомив у Міністерство закордонних справ, що “враховуючи національний характер з'єднання, варто утворити 5-тисячний батальйон, який мав би діяти за межами монархії, а найкраще – на території російської України” [38, с. 4].

Швидкий наступ російських військ на Львів змусив перенести формування українського корпусу до Стрия. Щоби перевірити лояльність чи нелояльність, воєнне міністерство вирішило привести до військової присяги на вірність імператорові та державі 6 тисяч стрільців, які зібралися в місті. Це

викликало велике обурення серед стрільцтва. 3 вересня 1914 р. згідно з наказом начальника Начальної Команди австро-угорської армії лише “2 тисячі інтелігентних добровольців було допущено до прийняття присяги, а решту розпустили” [252, с. 191-192]. Командантом Легіону УСС за згодою УБУ та ГУР призначили директора української приватної гімназії в Рогатині М.Галущинського.

Зазначимо, що на Буковині з меншими ускладненнями для австрійських урядових кіл у листопаді 1914 р. був сформований гуцульський легіон, що нараховував 1500 осіб. Створений нашвидкоруч, військовий підрозділ радше нагадував партизанські групи, ніж боєздатну військову одиницю. Український легіон на Буковині не відіграв “важливої ролі”, тому через рік його було розформовано [308, с. 136].

Організація в перші місяці війни легіону УСС у Галичині та гуцульського куреня на Буковині змусила австрійські урядові кола змінити національну політику у вирішенні українського питання. Особливо не довіряючи українцям, офіційний Відень усе ж погодився на існування українських військових підрозділів, які мали більше політичне, ніж воєнне значення. Українські легіони були насамперед козирною картою в “національних іграх” українських політиків й австрійського уряду [227, с. 66].

ГУР, окрім формування легіону УСС, спрямувала критику на невинуваті репресії австрійської влади щодо українців, звинувачених у москвофільстві. У Відні добре знали про неоднорідність українського суспільства, а судові процеси 1914 р. у Львові, Марморощ-Сигеті та Чернівцях продемонстрували справжні масштаби москвофільства. Тому, намагаючись уникнути “української зради” в тилу своїх військ, галицьке намісництво 8 серпня 1914 р., а Начальна Команда 15 серпня 1914 р. опублікували розпорядження про “превентивний (запобіжний) арешт політично підозрілих москвофілів” і ув’язнення їх у львівській тюрмі [227, с. 85].

Один з очевидців австрійських репресій В.Маковський так описав боротьбу з русофілами в Станиславові: “Розстріли не переводилися. З тим найбільше спішилися. Трескіт сальв у жахливому кутику смерті не вгавав – від ранку до ночі... Одинцем і групами, закованих і вільно, спроваджували з усіх сторін арештованих” [66, с. 79]. Особливо жорстокими були угорські військові частини. Вони всіх розглядали як шпигунів і за найменшої підозри арештовували і часто вішали [67; 158].

На Буковині репресії проводили під керівництвом коменданта жандармерії генерала Е.Фішера, якого після війни українці вимагали поставити перед судом за вчинені злочини проти населення [97, с. 297]. Наприклад, у селі Глибоке Серетського повіту австрійські жандарми заарештували та інтернували більше, як 150 селян, зокрема людей похилого віку, жінок і дітей, а чотирьох повісили на ліхтарних стовпах. Одного із повішених було покарано лише за те, що він пригощав російських солдатів молоком [18, оп. 1, спр. 4, арк. 15].

У хаосі перших військових поразок помилки під час арештів були звичайним явищем. Тому серед затриманих москвофілів опинилося багато австрофільськи налаштованих українців. 18 серпня 1914 р. ГУР вислала делегацію у складі М.Павлика, С.Барана, І.Кивелюка, В.Темницького, парламентських послів Л.Цегельського і К.Трильовського до галицького намісника В.Коритовського з вимогою “негайно усунути таке безправ’я” [186, с. 23]. Арешти серед українців набрали такого розмаху, що до неблагонадійних потрапляли навіть члени проавстрійськи зорієнтованих українських політичних партій. У цю справу мусив утрутитися міністр – президент К.Штюрк, який клопотав перед Верховним командуванням про звільнення депутата парламенту Т.Окуневського та групи українців. Водночас він закликав армійське командування у Львові та Чернівцях бути об’єктивними [38, с. 16-17].

До неблагонадійних, окрім українців, потрапляли також поляки, євреї, південні слов’яни. Для їх локалізації було створено кілька концентраційних таборів, серед яких виділявся своїми розмірами табір Таллергоф біля м. Граца в

Австрії. Незважаючи на постійні протести та клопотання ГУР, кількість українців у таборах інтернованих постійно зростала. На початку листопада 1914 р. у Таллергофі перебувало 5,7 тис. українців, Терезієнштадті (Богемія) – 890, Шварці (Тироль) – 40, у Нижній та Верхній Австрії утримували 20 інтернованих українців. Упродовж 30 місяців існування Таллергоф прийняв 4-10 тис. інтернованих, здебільшого це були українці зі східноавстрійських коронних країв [106, с. 119]. К.Левицький був змушений визнати, що “Таллергоф став символом Голгофи нашого народу з початком війни” [186, с. 76]. Українська трагедія, організована австрійськими урядовцями, тривала аж до початку 1917 р. Щодо кількості загиблих у Теллергофі немає точних даних. Очевидно, найвірогідніші подали депутати австрійського парламенту 1917 р. – 2 тис. жертв [227, с. 98]. 7 травня 1917 р. після проголошеної цісарем амністії Таллергоф було закрито, а заарештованих звільнено. Тільки таким чином Австрії вдалося розв’язати проблему інтернованих.

Багато завдань постало перед ГУР у зв’язку з появою великої кількості біженців з Галичини і Буковини. Населення було змушене перебратися в центральні та західні регіони. У Відні перші біженці з’явилися ще наприкінці літа. За твердженням газети “*Nue Freie Presse*”, столиця Наддунайської монархії була переповнена біженцями з Галичини і Буковини, а “*Arbeitszeitung*” навіть повідомила їхню приблизну кількість – 70 тис., серед яких 80% становили євреї [59. – 18 верес.]. 10 вересня 1914 р. при Віденському магістраті було створено “Центральне представництво опіки над біженцями Галичини і Буковини”. У його програмній заяві зазначалося, що опіка поширюється на всіх біженців, незважаючи на їхню національність і конфесійну приналежність. Не отримували допомоги від цього представництва академічні та дипломовані працівники, поміщики, державні службовці, вищого ніж XI рангу, чиновники повітових і крайових адміністрацій, священики.

Процес вимушеного переселення з Галичини і Буковини найбільше зачепив поляків, євреїв та українців. У Календарі “Просвіти” за 1916 рік

анонімний автор зазначав, що серед українців здебільшого були не добровільні біженці, а примусово евакуйовані [45, с. 177]. Австрійська адміністрація особливо контролювала потік біженців у столицю. За даними Міністерства внутрішніх справ, наприкінці 1915 р. у Відні перебувало 137 тис. утікачів, серед них: євреїв – 77 тис., поляків – 41 тис., українців лише 17,8 тис. осіб [312, с. 29]. Розмах переселенських процесів із Галичини, Буковини, Боснії та небезпека втрати контролю з боку урядових структур над біженцями змусили Міністерство внутрішніх справ розпочати організацію спеціальних таборів для виселенців здебільшого за національною ознакою. Для українців були виділені табори у Вольфсбергу та Гмінді. Перші 300 біженців приїхало до Вольфсбергу (Каринтія) 17 вересня 1914 р., а найбільше переселенців було зафіксовано 7 січня 1915 р. – 7635 осіб [89, с. 75; 44. – 1914. – 7 листоп.]. ГУР прагнула максимально допомогти біженцям. На її клопотання уряд виділив кошти для того, щоби “зробити побут у Вольфсбергу якнайможливіший”. Особливо до будівництва табору причинився президент Каринтії барон Фрис-Скопе, який, за висловом К.Левицького, “дуже симпатизував українському народові і жертвував на гостинний захист українців у адміністрованім ним краю” [186, с. 52-53]. За короткий час було зведено 64 бараки, проведено каналізацію, електричне освітлення, збудовано водопровід, 4 лікарських бараки. У таборі працювали 4 центральні кухні, їдальня, молочарня, лазні тощо. Тут було відкрито українську шестикласну школу на 750 місць, функціонували шкільні курси крою та шиття, на яких займалося 85 українок, збудовано церкву, яка могла вмістити 500 осіб. Для забезпечення табору всім необхідним спеціально прокладено вузькоколійку [227, с. 98].

Найбільшим табором для українських біженців в Австрії був Гмінд (Нижня Австрія). Перші виселенці з’явилися тут 11 січня 1915 р., а 5 лютого їх було вже 10,7 тис., а до 24 травня кількість зросла до 29 тисяч. Дуже швидко розрослося баракове місто [253, с. 8]. Як і у Вольфсбергу, оперативно будувалися бараки, навіть одно- і двокімнатні, призначені для інтелігенції,

налагоджувалося водопостачання, проводилася каналізація. Було збудовано електростанцію, споруджено 15 лікарняних бараків, де працювало 14 лікарів, 2 молодших медпрацівники та 220 санітарів. У таборі діяла шестикласна дівоча школа (850 учениць) та шестикласна школа для хлопчиків на 800 місць, відкрито гімназійні курси, на яких 1916 р. навчалося 70 учнів. 30 квітня 1915 р. в таборі засновано підготовчі Українські шкільні курси, а 330 українців навчалися на курсах ліквідації неписьменності. Для хлопчиків шкільного віку було відкрито курси кравців, малярів, шевців, слюсарів, садівників, а для дівчат – кравчинь та вишивання. У таборі збудовано церкву, в якій на відправах могло бути до 2,5 тис. осіб.

На початку літа 1916 р. для українців створили ще один табір у містечку Гредиг біля Зальцбурга. Українці були у змішаних таборах: Оберголлянбруні – українсько-румунському (близько 1800 чоловік) і Гоцені – українсько-польському, в якому наприкінці 1916 р. із 13 тис. біженців половина припадала на українців [89, с. 78, 83]. Існували ще й інші табори, де перебували біженці з Галичини та Буковини, але вони були невеликими і тимчасовими. Це – Брук, Гая, Моравський Трибов.

Ще на початку вересня 1914 р. українські депутати парламенту Ю.Романчук, К.Левицький і М.Василько звернулися до урядових кіл із вимогою допомогти українським біженцям. Подібні заяви зробили польські та єврейські політики. Тоді ж було створено “Віденський комітет допомоги для біженців Галичини і Буковини” на чолі з лідером політичного проводу в Австрії Л.Білінським. Насправді цей комітет опікувався тільки поляками і євреями. Тому українці організували свій “Український комітет допомоги” на чолі з Ю.Романчуком. На перші оголошення про збір пожертвувань відгукнулися барон С.Буріан і цісар Франц-Йосиф, який виділив 5 тис. корон. На початку січня 1915 р. уряд визнав Комітет державною структурою і перерахував із бюджету 64 тис. крон. Загалом із вересня 1914 р. до першої половини 1917 р. утримання таборів переселенців, фінансування культурно-освітніх потреб,

щомісячна грошова допомога українським біженцям обійшлася австрійській скарбниці приблизно в 69 млн. корон [227, с. 76, 84].

Із наступом російських військ на Східному фронті навесні 1916 р. в Австрії з'явилося ще кілька організацій, які допомагали українським біженцям і яких фінансували з державного бюджету – “Комітет опіки над біженцями з Буковини” (10 липня 1916 р.) і громадський “Український крайовий комітет допомоги для біженців” у Львові, створений 21 серпня 1916 р. з ініціативи Головного вікарія Львівської митрополії о. А.Білецького.

Проблема українських біженців свідчила про реальну важливість питань, пов'язаних із виселенцями, про масштабність урядової політики в цьому напрямі. У роки війни справа біженців української та інших національностей посідала важливе місце в австрійській внутрішній політиці. Своєю “політикою опіки”, зазвичай успішною, австрійські урядові кола прагнули зробити відповідний поступ у розв'язанні українського питання.

Перебуваючи у Львові, ГУР ухвалила надати українським послам у Відні Є.Олесницькому і Є.Левицькому право представляти українські інтереси перед урядами Австро-Угорщини і Німеччини [14, оп. 1, спр. 91, арк. 3]. На початку вересня, уже перебуваючи у Відні, Головна Українська Рада з огляду на обставини (не всі члени Ради відразу переїхали до столиці монархії: частина поїхала з січовиками до Стрия і міст Закарпаття, деякі з крайовою владою – до Західної Галичини) довірила свої політичні завдання парламентським репрезентантам – К.Левицькому, М.Васильку і Є.Левицькому. Решта українських послів, які перебували у Відні, відповідно до директиви ГУР мали повернутися до Галичини, зв'язатися з виборчими округами, щоб інформувати про ситуацію, що склалася у краї. У Відні парламентська репрезентація організувала видання українських часописів – “Діло” та “Ukrainisches Korespondenzblatt” [44. – 1914. – 17 серп.; 1915. – 23 січ.].

У жовтні 1914 р. поновлено засідання ГУР, на яких розглядали передусім справи стрілецтва, зокрема про необхідність організації ще одного полку УСС,

про заснування школи підстаршин, а також про реорганізацію полку УСС. Зазначимо, що у Страбичеві та Горонді на Закарпатті було проведено реорганізацію стрілецтва і всі сотні зведено у два півкурени під проводом М.Волошина, Г.Коссака і С.Шухевича [261, с. 20]. На засіданнях Ради, крім призначення нових комендантів стрільців, розглядали питання рівнорядності командантів із військовими командирами, побутові справи. Обговорювали також питання передислокації чотирьох сотень стрільців під проводом генерала Станіслава Шептицького до Туреччини та їх участі у т.зв. “константинопільській акції”, яку започаткував і хотів реалізувати Союз Визволення України. Мета акції – за допомогою мілітарних турецьких сил підняти повстання кубанських козаків і спробувати організувати на Кубанщині українську державу, звідти рушити в Україну, проголошуючи її самостійність [224, с. 120]. Цю ідею схвально сприйняли в німецьких урядових колах, які її обговорювали з українськими політичними провідниками. Однак австро-угорський уряд, що схилився до розв’язання польського питання, не прийняв цього плану. Його лякала перспектива створення Української самостійної держави у зв’язку з можливою активізацією українського сепаратистського руху в Австро-Угорщині, який загрожував монархії.

Головна Українська Рада провела у Відні реорганізацію Української Бойової Управи, яка переїхала туди не в повному складі (прибув тільки її організаційний комітет – К.Трильовський, І.Боберський і В.Темницький). Комітет акції (генеральний штаб) опинився у складі легіону УСС на Закарпатті, а його було розпущено, його функції виконувала команда полку. Комітет організації вже не мав права називати себе Бойовою Управою, вважати себе керівництвом стрілецтва. Ліквідація Бойової Управи означала відмову ГУР від свого військового формування, визнання за австрійським командуванням права розпоряджатися легіоном на власний розсуд. Тому ГУР уважала необхідним зберегти над стрільцями бодай ідеологічне керівництво і голос хоча б у персонально-організаційних справах. Беручи до уваги цю ситуацію, за згодою

Ради в Організаційний комітет, який узяв на себе обов'язки колишньої Боевої Управи, введено нових членів. Було розширено права Управи, яка назвала себе верховною владою УСС, визначала мету, напрям діяльності легіону, керувала фондами, зібраними громадськістю для стрілецтва [138, с. 127].

До складу першої віденської Бойової Управи увійшли: К.Трильовський – голова, В.Сінгалевич і В.Темницький – заступники, І.Боберський – скарбник, Д.Катамай, Т.Кормош – контролери. Наприкінці 1914 р. до неї ввели також Д.Вітовського, М.Волошина, В.Гуркевича, С.Томашівського, Л.Цегельського. Під час реорганізації Управи влітку 1915 р. з неї вийшли М.Волошин, Д.Вітовський і В.Гуркевич, а увійшли – Я.Весоловський, Н.Гірняк, Р.Перфецький і С.Рудницький. Зв'язок з УСС Бойова Управа підтримувала через своїх делегатів.

Непорозуміння між легіоном і Бойовою Управою, міжусобиці в самому Легіоні призвели до того, що наказом австро-угорського Верховного командування 14 березня 1915 р. було скасовано команду Легіону, а обидва курені віддано у безпосереднє підпорядкування корпусу генерала Гофмана [138, с. 128]. Бойова Управа все-таки залишилася ідейним провідником УСС, хоча на його військово-організаційну структуру уже не мала безпосереднього впливу. Однак залишилися такі важливі й складні завдання, як керівництво в політичних справах, посередництво між легіоном і політичним проводом – ГУР і СВУ, пропаганда ідей стрілецтва серед української громадськості, збереження стрілецьких традицій, допомога в закінченні чи продовженні навчання, постачання літератури і часописів, вирішення інших культурно-гуманітарних питань.

Від осені 1914 р. до червня 1915 р. російські війська окупували українські галицькі землі. Це тимчасове “объединение русских земель” під скіпетром російського царя принесло для українців нові поневолення, переслідування та репресії. Хоч небагато українських провідних діячів, яких залишилося в Галичині під російською окупацією, та більшість з них вивезено вглиб Росії та в

Сибір. Першою жертвою московської тиранії став митрополит А.Шептицький, якого, 19 вересня 1914 р. вивезли до Росії і тримали до весни 1917 р. Зі Львова депортували директора страхового товариства “Дністер” С.Федака, заступника голови Українського педагогічного товариства К.Малицьку, редактора газети “Нове слово” М.Курцебу, редактора видань “Просвіти” Ю.Балицького та ін.

Під час російської окупації заборонено українські видання, закрито всі товариства, розпущено всі громадські організації, заборонено будь-які публічні виступи тощо. Відомий галицький політичний діяч В.Темницький зазначав: “Могли не мовчати тільки ті українці, яких не досягла лапа завойовника, тільки ті, котрі найшлися на захід від російської боєвої лінії. Вони одні могли не мовчати – вони не сміли мовчати в ту важну історичну хвилю!” М.Грушевський порівнював період російської окупації Галичини і Буковини з “Руїною” другої половини XVII ст. [117, с. 8].

У жовтні 1914 р. українська парламентська репрезентація (К.Левицький – голова Українського парламентського клубу, Ю.Романчук – віце-президент австрійської палати послів, Є.Олесницький – член парламентської комісії) висловила рішучий протест проти дій російської окупаційної влади. У ньому підкреслювали, що Росія, загарбавши Східну Галичину і проголосивши православну церкву панівною, прагне створити міцний ґрунт для подальшої російської пропаганди, знищити греко-католицьку церкву, вивезла митрополита А.Шептицького, щоб не дати йому змоги захистити права церкви та мирян.

Українське парламентське представництво виступило з таким рішучим протестом, щоби продемонструвати європейським народам ганебні акти російського насильства над українцями, вказати на дії, що суперечать поняттям правової держави, порушують норми міжнародного права. “Не підлягає найменшому сумнівові і ми сподіваємося того з цілою впевненістю, – заявляли українські парламентарії, – що вже найближчі воєнні події положать кінець цьому злочинному господарюванню Росії на нашій рідній землі, а представлене поступовання москалів нехай послужить осторогою для всіх, хто дає себе

піддурити облудною політикою “освободителів слов’янських народів” [39. – 1914. – № 3-4, с. 2-3].

Тоді ж у жовтні 1914 р. Головна Українська Рада, Українська парламентська репрезентація, Союз Визволення України висловили категоричний протест із приводу заборони російської окупаційної влади “продавати в книгарнях або позичати в бібліотеках усі книжки, які появилися в російській мові або в українським наріччю поза межами російської держави”. Такий указ видав 30 вересня 1914 р. для Галичини генерал-губернатор граф Бобринський; тогочасний російський губернатор Чернівців Євреїнов оголосив правочинність цього документа і для Буковини.

Ставало очевидним: оскільки українська література упродовж останніх 40 років розвивалася тільки в Галичині й на Буковині, а твори здебільшого друкували і розповсюджували у Львові, то цілком було зрозуміло, що ці ганебні укази були спрямовані перш за все проти українців обох коронних країв. Ці постанови означали послідовне продовження політики, яку вже протягом кількох століть проводила Росія проти самого факту існування української нації. У протесті українські політики рішуче заявили, що на тимчасово окупованій території, де розвивалося українське національне життя і культура, розпорядження генерал-губернатора забороняє всю українську літературу, друковане слово, навіть підручники для початкової школи й університету, церковні книжки і молитовники. А це означало, що влада ставить одну мету – одним ударом знищити все духовне життя українців, усі їхні надбання і здобутки на ниві шкільництва, літератури, науки, церкви, словом, усю українську духовну культуру. “Таке відношення Росії супроти нашої нації, – підкреслено у протесті українського політичного проводу, – така поспішна акція нищення в той час і в тих обставинах нехай буде для цивілізованого світу і для історії новим доказом, як ця держава обходиться з найсвятішими правами, нехай буде характеристикою етичних основ цієї держави” [39. – 1914. – № 3-4, с. 3-4].

Перебуваючи у Відні, Головна Українська Рада багато уваги приділила діяльності товариств “Просвіта”, “Сільський господар”, брала участь в організації Загальної Української Культурної Ради, у створенні українських навчальних закладів, Українського жіночого комітету помочі пораненим та ін. Утворення Головної Української Ради як найвищої політичної інституції українського народу в Галичині стало першим кроком до консолідації національно-демократичних сил. Саме ГУР ініціювала формування добровільного військового з’єднання – Легіону УСС. Це дало їй змогу гостро ставити перед урядовими колами Австро-Угорщини національно-політичні вимоги українців. Українські політики зайняли активну позицію щодо інтернованих українців у концентраційних таборах. Із вини центрального уряду і крайових адміністрацій Галичини і Буковини розпочався безконтрольний терор українського населення Австрії. За підтримки уряду й намісництв західних провінцій Австрії ГУР проводила велику роботу, організовуючи побут українських біженців, котрі були змушені через воєнні дії залишити Галичину і Буковину. Головна Українська Рада рішуче виступила проти політики російського окупаційного режиму в Галичині, спрямованого передусім на знищення українства. Однак найважливішою справою, якою займалися члени Головної Української Ради у Відні, була перебудова установи і створення загальної української організації, в якій були б представлені всі політичні сили Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, що перебували в еміграції.

2.2. Союз Визволення України – національно-політична репрезентація наддніпрянців

Напередодні війни сталися помітні зміни в українському національному житті: формувалися свідомі кадри, стрімко еволюціонувала суспільно-політична думка, зміцнівши національно. Ідеї державної самостійності й боротьби з царським режимом дедалі утверджувалися серед української спільноти.

Утиски українців у Росії, зокрема заборона святкувати Шевченківський ювілей, змусили відповідні кола української громадськості Наддніпрянщини змінити своє ставлення до російської держави. У газеті “Діло” від 5 березня 1914 р. у статті “У відповідь на переслідування” повідомлялося, що редакція отримала відомості про засідання в одному з міст російської держави центрального комітету “Партії самостійності України”, на якому обговорено становище українського народу в Росії й ухвалено низку постанов щодо подальшої діяльності партії. Далі зазначалося: оскільки легальна боротьба в Росії за національні права українського народу майже неможлива і ті, хто її веде, не утворюють ще єдиної української суспільності, то “Партія самостійності України”, ставлячи на перший план ідею національної свідомості, мусить провадити свою діяльність нелегально і “всіма силами ширити в народних масах політичний сепаратизм аж до здобуття остаточної цілі”. Звичайно, це був голос тільки невеликої частини політично-активних українських громадян. Більша частина української громадськості не декларувала державної самостійності, а прагнула домогтися легалізації української нації в Росії, здобути для неї національно-територіальну автономію й самоуправу в межах царської імперії. Союз Визволення України, висунувши постулат державної самостійності, проводив у цьому напрямі відповідну роботу [131, с. 11].

4 серпня 1914 р. в канцелярії Академічного дому у Львові відбулася нарада українських політемігрантів із Наддніпрянщини, в якій узяли участь колишні члени РУП, а потім УСДРП – В.Дорошенко, Д.Донцов, О.Назаріїв і А.Жук. Мета цієї зустрічі – порозумітися між собою й організаційно оформити існування політичної організації російських українців для ведення політики на час війни. А.Жук розповів присутнім про ті організаційні заходи, які упродовж трьох років перед вибухом війни проводила українська політична еміграція. Це насамперед спроба 1911 р. видавати самостійницький часопис “Вільна Україна”, заснувати 1912 р. Український Інформаційний Комітет. Саме у

зв'язку з діяльністю УІК і виникла думка заснувати Союз Визволення України. Тоді ж було розроблено проект самостійницької політично-організаційної платформи російських українців. Комітет мав на меті охопити загальні справи українського руху. Він фактично став предтечею Союзу.

Присутні на нараді без довгих дискусій погодилися на пропозицію А.Жука заснувати політичну організацію, яку названо Союзом Визволення України. Головою Союзу обрано Д.Донцова, секретарем – В.Дорошенка. Зазначимо, що вже 5 серпня О.Назаріїв залишив організацію, а натомість було прийнято Миколу Залізняка. Про заснування Союзу А.Жук і В.Дорошенко повідомили голову ГУР Костя Левицького і митрополита Андрея Шептицького, які схвально відгукнулися на цю подію, пообіцявши свою підтримку. К.Левицькому члени СВУ представили себе як австрофілів, які прагнули розпаду Росії [186, с. 33]. Спрацювала своєрідна схема стосунків галичан та буковинців із наддніпрянцями, яку влучно схарактеризував відомий галицький громадсько-політичний діяч М.Лозинський: “Російська Україна, не можучи в себе творити національного життя, довела передовсім думку, австрійська Україна переводила думку в діло, творячи новочасне українське національне життя” [200, с. 26]. Союз відразу ж отримав своє представництво в ГУР – два місця з дорадчим голосом. Делегатами Союзу були Д.Донцов і М.Залізник. 5 серпня 1914 р. на засіданні Ради уповноважені від Союзу виклали політичну програму, в якій визначили загальні завдання та політичну орієнтацію СВУ.

15 серпня 1914 р. в “Ділі” з’явилося повідомлення про створення СВУ. Зазначалося, що антиросійська позиція Союзу відповідає “становищу значної частини політично активної української суспільності в Росії”. Від 4 до 20 серпня 1914 р., тобто до часу евакуації Союзу зі Львова, відбулося вісім засідань цієї організації, на яких було прийнято відозви до українського народу в Росії, до болгарів, румунів, шведів і турків, проекти звернень до російського населення “Чому почалася війна?” і “Як живеться селянам у Росії”, підготовлено до друку брошуру для Січових Стрільців, розроблено плани

діяльності Союзу на випадок російської окупації та налагоджено облік роботи. 9 серпня 1914 р. у члени Союзу прийнято М.Меленевського і О.Скоропис-Йолтуховського, які прибули відповідно з Лондона та Лозанни.

Отже, Союз був створений як безпартійна політична репрезентація національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії. Основним політичним постулатом було проголошено державну самостійність і соборність України і вироблено концепцію щодо ролі України у європейській політиці. Реалізацію своїх національних змагань Союз пов'язував із поразкою Росії у війні та з поваленням царизму, внаслідок яких “на руїнах російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна” [31. – № 1, с. 2.].

Із наближенням російських військ до Львова, 25 серпня 1914 р. Союз скерував до Відня М.Меленевського і О.Скорописа-Йолтуховського, які отримали завдання створити віденську групу, зустрітися з парламентським послом Є.Олесницьким, щоби налагодити зв'язки з урядовими чиновниками. Обидва делегати мали домогтися аудієнції в міністра внутрішніх справ Вільгельма Штирка або в міністра закордонних справ Леопольда Берхтольда, обговорити з консулом Еммануїлом Урбасом засадничі, технічні, організаційні та фінансові справи, довідатися про підготовку цісарського маніфесту та про видання відозв до народів. Їх уповноважили виступити від імені Союзу і наголосити, що це не закордонна еміграційна організація, а така, що має представництво в Україні [224, с. 75].

У своїй політиці Австро-Угорщина прагнула використати кожний момент, який міг би послабити її супротивника – Росію. Цю місію, на думку австрійських кіл, мав би виконувати Союз Визволення України. Незважаючи на те, що підтримка українського національного руху в Росії становила загрозу для самої Австро-Угорської імперії, у складі якої були українські землі Галичини, Буковини і Закарпаття, австрійські плани стосовно Балкан і німецькі щодо Близького Сходу змушували уряди Центральних держав звернути особливу

увагу на українську справу. Тим паче, що Австро-Угорщина хотіла відтіснити Росію від своїх кордонів і від побережжя Чорного моря й, створивши охоронний вал перед панславістською пропагандою, усунути небезпеку російської інтервенції на Балканах та в Туреччині. Отже, створення буферних держав із західних частин Російської імперії, зокрема й України, набув особливого значення [290, с. 150-151].

На початку війни австрійський уряд прихильно поставився до ідеї утворення самостійної української держави. 6 серпня 1914 р. консул Е.Урбас писав зі Львова шефові кабінету міністрів О.Гойосу, що, незважаючи на те, як буде розв'язано польське питання в тій переможній війні, московську владу буде тільки відсунуто, але не підірвано її основ. На думку Е.Урбаса, Австро-Угорщина повинна в цій війні мати одну мету, інакше “за ці страшні кровопролиття і біди понесе відповідальність перед Богом і людьми”. Вона мусить назавжди знищити російську владу, створити вільну Україну до Дону, збудити давні національні почуття у справжньому католицькому дусі Брестської унії. “Такий план – Україна аж до Дону, – писав Е.Урбас, – може здаватися у Відні фантастичним, однак про це тут можна говорити з окремими людьми як про цілком реальну річ. Все, що я тут побачив у воєнному виступі (ідеться про набір до легіону Українських Січових Стрільців. – П.Л.), надає великої впевненості” [38, с. 6-7]. Він уважав, що оскільки українці матимуть свою державу і не захочуть опинитися знову під російським пануванням, то Росія, незалежно від втручання Австро-Угорщини, стане для неї не страшною, значить “нам дорога до Константинополя відкрита”. Отже, з утворенням української держави Австро-Угорщина могла б вирішити питання сфери свого впливу на Балканах. Окрім цього, австрійські політики сподівалися на скорочення австро-російського кордону у зв'язку з інтересами Німеччини щодо Конгресової Польщі. Тоді “великі австро-угорські суперечності з Росією стануть маленькими німецькими” [38, с. 14]. Реально мислячі політики, зокрема консул Е.Урбас, радили австрійському урядові рішучіше підтримувати СВУ в

його боротьбі проти Росії на боці Центральних держав. Але австрійський генеральний штаб хотів використати Союз здебільшого в тилу ворога або ж як засіб диверсії на фронті.

Члени Президії СВУ в розмовах з Е.Урбасом 2-15 серпня 1914 р. у Львові наполягали, що Австро-Угорщина мусить докорінно змінити свою політику щодо України, бо тільки тоді можна вимагати, щоб “український солдат російської армії виступив не проти австрійського війська, а проти свого московського товариша”; українського селянина і солдата вдасться перетягнути на бік Австрії лише шляхом передачі панської землі. Для цього повинен бути опублікований цісарський маніфест [240, с. 203].

Підсумовуючи свої переговори з українцями, Е.Урбас звертав увагу Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, що у випадкові успішного наступу австро-угорських військ потрібно негайно звернутися до населення України з конкретною програмою соціально-економічних та політичних перетворень. Ішлося також про маніфест до українського народу австро-угорського цісаря та німецького кайзера щодо справедливого розподілу землі селянам, збереження української мови та батьківської віри, запровадження конституційних прав.

На пропозицію Е.Урбаса члени Президії СВУ М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський склали проект маніфесту до українського народу, подали на апробацію представникові Генерального штабу, а пізніше передали Міністерству закордонних справ Австро-Угорщини. Однак, як писав О.Скоропис-Йолтуховський, міністерські політики висунули проти нього стільки контраргументів, що справу з маніфестом було відкладено. Його доля залишилася невідомою навіть для членів Президії СВУ. Зрештою, безсумнівним є те, що проголосити маніфест в умовах тогочасної політичної ситуації було неможливо. В австрійському Міністерстві закордонних справ не до кінця розуміли і не надавали великого значення українському питанню, не розглядали його в загальній еволюції міжнародної ситуації на сході Європи.

Австрійський уряд найбільше турбувала тісна співпраця Союзу з галичанами, тобто зміцнення загальноукраїнських тенденцій на українських землях Австро-Угорщини. О.Скоропис-Йолтуховський писав, що консул Е.Урбас “зі свого боку весь час старався в'янити, чи не мають російські українці злочинного наміру одірвати Галичину від Австрії”. Австрійські політики усвідомлювали, що створення української держави неминуче стане притягальною силою для Східної Галичини, Буковини і Закарпаття, а також небезпечним явищем з огляду на австро-польські взаємини та позицію Угорщини щодо українського питання [282, с.507].

Перебуваючи у Львові, СВУ видав (кошти на друк К.Левицький отримав у Міністерстві закордонних справ) відозву Д.Донцова “До українського народу в Росії”. Ця відозва – заклик боротися проти російського поневолення, не лякатися австрійського війська, де служили сотні тисяч галицьких українців, зокрема Січові Стрільці, які допоможуть наддніпрянцям розвалити царську “тюрму народів”, принесуть свободу і землю, що стане власністю селян у краях, зайнятих Австрією. Закінчувалася відозва кличем: “Скиньмо вже раз з себе кляте московське ярмо! Як цього не зробимо тепер, то вже ніколи. Не скорше, як згине Росія, зійде сонце свободи на нашій землі! Не скорше, як буде побита Росія, встане вільна Україна!” Зазначимо, що М.Меленевський і О.Скоропис-Йолтуховський вважали цю відозву демагогічною прокламацією [241, с. 202].

У Відні, де опинився Союз після окупації Східної Галичини російськими військами, було опубліковано низку відозв до болгар, румунів, турків, шведів, чехів. У відозвах наголошувалося, що Союз Визволення України – організація українців, які поневолені великою державою найближчого їм слов'янського народу і не мають захисту та умов для національного розвитку на споконвічній землі своїх дідів та прадідів. Лише повернення Росії до її етнічних кордонів Московщини покладе край російському імперіалізму на українській землі і захистить сусідів від російської інвазії. У зверненнях підкреслювалося, що СВУ бере на себе великий історичний обов'язок викривати брехню московського

панславізму, боронити культуру, добробут і мир Європи від московського варварства, вирішити долю України.

Відозви до народів, що зберігали нейтралітет, які склав ще у Львові М.Меленевський і схвалила Президія СВУ, було передано в дипломатичні представництва деяких держав, що були у Відні, розіслано до пресових агентств до найважливіших періодичних видань, передано політикам і дипломатам. Це сприяло поширенню зацікавлення українською справою широких кіл західноєвропейської громадськості. Це перші акти української закордонної політики від часів мазепинської еміграції, відкритий виступ на міжнародній арені наддніпрянців у ХХ ст. як представників українського народу.

У вересні 1914 р. у Відні відбулися збори Союзу, на яких обговорювали план перебудови організації та переобрання її голови. Між членами Президії і головою СВУ Д.Донцовим виникли гострі суперечки. Останній був проти свого переобрання й вимагав від інших систематичного звіту про кошти, що надійшли від австрійського та німецького урядів. Але вимоги Д.Донцова одноголосно відхилили, і тоді 21 вересня 1914 р. він письмово повідомив Президію про свій вихід із Союзу. Головою СВУ обрали М.Залізняка, який тісно співпрацював з австрійським генеральним штабом, отримуючи від нього значні грошові суми. Із приходом М.Залізняка до керівництва сталися деякі зміни в роботі Союзу, який поступово розширював свою діяльність у різних країнах. СВУ продовжував працювати в Галичині та на Буковині, маючи тут підпільні осередки, завданням яких було всіляко перешкоджати діяльності російського військового командування та цивільної адміністрації тощо. Значно посилювалися зв'язки Союзу з австрійським генштабом і розвідкою, проти цього рішуче виступили деякі члени Президії, зокрема М.Меленевський, якому М.Залізняк погрожував ув'язненням і навіть розстрілом [234, с. 32].

Диктаторські методи керівництва М.Залізняка, перехід до змовницьких, терористичних і часто авантюристичних методів боротьби викликали обурення

як серед членів Президії СВУ, так і серед багатьох його прихильників; виникла загроза розвалу організації. У другій половині листопада 1914 р. після донесення представника Союзу в Бухаресті М.Цеглинського (галицький соціал-демократ) Міністерству закордонних справ Австро-Угорщини про незаконні дії М.Залізняка його було усунено від керівництва СВУ [2, оп. 1, спр. 4, арк. 3]. Роботою Союзу стала керувати колективна Президія у складі В.Дорошенка, А.Жука, М.Меленевського і О.Скоропис-Йолтуховського [70, с. 25].

Ядро СВУ складала члени колишньої РУП, а потім – УСДРП й “Спілки” (Українська соціал-демократична “Спілка” увійшла до РСДРП на початку 1905 р. на правах автономної організації меншовицької фракції). Спочатку в Союзі визволення України було шість наддніпрянців. Із переїздом Союзу до Відня до нього приєдналися Іп.Бочковський, М.Троцький, В.Козловський, О.Семенів, Є.Бачинський, П.Бензя, М.Гаврилко, Є.Любарський-Письменний, М.Матієвський.

У Тимчасовому звіті про діяльність СВУ від вересня до грудня 1914 р. зазначалося, що “зістали об’єднані в Союзі майже всі активні політики і здатні до організованої громадської діяльності елементи з-поміж української еміграції” [2, оп. 1, спр. 13, арк. 3]. З емігрантів, які перебували тоді в Австрії, до Союзу не ввійшов В.Степанківський через недовіру до нього більшості членів організації та Л.Юркевич [64, с. 115]. Як бачимо, особовий склад членів Союзу за кордоном свідчив про політичну ситуацію в Україні. До складу Союзу Визволення України ввійшли активні учасники національного руху на політичній, літературній, просвітній та економічній ниві. Союз об’єднав людей різного соціального стану і різних політичних переконань – від поміркованих націонал-демократів до соціал-демократів. У ньому були представлені майже всі політичні напрямки України. Але це не означало, що в Союзі були представлені партії як політичні організації. Після поразки революції 1905 р. національний рух в Україні активізувався, але партійне життя занепало, тому створити організацію із представників партій було дуже важко або зовсім

неможливо. За таких обставин Союз як виразник політичної ідеї, спільної для людей різних політичних напрямів, згуртував навколо цієї ідеї суспільну думку, організував суспільні сили, творячи таким чином міжпартійну політичну репрезентацію. За кордоном у ряди Союзу вступили всі, хто був здатний до творчої політичної роботи [39. – 1915. – № 37-38, с. 2].

О.Скоропис-Йолтуховський відзначав, що активна участь у роботі Союзу представників таких правих поглядів, як Є.Любарський-Письменний (самостійницький напрям М.Міхновського), була найкращим доказом дійсної позапартійності Союзу [241, с. 207]. Політичний плюралізм СВУ дав змогу залучити до співробітництва відомих галицьких і буковинських діячів різних політичних напрямів та ідейних переконань. Але вони схвально сприймали основний політичний постулат Союзу – самостійність України [242, с. 368].

Понад 40 українців – громадян Австро-Угорщини – були активними учасниками Союзу [2, оп. 1, спр. 13, арк. 31-32]. Відповідно до списку, який склав А.Жук, СВУ за час свого існування нараховував понад 250 членів, співробітників й активу “з числа військовополонених” [224, с. 77]. Серед них – відомі в Галичині політичні і культурні діячі: буковинський соціал-демократ О.Безпалко, галицькі соціал-демократи Л.Ганкевич і М.Ганкевич, політики й журналісти В.Будзиновський, Я.Веселовський, М.Лозинський, О.Назарук, літературознавець М.Возняк, економіст і суспільствознавець Т.Войнаровський, адвокат Р.Домбчевський, письменники П.Карманський, Б.Лепкий, В.Пачовський, В.Стефаник, посли до віденського парламенту В.Бачинський, Є.Левицький, М.Новаковський, Р.Перфецький, Л.Цегельський, професор І.Пулюй, історики М.Кордуба, І.Крип’якевич, О.Терлецький, етнографи В.Гнатюк, З.Кузеля, географ С.Рудницький, правник В.Старосольський, мовознавці В.Сімович, Р.Смаль-Стоцький, С.Смаль-Стоцький, А.Чайковський, М.Чайковський та інші [180, с. 29].

У Відні Союз започаткував періодичні видання. Головним пресовим органом став “Вістник Союзу Визволення України”, який виходив від жовтня

1914 р. до листопада 1918 р., але 1918 р. вже під назвою “Вістник політики, літератури й життя” (далі “Вістник”. – П.Л.). Це був регулярний, часто ілюстрований щотижневик (загалом вийшло 226 чисел; загальний наклад – 5000 примірників). Редагування й коректуру здійснювали В.Дорошенко й М.Возняк, а 1918 р. – А.Жук. У редакції “Вістника” працювало близько 60 осіб. Він мав великий вплив на формування національної свідомості військовополонених, і взагалі галичан. Деякі його номери поширювалися і на Наддніпрянщині [218, с. 12]. “Вістник” як позапартійний орган об’єднував людей різного суспільного спрямування, які прагнули національного визволення українців з-під російського поневолення [188, с. 12].

Союз видавав у Відні німецькою мовою газету “Ukrainische Nachrichten”. Із вересня 1914 по січень 1917 р., вийшло 100 номерів (загальний наклад – 3 тис. примірників). Редактором газети був колишній український соціал-демократ М.Троцький, переклади текстів робив секретар Президії СВУ В.Козловський, а технічне редагування – спочатку В.Біберович, а згодом – О.Бачинський. Газету безкоштовно розсилали найвпливовішим органам преси Австро-Угорщини, Німеччини, Італії, Швейцарії, Норвегії, Данії, Голландії, Америки, а також ученим, політикам, громадським діячам.

У Лозанні (Швейцарія) під егідою СВУ видавали франкомовний місячник “La Revue Ukrainienne” (вийшло 9 чисел). Він інформував антантівський світ про українські справи. Видавцем і редактором спочатку був А.Зеліб, соціал-демократ, галичанин, із походження француз – працював професором гімназії в Лозанні. Потім на цій посаді його заступив український есер Є.Бачинський. Політична платформа СВУ, її головні програмні пункти були опубліковані в “Ukrainische Nachrichten”, а потім у “Вістнику” [226].

Найважливішим напрямом діяльності Союзу було утворення Української самостійної держави або принаймні формування політичних основ української державності – автономії на українських землях поза межами Росії, зокрема в Австрії, чи на українській території Росії на випадок їх приєднання до Австрії.

На звільненій території вони сподівалися збудувати “нову Січ”, яка мала стати початком нового життя України.

СВУ вважав, що державна самостійність України зміцнить її економічну ситуацію. Адже століття існування у складі російської держави привели до того, що країна опинилася у стані економічної кризи. Тому, щоб уникнути цілковитої руїни, не тільки культурної та політичної загибелі, а й економічного банкрутства, потрібно визволитися з-під московського панування. Український народ проводитиме внутрішню і зовнішню політику, зважаючи на власні інтереси, політику, спрямовану на піднесення сільського господарства, промисловості та торгівлі, на зростання рівня життя населення, загалом на впорядкування занедбаних російським правлінням народногосподарських відносин [175, с. 106].

Щодо форми правління самостійної Української держави, то СВУ виходив із тогочасних постулатів українських політичних партій – пристосовуватися до державного життя країн Європи, зокрема до монархічних режимів Австро-Угорщини та Німеччини. Отже, Союз хотів зацікавити урядові кола цих держав справою української незалежності. Тому в його політичній платформі не було слів “демократична республіка”, а йшлося про конституційну монархію, побудовану на демократичних засадах [103, с. 124-125]. Зауважимо, що члени Союзу, перш за все його Президія, усі за переконанням – республіканці, колишні соціал-демократи, вороги монархічного ладу, водночас у цій ситуації виявилися справжніми політиками, для яких незалежність України з монархом на чолі була важливіша, ніж партійні програми [47. – 1939, с. 52]. Демократичний устрій самостійної Української держави мала забезпечувати однопалатна система законодавства з виборним народним представництвом, громадянськими, мовними і релігійними свободами населення України для всіх національностей і віросповідань.

У політичній декларації діячів Союзу було визначено самостійність української церкви. Вони вважали, що церква повинна відкинути все чуже, а

взяти за основу найкраще, створене упродовж усього свого функціонування в Україні. Умовою незалежності Союз вважав проведення радикальної земельної реформи на користь селянства, яке становило понад 80% населення України, а серед українців цей відсоток був значно вищий; реформа мала оздоровити соціальні відносини на селі [4, оп. 1, спр. 2020, арк. 160]. Основою мала стати конфіскація великої приватної власності, що опинилася в чужих руках унаслідок російського панування, яке гальмувало економічний розвиток України, привело її до зубожіння, не давало змоги шукати більш відповідних культурно-економічних засобів для піднесення добробуту населення українських земель. Оцінюючи в той час політичну сторону справи щодо втілення в життя постулату “земля і воля народу”, Союз надавав великого значення національно-громадській діяльності, пропаганді самостійницьких ідей [2, оп. 1, спр. 1, арк. 5].

18 серпня 1914 р. член Президії СВУ М.Меленевський у листі до митрополита А.Шептицького писав: “Достоїнство нашої нації вимагає, щоб уряди (Австро-Угорщини і Німеччини. – *П.Л.*) рахувалися з нами”. Незалежно від того, чи Центральні держави окупують Україну, чи ні, завдання СВУ – розгорнути самостійницький рух і поставити ці “держави перед проблемою самостійності України як перед явищем, якого не можна було б обминути, з яким потрібно рахуватися”, й загалом примусити їх “передати владу в руки самих українців. Провізоричний уряд мусить бути складений з людей дуже рішучих, що тонко знають місцевий уклад життя на Україні” [6, оп. 2, спр. 60, арк. 5].

У тилу армій Центральних держав СВУ планував скликати український національний конгрес – тимчасовий орган для формування правничо-державної організації українських земель, їхнього внутрішнього політичного устрою, для реформування аграрних відносин тощо. Однак події перших місяців війни не дали змоги втілити головного практичного завдання СВУ – організувати роботу в тилу армій Центральних держав. Союз уважав, що національна організаційно-

політична робота не настільки актуальна й вимагає спеціального розроблення [2, оп. 1, спр. 1, арк. 5]. На початку війни основну увагу зосереджено на тому, щоб представити національну справу перед урядами Центральної Європи й популяризувати її серед інших народів, а також на тому, щоб пропагувати визвольні ідеї серед української спільноти, особливо серед військовополонених.

Зрозуміло, що Союз не міг здійснювати запланованої організаційної діяльності поза урядовими чинниками Центральних держав. Успіхи залежали від ставлення урядів цих держав не тільки до ідеї державної самостійності українців, а й до намагання СВУ працювати в тилу союзних військ, особливо в таборах полонених. Тому Союз налагодив політичні зв'язки з урядами Центральних держав для представництва й захисту інтересів українського народу, його національно-державницьких змагань. “Ми вже не парії народів, засуджені на вічну неволю, – відзначено у статті “Перед новими завданнями”. – Ми вже справді народ, достойний волі, здатний сам собою правити, свідомість цього повинна увійти в душу кожного українця як джерело сили, гордості, почуття громадського і національного достоїнства” [39. – 1915. – № 9-10, с. 7].

Здобуття державної незалежності України СВУ пов'язував з міжнародною підтримкою народів і країн Європи. “Ми, українці з Росії, що злучилися в Союз визволення України, – говорилося у відозві “До громадської думки Європи!” від 25 серпня 1914 р., – звертаємося з цим покликом до цілого цивілізованого світа, нехай світ pomoже нашій слухній справі. Ми звертаємося з тим глибоким переконанням, що українська справа є рівночасно справою європейської демократії” [39. – 1914. – № 1, с. 2].

5 вересня 1914 р. СВУ надіслав до шефа кабінету Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини Олександра Гойоса меморіал “Про план діяльності СВУ у зв'язку з війною”. У ньому зазначалося, що війна Австро-Угорщини з Росією, яка почалася в Галичині, закінчиться на Правобережній Україні перемогою австро-угорської зброї. Це змушує російських українців зайняти відповідну позицію і через своїх репрезентантів увійти в контакт як з

австрійськими українцями, так і з урядовими та військовими сферами австро-угорської держави [2, оп. 1, спр. 4, арк. 1].

Як відомо, з початком війни галичани були на стороні Центральних держав, плануючи закласти основи для звільнення наддніпрянських українців з-під російського панування і створити українську державу, а в Австрії забезпечити вільний розвиток українського народу на його національній території. Результатом такої політики стало формування легіону Українських Січових Стрільців. К.Левицький писав: “Тому поставили ми головне домагання – визволення Великої (Наддніпрянської) України з російського (царського) ярма, при чому розважували, що коли Велика Україна стане самостійною, то й галицька земля до неї незабаром прилучиться” [186, с. 10-11].

Центральні держави ні до війни, ні на її початку відкрито не заявили про свої плани практичного розв’язання української справи як політичної проблеми, однак Союз орієнтувався саме на них. Він вважав, що під час війни Австро-Угорщина й Німеччина захоплять принаймні частину Наддніпрянської України і навряд чи захочуть віддати цю територію Росії, зміцнюючи свої кордони. Союз вважав також можливим утворення на українських землях Австро-Угорщини правно-державної одиниці. У цьому випадку, на думку Союзу, наддніпрянці не повинні пасивно спостерігати за діями Центральних держав, а робити рішучі кроки для реалізації своїх визвольних прагнень. Зрештою, підкреслювали діячі Союзу, якщо постулат державної самостійності України спрямований проти Росії, то тим самим визначено політичну орієнтацію українців – бути на боці противників Росії [32; 379].

Один із членів СВУ – Євген Левицький – відзначав: “Ми стоїмо по стороні осередніх (Центральних. – *П.Л.*) держав і сподіваємося з вислідом цієї війни”. Отже, Союз прагнув забезпечити вільний національний розвиток, покладався на Центральні держави, які у разі своєї перемоги “переведуть непроходимий граничний мур” і для європейського стійкого співвідношення і тривалого миру допоможуть утворити самостійну українську державу [56. –

1916. – 24 січ.]. Ці положення Союзу ґрунтувалися також на засадах історизму. Зокрема утворення самостійних балканських держав трактували не тільки як наслідок визвольних змагань народів цих країн, а як результат впливу інших зацікавлених держав, що деяким чином був вирішальним.

Покладаючись на Центральні держави, СВУ прагнув, що вони з увагою поставляться до українського питання, розглядаючи його не як внутрішньоросійську, а міжнародну проблему. “Ми гадали, – писав згодом О.Скоропис-Йолтуховський, – що величезне нещастя, яке до коріння стрясло цілим старим світом, розкриє очі німецькій дипломатії на колосальне значення для Німеччини в цій війні та й для мирного дальшого розвитку цілого людства взагалі, яке має українська проблема, коли поставити її у весь зріст” [241, с. 195].

Союз намагався з’ясувати, як ставляться Центральні держави до української справи. Австрійські та німецькі уряди запевняли його представників у своїй прихильності до українських визвольних змагань під час війни. Проте нічого конкретного керівництво Центральних держав у цьому напрямі не зробило, оскільки на той час територія Наддніпрянщини перебувала за межами практичного впливу цих країн. “Але це не може нас вести до відвороту від Центральних держав, – писав А.Жук, – бо нема куди-інде повернутись. Українство в Росії слабе. Русифікація може нас навіки задавити. Коли не йде поза межами українського руху, то нам грозить загибель” [224, с. 86]. Тому, орієнтуючись на Центральні держави, Союз прагнув використати будь-які можливості для досягнення своїх національно-політичних цілей.

Наддністрянському і наддніпрянському політичним проводам потрібно було шукати нові шляхи вироблення єдиної політичної лінії всіх українців. Щоби не допустити розбіжностей у головній політичній лінії – державній самостійності та соборності українського народу, СВУ підтримував стосунки зі всіма галицькими і буковинськими представництвами. Союз співпрацював із ГУР, але не увійшов до її складу й залишився самостійною організацією.

У своїй діяльності СВУ значну увагу приділяв найрізноманітнішим питанням становища українців Галичини і Буковини. Дуже гостро й рішуче Союз виступив проти російської окупації Галичини і Буковини. У статті “Проти московського насильництва” від 30 листопада 1914 р. було викрито ганебні злочинні дії окупаційних властей проти українського населення: “Тут, в Галичині й Буковині, мав наш нарід змогу власного національного розвитку. Тут горіло огнище нашої національної свідомості й полум’я його щораз більше й щораз ширше розходилося по цілій Україні. Тут бо вже складався наш народ у націю й звідси давав приклад своїм братам за кордоном – там, під московським караулом. Тут був наш П’ємонт. Тут, на цім шматку нашої землі, утікачі з російської України знаходили собі захист, щоб вкупі з своїми австрійськими земляками думати й працювати над двигненням свого народу, над визволенням його з чужинецької кормиги, мислити про нашу державність, про самостійну Україну. А московський хижак, що, як вовкулака, смоктав кров України, і живився нею, та гладшав її коштом, лютився на саму думку, що є десь Українцям вільніше дихати, є десь набиратися сили для боротьби з ним... Увійшовши з огнем і мечем, з насильством і рабунком у Галичину, взялися московські наїзники до своєї споконвічної роботи – нищення всього українського.

Перш за все звернули свою хижу увагу на греко-католицьку віру... За цим похід на українську книжку, українську школу, українські інституції... Українська мова заборонена. Російський варвар одним розмахом хоче знищити весь дотеперішній культурний набуток австрійської України. “Не было, нет и быть не может” українського народу – тому треба знищити все те, що свідчить про його відрубне існування, про його самостійність! Таку-то “свободу” несе Росія своїм “угнетенным братам” в Галичині... Нехай знають всі “брати Славяне”, яке визволення їм готує Росія, нехай бачить і чує цілий цивілізований світ про московське варварство!” [39. – 1914. – № 3-4, с. 1-2]

Звичайно, такі заяви з боку СВУ зближували його з політичним проводом українців Галичини і Буковини, створювали ідеологічне підґрунтя для їхньої співпраці. Делегати ГУР і СВУ виїхали на Балкани, щоб домогтися від балканських держав підтримки українських національних прагнень, ознайомити уряди і громадськість цих держав ближче з українським питанням і налагодити з ними безпосередні зв'язки. У першій половині жовтня 1914 р. на Балкани виїхали делегати СВУ Л.Ганкевич і М.Меленевський для нав'язування стосунків з урядовими і громадськими чинниками чорноморсько-балканських країн [224, с. 84-85]. А наприкінці жовтня того ж року до Болгарії і Туреччини прибули представники ГУР Л.Цегельський і С.Баран [45. – 1915, с. 141].

Українські політики прагнули знати громадську думку цих країн щодо українських проблем і щодо визволення інших поневолених народів Російської імперії, залучити до активної роботи якнайбільше чужинців для пропаганди українського питання у своїх державах та підтримки його на міжнародному рівні, організувати серед них комітети прихильників України, а найголовніше – спонукати їх виступи проти Росії.

Союз робив усе можливе для популяризації української справи в Європі, знаючи, що громадська думка, хоча й не вирішить політичних проблем, але матиме велике значення. СВУ видавав спеціальні брошури й опублікував декілька статей, присвячених українському питанню. На початку діяльності Союзу здійснено чимало публікацій іноземними мовами, зокрема листівок і відозв, у яких було наголошено на історичній необхідності самостійності України. У 1914–1916 рр. Союз видрукував українською мовою близько 50 книжок загальним накладом понад 200 тис. примірників, а за весь період своєї діяльності – понад 150 книг і брошур українською та іноземними мовами [32, с. 379]. В таких виданнях підкреслювалася антиросійська позиція українців, їхнє прагнення до самостійності, формувалося значення України як першорядного чинника не тільки європейської, а й світової рівноваги.

Різноманітну видавничу діяльність СВУ доповнювала інформаційно-дипломатична робота. У Німеччині плідно працював Є.Левицький. Тут було утворено різні проукраїнські товариства, дозволена діяльність централі СВУ, переведено полонених-українців російської армії до окремих таборів. У Швейцарії виходив друкований орган Союзу “La Revue Ukrainienne”. Створено також українську громаду й організовано бібліотеку в Женеві. Угорщина чимало сприяла розголосу поширення української проблеми, адже в її складі було Закарпаття. Її фактичний правитель, граф Тіса, зустрічався з представниками Союзу. Під керівництвом Г.Стрипського виходив журнал угорською мовою “Ukraina”. “Вістник” подавав інформацію з угорської преси про життя українців. У Чехії працював делегат СВУ І.Бочковський, якому допомагав професор І.Пулюй. Вони опублікували низку статей і брошур, присвячених історії українського народу, його визвольним змаганням та міжнародному значенню української проблеми. Окрім згаданих країн, у яких від початку війни проводив свою діяльність Союз, назвемо також Болгарію, Румунію, Італію, Норвегію, Швецію й Америку, до яких з певними дорученнями відряджали представників СВУ [226].

Найуспішніше пропагандистську роботу проводили на Балканах, особливо в Болгарії та Туреччині. Союз деякою мірою хотів спонукати ці держави до активної участі у війні на стороні Центральних держав. Він намагався довести, що мета війни на Сході – утворення самостійної української держави і тим самим усунення небезпеки завойовницьких планів Росії проти Балкан. Тому, на думку лідерів Союзу, балканські держави повинні вважати українську справу своєю справою і висувати цей аргумент перед Центральними державами як одну з умов їхнього збройного виступу проти Росії. Сформульоване так питання про участь балканських держав у війні проти Росії, по-перше, забезпечувало національні інтереси балканських країн, по-друге, зміцнювала позицію українських політичних представників – СВУ та галичан – у Австро-Угорщині й Німеччині, підштовхуючи їхні уряди до відповідних дій.

У Болгарії та Румунії, де найдовше перебував Л.Ганкевич, до співпраці із Союзом найбільше долучилися І.Шишманов і З.Арборе. Вони були невтомними популяризаторами українського питання у своїх країнах, активними авторами видань СВУ.

Інтенсивна українська пропаганда в Туреччині Л.Цегельського, С.Барана і М.Меленевського охопила широкі кола турецького суспільства. Останній під час свого перебування у Константинополі зустрівся з міністром внутрішніх справ Туреччини Талаат-беєм, який від імені свого уряду визнав правомірність самостійницько-державницьких інтересів українців та пообіцяв їм допомогу [39. – 1915. – № 9-10, с. 17]. Це було значним дипломатичним успіхом Союзу у пропаганді українського питання, вдалою спробою виходу на міжнародний рівень.

Завдяки представникам Союзу М.Січинському, О.Рев'юку та О.Назарукові, діяльність СВУ мала також широкий відгомін у Швеції та Норвегії. У шведських і норвезьких часописах з'явилася низка публікацій про українське питання, а провідники Союзу висловлювали надії, що “вістки про українську справу скоро дійдуть й до Англії”. Це було ще одним підтвердженням того, що українське питання стало одним із головних чинників у європейській політиці.

Інформаційній роботі Союзу в Італії сприяла також діяльність його представника О.Семенова, що мала розголос і в інших державах Європи.

Пропаганду українського питання у США проводили представники СВУ Д.Раффалович, який виїхав туди наприкінці 1914 р., й О.Рев'юк, що прибув раніше і навіть мав намір зустрітися з президентом країни [39. – 1915. – № 23-24, с. 18]. Канадські українці інформували громадськість своєї країни про українську справу, використовуючи матеріали з часописів, надісланих Союзом. Їхня підтримка національно-визвольних змагань була досить відчутною [39. – 1915. – № 9-10, с. 15].

Зазначимо, що СВУ приділяв особливу увагу Наддніпрянщині. Діячі Союзу, вихідці цих теренів, добре знали тогочасну політичну ситуацію в Україні. Незважаючи на складні воєнні обставини, вони прагнули будь-що встановити контакти з національно-політичними силами Наддніпрянщини, часом нехтуючи негативним ставленням до своєї діяльності деяких політичних діячів та організацій. Зокрема, члени Товариства українських поступовців (ТУП) досить стримано сприйняли відомості про діяльність СВУ, якими в жовтні 1914 р. поділився М.Грушевський. Рада ТУП закликала діячів Союзу бути обережними у своїх виступах і заявах від імені всієї України. Адже не знаючи внутрішніх обставин і не маючи відповідних контактів, можна припуститися прикрих помилок. До речі, М.Грушевський неодноразово висловлювався проти політики Союзу, зокрема його австро-німецької орієнтації [4, оп. 1, спр. 2020, арк. 17-18].

Окрім ТУП, інші наддніпрянські політичні організації заперечували право СВУ на репрезентацію. Українські соціал-демократи вважали політичну орієнтацію СВУ помилковою. Усю його пропаганду українського питання в європейських країнах вони розцінювали як ворожу цілісності російської держави, шкідливу для інтересів України, авантюрну з огляду на “давні історичні традиції і тісне спілкування між різноманітними течіями української суспільної думки з такими ж російськими...”, а звернення до Болгарії та Туреччини – “нерозважливим кроком мізерної політичної групки, що втратила будь-яку здатність орієнтуватися в ситуації” [54. – 1914. – № 11-12, с. 9-11].

С.Петлюра засуджував Союз за те, що він шукає підтримки інших держав у виконанні своїх політичних постулатів, зокрема за зустріч М.Меленевського з турецьким міністром Таалат-Беєм. С.Петлюра виступав проти цього, вважаючи, що жодні кола наддніпрянських українців, котрі “ще не втратили голови настільки, щоб піти слідами авантюри і засвоювати політику, яка протирічить інтересам їх національної справи”, за неї не несуть відповідальності.

У листі до О.Назарука від 18 грудня 1914 р. С.Петлюра із приводу австро-німецького курсу галичан, зокрема й СВУ, зазначав, що їхня політика, гасла, кличі не могли стати обов'язковими, популярними і реальними для наддніпрянських українців, адже вони – Союз і наддніпрянці – по-різному розуміють національні ідеали. На його думку, з вибухом війни така ситуація практично завела українську справу у глухий кут, ускладнила становище українців у Росії. Тому вони й відкинули курс на Австрію. “Все, що діється нині галицькими емігрантами в напрямку австро-германської орієнтації, – писав С.Петлюра, – з погляду російської України є помилкою, трагічним непорозумінням ситуації і тих перспектив, які відкриваються в зв'язку з перемогою партійної комбінації держав. Як не тяжко жити нам серед відомих обставин, але попасти в лабета Германії – красно дякую” [54, с. 37].

Навіть радикально налаштовані українські соціал-демократи не підтримували ідей Союзу здобути самостійність за допомогою Центральних держав. Щонайбільше вони мріяли про автономію у складі Росії і вважали діяльність СВУ “німецькою провокацією” [54. – 1949. – № 7]. У відозві “Війна і українська соціал-демократія” було зазначено: “Хоч український народ у Галичині ціною завзятої боротьби виборов собі деякі права, але одна справа – оборона Галичини і Буковини, а друга – поєднання українських визвольних змагань з австрійською імперіалістичною політикою”. Соціал-демократи вважали, що власне це “завело українських діячів у нетрі безпідставних мрій і повної залежності від австрійського уряду”, а тому прагнули “зробити все можливе за сучасних обставин, щоб скласти опір переможному і нахабному царатові, зруйнування царських порядків та здобуття автономії України” [62, с. 20].

Загалом українські організації Наддніпрянщини дуже обережно поставилися до СВУ як до організації, а його політичну програму сприйняли вороже. Це пояснюємо насамперед браком єдності в діях національно-політичних сил й, до деякої міри, амбіційністю окремих діячів. Однак на

Наддніпрянщині були політичні сили, що схвалювали національну платформу і діяльність СВУ, прагнули нав'язати з ним контакти. Про це свідчить нарада українських діячів у квітні 1915 р. у Києві та нелегальний приїзд до Австро-Угорщини Є.Голицинського – колишнього рупівця. На нарадах із А.Жуком і М.Меленевським у травні 1915 р. Є.Голицинський обговорював питання налагодження тісних зв'язків між Союзом і місцевими структурами, справи організації революційної діяльності під егідою Союзу; тоді ж було складено план політико-організаційної роботи в Україні. Підтримували стосунки з СВУ і перебували під його ідейним впливом найвпливовіші на той час Катеринославська, Київська, Полтавська і Харківська організації УСДРП [224, с. 234-235].

Через контакти з самостійницькими силами Союз докладав багато зусиль для піднесення національної свідомості широких мас, для зрозуміння ідеї державної незалежності, визволення з-під чужоземного поневолення. Діячі СВУ зазначали, що у війні настав великий історичний момент, коли потрібно забути про існування кордону, відмінні сфери діяльності українства, місцеві політичні здобутки в межах Австрії чи Росії – усе, що мало тільки локальне значення для України, а поставити найближчу практичну мету єдиної політики – соборність України. “Нема нині австрійської і російської України, – підкреслювалося у статті “Ломіть кордон!”, – є одна лишень одинока Україна, що ціла жде визволення з-під ярма. Розгром царату і воля на його руїнах – це бажання всієї України і спільний для всіх її земель політичний клич” [39, 1915. – № 13-14, с. 6-7].

У відповідь на звинувачення Союзу у цілковитій залежності від Австро-Угорщини і Німеччини, а тим паче від Туреччини, лідер СВУ М.Меленевський писав, що від перших днів заснування тактичною лінією організації в національно-визвольній справі була орієнтація на власні сили. “І йдучи по цій лінії, – підкреслював він, – Союз лише хотів використати для власних українських народних цілей ті сили, що били в цей момент на наш млин” [39. –

1915. – № 13-14, с. 6-7]. А Л.Цегельський робив висновок, що цілком розраховувати на зовнішні сили в будівництві державності є помилковим і це може призвести до загибелі нації, тому потрібно спиратися на власні сили, на своїх громадян та на демократію [39. – 1915. – № 15-16, с. 1].

Заснування Союзу Визволення України, його політична платформа стали втіленням у життя самостійницько-соборницьких ідей, які напередодні та в перші воєнні роки висунули українські політичні партії, згодом розвинули політичні емігранти з Наддніпрянщини. Політична орієнтація СВУ на Центральні держави свідчила про те, що організація реально оцінювала міжнародну ситуацію, мала свою концепцію представлення ролі українського питання в європейській політиці. Для пропаганди української справи на міжнародному рівні Союз розгорнув широку інформаційну діяльність. Програмні засади Союзу не мали суттєвих розбіжностей із політичною позицією Головної Української Ради. До того ж галичани і буковинці брали безпосередню участь у діяльності СВУ і тим самим сприяли його роботі. Державницько-соборницька програма Союзу, активна співпраця з галицько-буковинським політичним проводом створили передумови формування загальноукраїнської політичної організації.

РОЗДІЛ III

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАГАЛЬНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ РАДИ

3.1. Стосунки в українському політикумі під час реформування ГУР (вересень 1914 – квітень 1915 рр.)

Українські політичні діячі Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, перебуваючи на еміграції у Відні, були практично відірвані від рідної землі, проте духовно зв'язані з нею, ще сильніше відчували біль і горе народу. Тому вони прагнули ознайомити світову громадськість й уряди європейських держав, передусім Австро-Угорщини та Німеччини, із “політичною думкою, політичними змаганнями й політичною волею цілого українського народу” [32, с.356]. Для такого вияву єдності українських політичних змагань потрібно було, насамперед, консолідувати всі національно-демократичні сили. Однак в українському політичному середовищі між представниками різних напрямів не завжди складалися добрі стосунки. Це, зокрема, виявилось у напружених взаєминах між керівниками галицько-буковинського політичного проводу і СВУ.

Після прибуття до Відня 5 вересня 1914 р. президія СВУ звернулася із заявою до Головної Української Ради, зокрема до її голови К. Левицького, про визнання повноважень членів Союзу. У заяві було зазначено, що обов'язки налагоджувати зв'язки з ГУР, парламентарною і сеймовою репрезентаціями галичан і буковинців та з різними іншими урядовцями у справах підросійської України СВУ покладає на М. Залізняка, О. Скорописа-Йолтуховського і М. Меленевського [186, с.490-491]. Союз відразу відчув вороже ставлення до нього К. Левицького й М. Василька, бо не хотів, як зазначав В. Дорошенко, “бути слухняним знаряддям в їх руках, а обидва вони скрізь, де могли підтримували неприхильників і ворогів Союзу” [52. – 1954. – № 151]. В. Сімович згадував, що М. Василько особливо не толерував “людей без ранг,

без тієї політичної драбини, що її звикли були проходити політичні діячі в цих краях та ще й з їх “благословенням” та їх політичною печаткою” [73, с.53].

Передусім члени Президії Союзу О. Скоропис-Йолтуховський і М. Меленевський мали конфлікт з К. Левицьким через кошти, які виділило Міністерство закордонних справ Австро-Угорщини Союзові, – 100 тис. корон. Оскільки О. Скоропис-Йолтуховський і М. Меленевський не були громадянами австрійської держави, то отримати вказану суму вони могли тільки через голову парламентського українського клубу К. Левицького. Це підтримало і парламентське представництво. К. Левицький виділив Союзові тільки 15 тис. корон і лише після втручання Міністерства закордонних справ видав відповідну суму, після чого непорозуміння було вичерпане. Водночас Міністерство закордонних справ і Генеральний штаб Австро-Угорщини висунули вимогу СВУ перенести свою діяльність у будь-яку нейтральну країну, в якій “дешевше обходиться життя”.

Перенесення осідку президії Союзу з Відня мало політичний підтекст з відповідними наслідками для поширення українських симпатій в Австрії, яка загалом толерувала український рух і визнала національну самостійність. Цей факт могла використати російська преса для контрагітації проти Австрії. Преса могла представити ситуацію так, ніби його вигнав уряд, у якому Союз бачив свого спільника у боротьбі проти основного ворога – Росії [2, оп. 1, спр. 13, арк. 33]. У зверненні до Головної Української Ради Союз зазначив, що вимога урядових представників перенести його осідок за межі Австрії зроблена через клопотання представників українських парламентських кіл. Тому президія Союзу запропонувала Раді заслухати звіт про свою роботу і про діяльність ГУР. “Може б зложення цих двох звітів, – йшлося у зверненні, – дало підставу для утримання між нами і галицькими політичними чинниками контакту по нашій виїзді поза Австрію, коли не ми могли, при всім нашій бажанню осягнути його, проживаючи і працюючи в Австрії” [186, с.494-495].

На вимогу СВУ представники галицької української парламентської репрезентації перевірили діяльність СВУ від вересня до грудня 1914 р. [2, оп. 1, спр. 13, арк. 3-26]. Комісія у складі послів Є. Петрушевича, І. Голубовича і о. С. Онишкевича прийшла до висновків, що СВУ цілком відданий українській національній справі, працює згідно із своєю програмою, та одностайно визнала репрезентантів і признала “діяльність Союзу за патріотичну, корисну і без всякого закиду”. 24 грудня 1914 р. на засіданні Український парламентський клуб одноголосно затвердив звіт комісії [2, оп. 1, спр. 13, арк. 1-2].

Висновки цієї комісії змусили голову ГУР К. Левицького офіційно внести формальний протест до уряду проти виставлення Союзу з Австрії як організації, що має прекрасні стосунки з галицькими українськими політичними колами. Через кілька місяців Міністерство закордонних справ дозволило членам Союзу залишитися в Австрії за умови, що вони не даватимуть підстав для “обґрунтованих скарг австро-русинських кіл та їх парламентного заступництва” [241, с.206].

Брак взаєморозуміння з деякими українськими керівниками не перешкодив загалові українських політиків і передовим колам Австрії підтримувати із Союзом добрі стосунки. Серед широких кіл української громадськості діяльність СВУ викликала схвалення. Багато активних політиків і заслужених громадських діячів – галичан і буковинців – прагнули скоординувати свої дії із Союзом. Особливо підтримувала Союз так звана “опозиція”, що протиставляла себе диктаторським замашкам К. Левицького і М.Василька та не погоджувалася з їхньою лінією.

Опозиція гуртувалася навколо Є.Петрушевича та І.Голубовича, які до “впливових” кіл тоді не належали. О. Скоропис-Йолтуховський згодом писав: “Завдяки наслідкам демагогічної основи їх (націонал-демократичної), як і всякої вищої “демократичної” партії, мусили вони, як люди чесні, належати до невливової опозиції” [241, с.209]. До опозиції належали також В. Бачинський, Є. Левицький, о.Й. Фолис, Л. Цегельський та ін. Союз підтримували радикали,

яких очолював Бачинський, соціал-демократи, зокрема В.Старосольський, М. і Л. Ганкевичі, командування легіону УСС.

Неприхильне ставлення деяких українських політиків в Австрії до діяльності СВУ виявлялося під час створення Загальної Української Ради. Після приїзду до Відня Головної Української Ради виник план реорганізувати її так, щоби до неї увійшли всі визначні галицькі й буковинські політики різних партій, а також наддніпрянці. На засіданні ГУР 26 жовтня 1914 р. Союз ініціював скликання загальноукраїнської політичної конференції, яка мала вирішити питання про організацію інституції із правом представництва загальнополітичних інтересів українського народу під час війни, організацію, здатну робити політичні виступи загального характеру, координувати діяльність українських політичних організацій без огляду на кордони [2, оп. 1, спр. 13, арк. 1-2]. “Треба було створити тіло, – писав В.Темницький, – що з’єднувало б усі українські політичні чинники, що мало б дійсно змогу, річеве усправедливлення й формальне право говорити голосом цілої України” [249, с.356].

Відомо, що напередодні створення ЗУР діяли три основні політичні організації українців: ГУР репрезентувала Галичину, СВУ – Наддніпрянщину, Буковинський парламентський і сеймовий клуби, тобто українців із відокремлених українських земель. Отже, завдяки політичним організаціям народ був єдиним, без огляду на кордони, і цієї важливої й історичної хвилини він повинен був продемонструвати перед світом свою єдність.

Скликавши конференцію, члени СВУ прагнули “оперти національну політику на ширші верстви суспільності, зробити її відповідальною за політику” [39, с.3]. Ініціатива Союзу продемонструвала, що СВУ намагався не тільки співпрацювати з українськими політичними організаціями Австро-Угорщини, а й впливати на їх діяльність, реалізуючи один зі своїх постулатів – ідеї соборності України.

У листопаді 1914 р. українські політичні діячі, зважаючи на те, що ГУР уже об'єднала чільні партії Галичини – національно-демократичну, радикальну й соціал-демократичну – і мала репрезентантів СВУ з дорадчим голосом, хотіли розширити Раду завдяки представникам буковинських політичних партій і Союзу, але вже з вирішальним голосом. Відбулися засідання ГУР, присвячені реорганізації Ради, але через розбіжності в поглядах щодо повноважень і прав делегатів від СВУ і через різні думки стосовно прийняття до ГУР представників Буковини, питання не було узгоджено [87, с. 169]. Одна з причин, що стримувала Союз від повноправного членства в усіх галицьких політичних структурах і заважала створити єдиний репрезентаційний центр для всієї України, – сумнів західноукраїнських політиків щодо того, чи СВУ може представляти Україну.

Для проведення реорганізації ГУР створено комісію у такому складі: В.Бачинський (галицький націонал-демократ), О.Попович (буковинський націонал-демократ), М.Лагодинський (радикал), В.Темницький (соціал-демократ) і А.Жук (представник СВУ). Рада розробила проект реорганізації ГУР, але на засіданні 4 листопада 1914 р. К. Левицький заявив, що проект ще має затвердити парламентське представництво. Український парламентський клуб висловив бажання, щоб Рада складалася із вісьмох членів УНДП, чотирьох радикалів, двох соціал-демократів, трьох буковинців, чотирьох делегатів СВУ [2, оп. 2, спр. 2, арк. 4-5].

4, 11, 13, 14 листопада 1914 р. на засіданнях комісії і Ради обговорювалася участь у конференції й у реорганізованій ГУР представників церкви та християнсько-суспільного руху: найбільше суперечок викликало право політичних діячів накладати вето. “Християнсько-суспільне сторонництво бажає також прилучитися до спільної праці...”, – писав О.Барвінський у листі до К. Левицького у грудні 1914 р. [2, оп. 2, спр. 2, арк. 29].

Радикали і соціал-демократи виступали за право накладати вето, сподіваючись таким чином зберегти свій вплив на ухвалення рішень, і негативно ставилися до участі діячів церкви і християн-суспільників у запланованих акціях. Представники соціал-демократів і націонал-демократів підтримували право СВУ на участь у конференції і майбутній організації. Зокрема В.Бачинський так визначив ставлення національно-демократичної партії до наддніпрянської політичної еміграції: “Щодо партій з Російської України, то їх можна брати в рахунок остільки, оскільки виступають тепер активно і оскільки координують свою діяльність з діяльністю СВУ...” [2, оп. 2, спр. 2, арк. 8]. Своєю чергою А.Жук відстоював думку, що в Галичині церква посідає важливе місце в національному житті, а тому виступив за присутність греко-католицького кліру на конференції. Він слушно відзначив, що жодна інша політична група “не має стільки підстав обстоювати право вето, як СВУ”, проте вважав, що вето порушуватиме “принцип демократичності”. Натомість СВУ вимагав увести своїх представників до складу “вужчої президії” [2, оп. 2, спр. 2, арк. 4, 9, 11]. У такій позиції виявилася об’єктивність і реальний підхід Союзу до справжнього стану речей, його бажання не зациклюватися на яких-небудь ідеологічних проблемах і тимчасових вигодах.

К. Левицький і М.Василько боялися втратити контроль над більшістю в ГУР, тому негативно відгукнулися про плановану реорганізацію. Значення також мало їхнє прихильне ставлення до М.Залізняка, В.Степанківського і Д.Донцова [14, оп. 1, спр. 91, арк. 6]. Саме тому К. Левицький під різними приводами намагався затримати процес скликання конференції. Спочатку він вимагав, щоби проект реорганізації затвердили в Українському парламентському клубі, потім акцентував на військовому стані і на тому, що немає кворуму. Після заяви М.Залізняка про бажання партії соціалістів-революціонерів вступити в Раду на засіданні ГУР 23 листопада 1914 р. розгорівся конфлікт між ним і представниками СВУ щодо права представляти Наддніпрянську Україну. Це дало підстави К. Левицькому виступити з ідеєю,

щоб “справу реорганізації облишити”, а конференцію скликати для вирішення інших питань [2, оп. 2, спр. 1, арк. 13].

На засіданні 26 листопада 1914 р. М.Залізник запропонував: доки немає “уповновласнених” представників закордонних партій, поповнити Раду тільки буковинськими делегатами. О.Попович звернувся до Ради з проханням нічого не вирішувати аж до його додаткових консультацій із буковинськими послами. Лідер УСДП В.Темницький підтримав СВУ. Він уважав, що в тогочасних суспільно-політичних умовах неможливо, щоб Наддніпрянщину репрезентували легітимні представники. Однак С.Баран, маючи підтримку В.Степанківського, і далі критикував СВУ. Секретар Народного комітету вважав, що “кождий галицький і буковинський українець має більше право говорити іменем російської України, як СВУ”, і вимагав, щоб роботу над реорганізацією Ради було передано в розпорядження Народного комітету [2, оп. 2, спр. 2, арк. 14, 16].

Зауважимо, що в листопаді 1914 р. О.Назаріїв, Д.Донцов і В.Степанківський надіслали президентові ГУР протест щодо претензій СВУ на представництво інтересів Наддніпрянської України. Не визнавала статусу СВУ і значна частина буковинської політичної еліти. М.Василько раптово відкликав О.Поповича з комісії, мотивуючи це тим, що до Ради не можуть належати “неодвічальні люди із закордонної України”, і тому йому не потрібно з такими “неодвічальними, як Жук, бути разом у комісії та спільно з ним випрацьовувати статут” [14, оп. 1, спр. 91, арк. 6]. Справжня причина відкликання О.Поповича з комісії – страх М.Василька перед новою Радою і його неприязнь до членів Президії Союзу. У листі до К. Левицького 7 грудня 1914 р. М.Василько і О.Попович від імені українського парламентського представництва Буковини відмовилися від представництва в Раді і взагалі вважали, що ліпше залишити старий склад ГУР, аніж перетворити її в орган, який би “політику австрійських українців робив залежною від думки поодиноких невідвічальних українських

особистостей з Росії” [186, с. 493]. У зв’язку з цим реформування ГУР на деякий час припинилося.

Основною опозиційною силою до К.Левицького став Український парламентський клуб. На його засіданнях критикували голову за диктаторський стиль керівництва, за занедбання справи захисту українців від військових переслідувань, за провали в інформаційно-дипломатичній роботі і нереалізованість ідеї поділу Галичини. Опозицію склали такі депутати парламенту, як Є.Левицький, Є.Петрушевич, С.Голубович, О.Колесса, Л.Левицький, Й.Фолис, Л.Цегельський та колишні сеймові послы В.Бачинський і Р.Перфецький. 10 грудня 1914 р. під тиском опозиції клуб обрав комісію (Є.Левицький, Л.Цегельський, Є.Петрушевич) для підготовки статуту загальнонаціональної ради [14, оп. 1, спр. 91, арк. 8].

15 грудня 1914 р. Ю.Романчук на правах старійшини скликав конференцію парламентських і сеймових послів Галичини та Буковини, щоб обговорити і ухвалити статут загальноукраїнської організації, який розробила комісія. Згідно із проектом до Національної ради мали увійти представники всіх парламентських клубів та делегати УСДП і СВУ. Є.Левицький виголосив на конференції реферат про потребу утворити в час війни всеукраїнську національну репрезентацію. Від імені буковинських послів М.Василько зачитав заяву, у якій буковинці погоджувалися на участь у Раді закордонних українців, але тільки з дорадчим голосом. Окрім цього, із вступом австрійських військ у Наддніпрянщину останні мали отримати легітимацію на представництво в ГУР. Після тривалих дискусій конференцію було перенесено, а пропозицію О.Поповича про утворення представництва українців Австро-Угорщини було передано депутатській комісії аж до появи легітимних представників Наддніпрянщини.

Український парламентський клуб запропонував власний проект, згідно з яким до нього переходили функції репрезентації українського народу в закордонній політиці. К.Левицький розцінив цей проект як фактичну

ліквідацію ГУР, а не її реорганізацію. Народний комітет теж виступив проти проекту і запропонував залишити ГУР у попередньому складі [2, оп. 2, спр. 2, арк. 39-40]. До прихильників голови ГУР належали: І.Кивелюк, Є.Олесницький, М.Здерковський, С.Баран, М.Вітошинський. Опозиційного курсу в управі УНДП дотримувалися Т.Войнаровський, С.Голубович, Є.Петрушевич, Л.Цегельський [228, с. 322]. Націонал-демократи, члени депутатської комісії, у заяві від 17 грудня 1914 р. висловилися проти утворення нового загального представництва українців Австрії. На їхню думку, такі функції вже виконувала Українська парламентська репрезентація.

Після рішень 15 грудня 1914 р. у Відні й надалі функціонували Українські парламентські клуби (галицький національно-демократичний, радикальний та буковинський), ГУР, Народний комітет, УНДП і СВУ. Але ГУР, як згадував С.Баран, після 15 грудня 1914 р. “вже більше не оказала знаків життя [87, с. 169].

Не було реалізовано й остаточного варіанту реорганізації Ради. Його запропонувала комісія ГУР 24 грудня 1914 р. У проекті було відображено основні пропозиції СВУ. Реорганізована ГУР, або Загальна Українська Національна Рада, мала складатися з дев'яти галицьких націонал-демократів, чотирьох радикалів, по три місця отримували галицькі соціал-демократи; буковинські націонал-демократи, буковинські соціал-демократи і буковинська Народна партія – по одному представникові, СВУ – чотири місця. Усі члени Ради входили у три територіальні секції – галицьку, буковинську і наддніпрянську, які самостійно вирішували справи своїх територій. Важливим органом Загальної Української Національної Ради мала стати президія, утворена із представників усіх політичних крайових організацій Галичини, Буковини і Наддніпрянщини, у стосунках з іншими організаціями Раду мала репрезентувати “звужена президія” у складі голови і чотирьох заступників. Одне місце відводили делегатові СВУ [2, оп. 2, спр. 2, арк. 20-21].

К. Левицький звинуватив Союз Визволення України у провалі ідеї утворення єдиної загальнонаціональної організації, бо “до людей, що проголосили себе тут представниками великої України, не всі мали довір’я”, на це вплинули суперечки між самими членами СВУ і вихід із його лав М.Залізняка, В.Степанківського і Д.Донцова [228, с. 95]. Те, що частина галичан і буковинців не сприймала СВУ, було пов’язано з особистими непорозуміннями, із небажанням деяких політичних лідерів ділитися впливами в майбутній організації; були навіть такі, яким узагалі було невігідне створення цієї організації під керівництвом К. Левицького і які використали СВУ як привід для того, щоб зруйнувати цю ідею взагалі.

Суперечності СВУ із частиною українського політичного керівництва Австро-Угорщини не вирішили проблеми реорганізації ГУР. Реорганізаційна комісія, обрана 15 грудня 1914 р., не працювала. Її члени від УНДП перестали відвідувати засідання, через що виникла проблема із кворумом [14, оп. 1, спр. 2020, арк. 41].

На тривалу кризу в українському політичному таборі відгукнулася українська студентська молодь у Відні. На зборах 3 січня 1915 р. було ухвалено резолюції, в яких вимагалось утворення ЗУР, де були б “заступлені всі політичні напрями України”. 12 квітня 1915 р. українська студентська молодь Відня, очолювана М.Дольницьким, К.Заклинським, В.Лисим, підтвердила ці рішення і звернулася з відповідним листом до українських політичних організацій. У листі звинувачували українських політиків у втраті контролю за відбудовою Східної Галичини, у зростанні впливу поляків у краї, у продовженні репресій щодо українців, у жалюгідному стані УСС, недостатньому інформуванні Європи, невмінні агітувати серед полонених. У разі невиконання вимог українська студентська молодь залишала за собою право “витягнення крайних консеквенцій зі злочинного поступовання керманів нації” [2, оп. 2, спр. 2, арк. 56, 61, 62].

16 лютого 1915 р. ГУР удруге спробувала провести реорганізацію, доповнивши Раду радикалами, замість вибулих М.Павлика і М.Балицького, а також кооптації п'ятох представників від Українського парламентського клубу. Такі зміни потрібні були тому, що в Раді бракувало парламентарів і як наслідок – не було відповідного контакту між нею і парламентськими клубами [249, с. 358]. К. Левицький намагався відтермінувати скликання засідань Ради, ускладнити ухвалення рішень, збільшивши кількість інстанцій, через які вони мали проходити, – Український парламентський клуб, Народний комітет, Буковинський парламентський клуб.

Після того як парламентський клуб відрядив до ГУР п'ятох своїх представників (С.Голубович, Л.Левицький, О.Колесса, Є.Петрушевич, Ю.Романчук), шальки терезів у Раді знову хитнулися до противників курсу Народного комітету [228, с. 323]. 20 і 28 лютого, 1 березня 1915 р. Народний комітет обговорив ставлення до ГУР. Було ухвалено, що в питанні реорганізації Ради народний комітет вимагатиме, щоб ГУР об'єднувала тільки політичні партії Галичини і Буковини [43. – 1915. – 6 берез.]. 22 лютого 1915 р. Народний комітет закликав національних демократів вийти з ГУР. На заклик відгукнулися К. Левицький, С.Баран, І.Кивелюк, В.Панейко. Після цього Рада призначила М.Ганкевича й В.Темницького посередниками між сторонами, що конфліктують [14, оп. 1, спр. 91, арк. 17].

Від 25 лютого до 26 березня тривали зустрічі і консультації. Українська радикальна та соціал-демократична партії надіслали листи управі УНДП, де характеризували кризу в ГУР як перенесення внутрішнього конфлікту в середовищі Української національно-демократичної партії на загальнонаціональну площину.

Соціал-демократи виступали за надання СВУ повноцінного голосу, домагалися участі в реорганізованій Раді партії О.Барвінського, буковинських соціал-демократів, прагнули створити соборну українську раду. К. Левицький і Народний комітет УНДП уперто виступали проти прийняття СВУ

рівноправним членом Ради. Навіть буковинські парламентарі, прагнучи легітимності, погодилися на прийняття Союзу до ГУР та до її президії. Своєю чергою Союз розгорнув у “Віснику СВУ” кампанію на підтримку ідеї реформування ГУР в Народну управу, яка б охопила “всі територіальні частини, всі напрями політичної думки та змагань нації” і визначила “ясно з становища цілого народу, всієї соборної України дороги та напрями праці”. Члени СВУ вважали, що створення Народної управи сприятиме зростанню авторитету української політичної влади і “оживотворить вона весь нарід, справить, що потреба і відвага ділання перейдуть через усі його частини” [39, 1915, №9-10, с.7].

Спільні конференції членів обох груп УНДП усе-таки виробили узгоджувальну платформу. Щоби не розпалювати внутрішнього конфлікту, сторони погодилися залучити до ГУР ще чотирьох представників Народного комітету, поновити в Раді делегатів від інших українських партій. 11 березня 1915 р. під керівництвом К. Левицького розпочалися переговори політичних сил, які б мали увійти до нової Ради. Буковинців представляли О.Попович та І.Семака, радикалів – Л.Бачинський і І.Макух, соціал-демократів – М.Ганкевич і В.Темницький, останні були одночасно представниками ГУР. У результаті переговорів буковинці погодилися на рівноправну участь у новій Раді представників Союзу, а ліве крило галицьких національних демократів не заперечувало проти буковинських послів [224, с.155]. Народний Комітет і К. Левицький погодилися на участь у Раді Союзу й опозиції з Українського парламентського клубу.

Відзначимо, що в період організаційного становлення Загальної Української Ради деякі галицько-буковинські партії тісно співпрацювали з наддніпрянцями. Радикали, соціал-демократи, а також опозиція з-поміж національних демократів підтримували Союз у ГУР, а їхні діячі безпосередньо брали участь у його найрізноманітніших проектах. Наприклад, відомий діяч радикальної партії, секретар Бойової Управи УСС К.Трильовський після

переїзду до Відня брав участь у діяльності Союзу, зрештою, усі його товариші з радикальної партії, були “великими приятелями Союзу”.

Але найтісніша співпраця була між СВУ і УСДП. Діячі соціал-демократії В.Темницький, Л.Ганкевич та А.Чернецький із початком війни працювали під егідою СВУ в таборах для полонених [270, с.46-47]. На сторінках “Вісника СВУ” надруковано багато статей В.Темницького, М.Ганкевича, Т.Меленя, Ю.Бачинського та ін. 1915 р. члени УСДП Л.Ганкевич, О.Безпалко, С.Гуцайло, В.Мороз разом із М. Меленевським і О.Гельфандом (Парвус) узяли участь у виданні в Софії соціал-демократичної газети “Робітничий прапор”, а офіційним представником СВУ в Болгарії в роки війни став Л.Ганкевич [141, с.80]. Ставлення керівництва УСДП до СВУ чітко виявилось під час полеміки між Союзом та женевською “Боротьбою”. Висловлюючи одностайну думку всіх провідників УСДП, які перебували на той час у Відні, В.Темницький писав Л.Юркевичу, що робота СВУ хоч і “йде вправді при помочи австрійського правительства, але в хосен тільки ідеї самостійності України”. А В.Старосольський у листі до Л.Юркевича стверджував, що в усій діяльності Союзу немає “нічого, що не впливало би з потреби української справи, нічого, що означало би резигнацію з українського інтересу в хосен чужого” [141, с.126-127].

Буковинська соціал-демократія також поділяла ці погляди. Навесні 1915 р. О.Безпалко, С.Гуцайло, В.Мороз, Є.Сандул надіслали до женевської “Боротьби” заяву, в якій назвали СВУ “найдіяльнішою самостійницькою українською групою” і висловилися проти поширення Л.Троцьким і “Боротьбою” брудних і неправдивих інформацій про Союз [39. – 1915, № 17-18, с. 16; 2, оп. 1, спр. 24, арк. 285].

З усіх провідників УСДП тільки В.Левинський негативно поставився до створення проавстрійськи налаштованих наддніпрянських політичних груп. У лютому 1915 р. в ленінській газеті “Социал-демократ” було надруковано його статтю “Україна і війна”, в якій В.Левинський відмежувався як від СВУ взагалі,

так і від М.Залізняка зокрема. На позицію В.Левинського вплинули масові репресії австрійської влади проти українців, а також матеріальна залежність наддніпрянців, яка “мусіла поневолі звести їх просто до агентурного становища” [13, оп. 1, спр. 4, арк. 1]. Незважаючи на це, В.Левинський з усіх представників “віденських груп” найвище оцінював СВУ. У листі до М.Ганкевича він відзначав, що СВУ “дав доволі позитивної праці і що коли він та інші наші люди в ньому працюють, то вибрали найменше зло”. М.Ганкевич, В.Старосольський і інші соціал-демократи, на його думку, повинні суворо контролювати матеріальну та ідейну діяльність Союзу [2, спр. 43, арк. 113, 115]. В.Левинський відмовився співпрацювати в друкованому органі Л.Юркевича “Боротьба”, оскільки той “основував газету головно з метою давати опуст своїй особистій антипатії до людей з СВУ і особливо до Залізняка”. У статті, надісланій до журналу “Украинская жизнь” (1915), він назвав критику Союзу і М.Залізняка у “Боротьбі” шкідливою, оскільки російські реакціонери використовували її в антиукраїнських цілях [184, с.79-80]. До того ж через матеріальні нестатки В.Левинський був змушений працювати експедитором й адміністратором в редакції “La Revue Ukrainienne”, яка, по суті, була власністю СВУ. Спочатку галичанин через свої політичні погляди відмовлявся дописувати до журналу, але згодом навіть погодився на видання за кошти СВУ своєї праці окремою брошурою.

Отже, прагнення українських політиків на час війни реформувати Головну Українську Раду у всеукраїнське політичне представництво свідчило про їхню готовність насправді реалізувати ідею державної самостійності та соборності України. Однак стосунки між деякими партійними групами галицько-буковинського політичного проводу та їхніми керівниками, не завжди доброзичливе ставлення останніх до організації наддніпрянців послаблювали український національний рух, стримували зусилля політиків вирішити українську проблему, тим самим применшуючи її значення як важливого чинника європейської геополітики. Тільки завдяки активній позиції

Українського парламентського клубу на чолі з Є.Петрушевичем щодо об'єднання всіх українських національно-політичних сил удалося створити Загальну Українську Раду.

3.2. Конституювання Ради, її основні програмні засади та внутрішні суперечки

Після тривалих дебатів і суперечок керівники українського політичного табору прийшли до спільного порозуміння, і 30 квітня 1915 р. відбулася нарада представників галицьких національно-демократичної, радикальної, соціал-демократичної і буковинської націонал-демократичної партій, Союзу Визволення України, які погодилися вступити до спільної позапартійної організації. На нараді підкреслювалося, що світова війна поставила на порядок денний міжнародного життя українську проблему, а подальший розвиток воєнних подій може призвести до зміни територіально-державного становища українських земель, що внаслідок війни можуть утворитися сприятливі умови для вирішення української справи. Учасники наради вважали, що це стане можливим лише під час існування загальноукраїнської інституції, яка б об'єднувала всі політичні організації, котрі підтримують завдання національної політики, окреслені у Маніфесті ГУР й у платформі СВУ [13, оп. 1, спр. 4, арк. 1]. На цій нараді вирішено реорганізувати ГУР у Загальну Українську Раду – спільну організацію всіх політичних представників соборної України, які своєю остаточною політичною метою визначили утворення вільної, самостійної України. В.Темницький із цього приводу писав: “У переломову пору, коли в світовій завірюсі рішається доля українського народу, наступила спільна сполука політичних партій і груп без огляду на державні кордони, постав речник політичних інтересів нашого народу в його нерозривній і неподільній цілості!” [249, с.360].

Конференція, крім назви – Загальна Українська Рада, що відповідало її призначенню як загальнонаціональної політичної репрезентації українського

народу, ухвалила ще низку важливих рішень. У них, зокрема йшлося про те, що ЗУР повинна займатися будь-якими проблемами в контексті загальноукраїнської політики, дбати про свою одноцільність, проводити спільні політичні акції для загальнонаціональних справ як у державах, між якими поділений український народ, так і на міжнародній арені, координувати діяльність репрезентованих у ній політичних організацій, не втручаючись у внутрішні справи і не порушуючи їхньої самостійності. Відзначалося, що кожна політична організація має право veto (заборони) під час полагодження принципів питань, що є компетенцією Ради. Однак застерігалось: якщо організація має у Раді тільки один голос, то мусить заручитися ще підтримкою щонайменше трьох голосів інших представлених структур, тоді лише на наступному засіданні з участю 4/5 присутніх членів ЗУР розглядатиметься внесення veto і може бути ухвалено більшістю 2/3 голосів.

У погодженні з партійними парламентськими і сеймовими послами (йшлося про Галичину й Буковину) керівництво партійних організацій скеровувало до складу Ради делегатів у такому співвідношенні: галицькі – націонал-демократи – 11, радикали – 5, соціал-демократи – 3, буковинські – націонал-демократи – 3, соціал-демократи – 1, українська народна партія – 1, Союз Визволення України – 5. Отже, ЗУР мала складатися із 29 осіб. Окрім того, не виключалася можливість прийому до Ради інших політичних організацій залежно від їхньої політичної позиції. У зв'язку з цим могла збільшитися й кількість членів Ради. Відповідно до ухвал конференції ініціативним і виконавчим органом Ради стала президія, в якій забезпечено місце кожному крайовому представництву (Галичини, Буковини і Наддніпрянщини), і, наскільки можливо, кожній політичній організації. Президія мала складатися з 10 осіб – голови, шістьох заступників і трьох секретарів. До складу президії ЗУР на пропозиції дотичних організацій мали обирати чотирьох галицьких націонал-демократів (один секретар), двох представників СВУ (заступник і секретар), від буковинських національних

демократів, галицьких радикалів, галицьких і буковинських соціал-демократів по одному заступникові, третього секретаря за взаємною згодою пропонували радикали, соціал-демократи, Українська народна партія.

На всіх рівнях Раду представляла і проводила переговори з офіційними представниками уряду “звужена” президія – голова і три його заступники від Галичини, Буковини й Наддніпрянщини. ЗУР мала три територіальні секції (галицьку, буковинську і наддніпрянську), до складу яких увійшли представники репрезентованих у ній організацій. Рада мала право формувати свої делегації, утворювати самостійні організації [14, оп. 1, спр. 4, арк. 2-5].

Відповідно до засад, прийнятих на засіданні партійних уповноважених 30 квітня 1915 р., ухвалено статут Загальної Української Ради. У ньому наголошувалося на всеукраїнському політичному представництві Ради українського народу під час війни аж до встановлення мирних відносин. Окремо визначено головні напрями в економічних і культурних справах українців в Австрії, акцентовано на необхідності координувати діяльність інших українських організацій та інституцій з основним курсом Ради. Водночас, підпорядковуючись Раді, ці українські організації зберігали свою автономію. Статут передбачав: кожне питання, яке порушують інші українські організації, матиме загальноукраїнське значення, його потрібно вирішувати відповідно до постанов ЗУР.

Статут затвердив кількісне представництво складу ЗУР за територіальним принципом дещо відмінне від рішень попередньої конференції. Збільшено кількість галицьких національних демократів з 11 до 14 (10 визначав Народний Комітет і 4 – Український парламентський клуб), буковинських націонал-демократів представляло не три, а п'ять делегатів, радикалів вибрано шість замість трьох, соціал-демократії надано п'ять місць (чотири з Галичини і один з Буковини як заступник), одного делегата мала Українська народна партія і три, замість п'яťох Союз Визволення України. Отже, у складі ЗУР було тепер не 29, а 34 делегати. У статуті підкреслено, що кількісний склад ЗУР залишається

незмінним, навіть у разі можливого прийняття інших українських політичних груп, чії політично-національні основи відповідають програмі та діяльності Ради. У разі вибуття будь-якого делегата зі складу ЗУР його місце займає представник його ж групи або партії.

На відміну від ухвал конференції, відповідно до статуту ЗУР вибирала як постійно виконавчий орган президію, що складалася із президента (від галицької національно-демократичної партії) та чотирьох віце-президентів, а також представників від галицької та буковинської націонал-демократії, від радикалів і соціал-демократів, вибраних на пропозиції відповідних груп чи політичних партій. СВУ вислав до президії свого уповноваженого з вирішальним голосом у справах загальнонаціонального значення: у справах, що стосувалися тільки інтересів українців в Австрії, Союз мав дорадчий голос.

Якщо взяти до уваги те, що представник СВУ мав право голосу лише у всеукраїнських справах, то можна стверджувати, що і в ЗУР група К.Левицького мала вирішальний вплив [228, с.325]. Незважаючи на це, Союз намагався реально впливати на суспільно-політичні процеси, брав активну участь у засіданнях ЗУР. Право накладати veto, час і рішення, щодо яких це право треба реалізовувати, залишалося на розгляд кожної групи зокрема [248, с.361-362].

На першому установчому засіданні 5 травня обрано президію ЗУР: К.Левицький – голова (галицький націонал-демократ), заступники: М.Василько (буковинський націонал-демократ), М.Ганкевич (соціал-демократ), Л.Бачинський (радикал), Є.Петрушевич (галицький націонал-демократ) і О.Скоропис-Йолтуховський (СВУ). До секретаріату обрано В.Козловського (СВУ), О.Назарука (радикала), І.Семака (буковинський націонал-демократ), В.Темницького (соціал-демократ) і Л.Цегельського (галицький націонал-демократ).

За партійною ознакою особовий склад ЗУР був таким: 1) Українську націонал-демократичну партію в Галичині представляли від Народного

комітету – С.Баран, В.Бачинський, І.Боберський, о. Т.Войнаровський, І.Кивелюк, К.Левицький, Є.Олесницький, о. С.Онишкевич, В.Панейко, Л.Цегельський; від Українського парламентського клубу – С.Голубович, О.Колесса, Л.Левицький, Є.Петрушевич; 2) радикальну партію – Л.Бачинський, Я.Весоловський, М.Лагодинський, І.Макух, О.Назарук, К.Трильовський; 3) соціал-демократів – О.Безпалко (буковинець), М.Ганкевич, Т.Мелень, В.Старосольський, В.Темницький, Ю.Бачинський (заступник); 4) буковинську націонал-демократичну партію – М.Василько, о. Т.Драчинський, А.Лукашевич, О.Попович, І.Семака; 5) буковинську Українську народну партію – В.Ясеницький; 6) СВУ – В.Дорошенко, В.Козловський, О.Скоропис-Йолтуховський, а з осені 1915 р. В.Дорошенко, М.Меленевський, А.Жук.

Згідно з ухваленим 19 травня 1915 р. регламентом засідання ЗУР повинні були відбуватися раз на два тижні. Надзвичайні засідання скликала президія або група (не менше, ніж три делегати).

Для успішної роботи утворили такі секції: правно-політичну (15 членів, зокрема два представники Союзу – О.Скоропис-Йолтуховський і В.Козловський), пресову (9 членів, серед них – В.Дорошенко), економічну, культурну та еміграційну – по 5 членів у кожній [1, оп. 2, спр. 3, арк. 21-22]. Найважливішою була діяльність правно-політичної секції, яка готувала й подавала на розгляд офіційних урядових представників Центральних держав реферати й меморандуми із правничо-політичних питань українського народу як в австрійських провінціях, так і на зайнятих австро-німецькими військами північно-західних українських землях. Останні три секції були посередниками між ЗУР та іншими українськими інституціями із близькими за змістом завданнями [13, оп. 1, спр. 4, арк. 2]. Зокрема економічна секція вела разом із “Сільським Господарем” справу господарської відбудови української частини Галичини; еміграційна спільно з Українським запомоговим (допоміжним. – П.Л.) комітетом опікувалася долею українських військових емігрантів; культурна із Загальною Українською Культурною Радою займалася

культурними інтересами українського народу. На жаль, пресова секція не розвинула своєї діяльності.

Українську Бойову Управу було визнано автономним органом ЗУР і керівним органом Українських Січових Стрільців. У політичних справах організація працювала за вказівками Ради. ЗУР затверджувала кадрові призначення в Начальній команді УСС [1, оп. 2, спр. 1, арк. 3]. Пізніше на правах автономного органу було утворено Українське пресове інформаційне бюро. Органи ЗУР добирали своїх членів і за межами Ради, але з наступним їх затвердженням.

Із нагоди утворення Загальної Української Ради СВУ надіслав привітання, в якому було підкреслено, що в такий переломний момент потрібна єдність і солідарна праця всіх елементів українського суспільства без огляду на кордони держав і країв, адже вирішується надзвичайно важлива справа – справа України й майбутнє українського народу. Союз зазначав, що участь у ЗУР представників усіх українських земель дають їй почесний титул “всенародного ареопагу”. Союз сподівався, що Рада виправдає надії українців, а його представники, зберігаючи автономію своєї організації, завжди обстоюватимуть завдання, задля виконання яких і було створено ЗУР [250. – 1915. – №19-20, с. 1]. На другому засіданні 12 травня 1915 р. ЗУР затвердила свою політичну програму – заяву-маніфест “До всіх народів цивілізованого світу!” У цій заяві ЗУР підтвердила свою політичну зорієнтованість на Центральні держави для здобуття самостійності України, визначила головну мету української нації – повну національну свободу розвитку; звільнення українських земель з-під російської займанщини – створення вільної, самостійної України, а в Австро-Угорщині – національно-територіальної автономії та об’єднання українських земель в один автономний край; на теренах, де українці становлять меншість, – культурно-національної автономії, як для інших національних меншостей на українській автономній території. Після закінчення війни в перехідний період ЗУР повинна мати вирішальний голос у реалізації своїх вимог щодо

територіальної та культурно-національної автономії в межах Австро-Угорщини. ЗУР звертала увагу світової громадськості на те, що на Сході Європи обов'язковим є передусім визволення народів, поневолених царатом, перш за все українського, нещадно гнобленого, якому в Російській імперії відібрано людські та національні права. “Визволення це, – зазначалося в заяві, – є кінцеве в інтересі людськості, цивілізації, демократії і волі!” [15, оп. 1, спр. 80, арк. 1-2]

Доповненням до згаданої програми став лист ЗУР до Українських Січових Стрільців від 12 травня 1915 р., у якому було дано політичну оцінку героїзму стрільців на фронтах війни. У листі підкреслювалося, що з мужності та самовідданості стрілецтва виростає перед світовою громадськістю нова волелюбна Україна, що прагне ідеалів демократії, а український народ ніколи не зрічеться прав на самостійне життя, завжди боронитиме дорогоцінні скарби уселюдського поступу, свободи й рівноправності. “Своїми кровавими слідами, – наголошувалося у листі, – Ви визначили шлях у будучину українському народові, шлях до волі і незалежності. Ваша завзята героїчна боротьба на полях вогню і смерті вінчає Вас лаврами воєнної слави, а українському народові добуває місце між народами Європи” [250. – 1915. – №19-20, с. 11-12]. Отже, ЗУР розглядала Українських Січових Стрільців як важливий політичний чинник українського народу в боротьбі за народні ідеали, як джерело сил нації, основу, на яку опиратиметься “будівля кращого завтра” [250. – 1915. – №47-48, с. 14].

ЗУР приділяла значну увагу економічним питанням, головні з яких було викладено 11 березня 1916 р. у рефераті члена Ради, посла до віденського парламенту відомого економіста Є.Олесницького “Біжучі питання й наші завдання на економічному полі”. У ньому зазначалося, що українці, не маючи власної національно-територіальної управи, тобто автономного керівного органу, завжди були в опозиції до чужої влади, тому будь-які українські справи завжди ґрунтувалися тільки на запереченні. Це виявило й негативні сторони у внутрішніх стосунках, спричинило виникнення в галицькому середовищі

“рутенства” – надто лояльних до австро-угорської влади елементів. Є.Олесницький критикував українських діячів за те, що вони не звикли думати про майбутнє. Тому економічний розвиток українського народу в Австрії від скасування панщини 1848 р. аж до війни відбувався із запізненням щонайменше на 20 років. Якщо поляки та євреї вже в 70-х рр. XIX ст. мали цілу мережу фінансових інституцій, то в українців такі установи почали з’являтися тільки в 90-х рр. Виникнення таких важливих українських фінансових і господарських установ, як Крайовий Молочарський Союз (згодом “Маслосоюз”), “Сільський Господар”, “Дністер”, Земельний Банк, Крайове Товариство Кредитове, мало важливе значення для економічного розвитку Галичини, особливо виразно це проявлялося протягом останнього передвоєнного десятиліття, на що навіть звернули увагу австрійські урядові кола.

Відчутні позитивні зміни в економічному житті українців Галичини спонукали членів ЗУР, зокрема тих, хто займався соціально-економічними проблемами (у їх числі слід назвати насамперед Є.Олесницького), замислитися над необхідністю підготовки власних фахівців з різних галузей народного господарства. Адже їх явно не вистарчало, до того ж ті із спеціалістів, які працювали, не мали відповідного досвіду та організаторських здібностей. Особливо це позначилося на експлуатації нафтопромислів у Бориславському районі, а також у створенні кредитних кооперативів („Райфайзенок” або „сільських кас”), вкрай потрібних для піднесення сільськогосподарського виробництва

Сформувавши концептуально „завдання на економічному полі”, Є.Олесницький фактично запропонував програму майбутньої діяльності ЗУР у соціально-економічній сфері. Для її реалізації передбачалося насамперед вирішити правничо-політичні проблеми управління українською господаркою краю, бо саме це дало б самим українцям змогу полагоджувати усі справи. Головним завданням ЗУР вважала зміцнення співвідношення між великим і

малим землеволодінням на користь останнього. Для цього потрібно було ухвалити нові закони, які б сприяли розвиткові малої власності. Українці мали взяти у свої руки виробництво продукції, тісно пов'язаної із сільським господарством, організувати збут товарів власного виробництва. Здійснення планів піднесення економіки великою мірою залежало від зусиль всієї української спільноти, тому-то ЗУР вважала, що справа т.зв. “жолудкового інтересу”, тобто встановлення високого життєвого рівня, повинна стати інтегральним показником світогляду кожного українця незалежно від статі, переконання чи фаху, однак у патріотичному середовищі має сформуватися група людей, які б кваліфіковано займалися проблемою економічного відродження. У своїх документах ЗУР зазначала, що український народ пройшов періоди культурного і політичного відродження, а тепер настав час вийти на новий етап розвитку. І це, на думку провідників Ради, рівною мірою стосувалося Наддніпрянщини, де також назріла потреба створювати економічні підвалини українського національного розвитку. Особливо наголошувалося на тому, що за нових соціальних умов необхідно зрозуміти суспільну значущість економічної справи для українського народу [250. – 1916. – №83-84, с. 196].

Наприкінці червня 1915 р. внаслідок наступу австро-німецької армії Львів було звільнено від російських військ і в місті почало відновлюватися передвоєнне життя. Залишаючи Галичину, російські війська завдали їй величезних збитків. 17 червня 1915 р. генерал О.Брусилів затвердив інструкцію про порядок вивезення працездатних чоловіків і про реквізиції в районі дій 8-ої армії. За цією інструкцією всіх здорових чоловіків віком від 18 до 50 років відправляли до Волинської губернії. Реквізиції підлягали всі харчові продукти і сільськогосподарський реманент. Усе, що неможливо було вивезти, наказано знищувати або робити непридатним для подальшого використання [203, с.314]. Кількість галицьких біженців після квітневого наступу австро-німецьких військ становила близько 17,5 тис. осіб [209. – №7, с. 152]. 11 серпня 1915 р. ЗУР заявила протест проти масового вивезення російськими військами населення

східногалицьких і буковинських повітів до Росії. У протесті зазначалося, що російські окупаційні власті залякували місцевих жителів вигаданими звірствами австро-угорської армії, а самі вивозили все, що тільки мало якусь цінність і можна було взяти зі собою, все інше – палили і нищили. Злочинні дії, підкреслювалося у протесті, були спрямовані насамперед проти всього українського народу, це один зі способів послабити його морально та матеріально в боротьбі проти російського панування за самостійну державу.

У “Відозві до українського народу Галичини і Буковини” від 24 червня 1915 р. ЗУР закликала: “Дбайте про те, щоби там, де щез вже наш ворог, наново повставали наші давні українські організації – політичні, економічні і культурні” [1, оп. 2, спр. 4, арк. 21-22]. Президія Української парламентарної репрезентації видала документ “Задачі галицької управи краю в переходовій стадії”. Перед українцями Галичини було поставлено завдання – вимагати призначення губернатором військового представника, при якому була б національна рада – українці і поляки, усунення урядовців і розпущення повітових автономних рад, що скомпрометували себе репресіями щодо українців. Місце усунутих мали займати українці, а за браком необхідних кандидатур – німці. Повоєнна Східна Галичина мала бути виділена в окремий коронний край з українською державною мовою. Українці мали домогтися відкриття в громадах з українською більшістю національних шкіл, університету й політехнічної школи [2, оп. 2, спр. 4, арк. 63-66]. Ініціативу у свої руки взяв “Комітет українців міста Львова”, члени якого дещо упереджено і з підозрою ставилися до ЗУР, звинувачуючи її членів у тому, що під час окупації Галичини вони відсиджувалися у Відні [86, с.54]. Настрої тогочасного українського суспільства висловив у листі жовнір О.Найхрович: “...Чого Ви всі збилися, як ті пчїлки, до Відня – чи не лутше було б тепер трохи роз’їхатись по Австрії, ... стати в обороні наших українських справ” [2, оп. 1, спр. 24, арк. 219].

Завдання комітету – опікуватися українськими справами аж до повернення всіх політичних організацій із Відня. Хоча комітет і декларував свій

безпартійний характер, його очолював А.Чайковський – відомий діяч УНДП, партійний організатор у Бережанах.

Комітет одразу ж оприлюднив відозву з приводу звільнення Львова. Привітавши австрійську військову владу, він закликав українців відновити роботу в національних інституціях. Було ухвалено видавати пресовий орган – “Нове слово”, редактором якого став службовець Земельного іпотечного банку Ф.Федорців.

Поступово стали розробляти плани поетапного перепідпорядкування повітових партійних організацій опозиційній групі та заміни “Діла”, яку контролював К.Левицький, на “Українське слово” [228, с.326]. Крім цього, клерикальні політичні кола, що так і не отримали представництва в ЗУР, розпочали утворювати конкурентні Раді інституції [1, оп. 2, спр. 3, арк. 72]. Однак на перешкоді опозиційної групи УНДП став брак коштів. Саме відсутність матеріальних засобів змусила опозицію повернутися до боротьби за лідерство в українських представницьких органах у Відні.

Опозиція з парламентського клубу звинувачувала керівництво ЗУР у посиленні впливу поляків у Східній Галичині, у зникненні сотень українських громад, вказувала на відсутність українських урядників у Східній Галичині і віце-президента українця при намісникові краю, на скасування українських написів і вилучення залізничних квитків українською мовою, на масові конфіскації майна за будь-яку згадку про самостійну Україну чи полеміку з поляками в українських газетах. До того ж польські національні сили активізували боротьбу за включення українських земель до майбутньої Польщі, Холмщина була приєднана до Польського Королівства. Відібраних січовиками рекрутів відправляли до австрійської армії [14, оп. 1, спр. 91, арк. 20-21]. На думку опозиції, проводити такі несправедливі дії щодо українців адміністрації дозволяла пасивність К.Левицького і М.Василька, безмежна їх довіра до прем’єр-міністра К.Штюрка, політичні чвари в ЗУР, моральний занепад

політиків і усвідомленням того, що здійснювана ними політика “галицька, загумінкова, а не загальноукраїнська”.

За цих умов опозиція з парламентського клубу оголосила бойкот і вийшла зі складу ЗУР. Першими залишили Раду Є.Петрушевич та Т.Войнаровський, від посади секретаря відмовився Л.Цегельський, але деякі представники опозиції, щоб перешкодити самоліквідації ЗУР, усе ж таки залишилися. Після визволення австрійськими військами Львова до галицької столиці повернулися М.Ганкевич та Л.Бачинський. На їхнє місце партії призначили залежних від управи УНДП В.Темницького та Я.Весоловського. К.Левицькому вдалося залучити на свій бік соціал-демократів М.Ганкевича, Ю.Бачинського.

Напруження в Раді почалося після обговорення з ініціативи В.Левицького повноважень Д.Донцова як представника ЗУР [10, оп. 1, спр. 12а, арк. 10]. Наприкінці 1914 р. Д.Донцов виїхав у Берлін, де його рекомендували як мужа довіри Голови ЗУР або навіть самої Ради. Там він видавав тижневий бюлетень “Ukrainische Korrespondenz” для обслуговування преси Німеччини, Австрії й нейтральних держав, зокрема скандинавських. На утримання свого бюро Д.Донцов щомісяця отримував 300 нім. марок від Ради [244, с.135-136]. В інтерв’ю мюнхенській газеті 6 червня 1915 р. він заявив, що нема жодної серйозної української політичної організації, яка б домагалася самостійності; Україна “почуватиме себе щасливою, якщо до Австрії війна приріже більший чи менший кусок України” [236, с.41]. Зміст інтерв’ю викликав невдоволення серед членів ЗУР, до того ж Д.Донцов, прикриваючись іменем К.Левицького, зводив різні наклепи на діячів СВУ.

Реакцією М.Василька на такі дії стало те, що він заперечив, що Д.Донцов є делегатом ЗУР, опубліковану інформацію вважав помилкою газети, а появу інтерв’ю наддніпрянця пояснював нібито тим, що вона зроблена на прохання австро-німецьких кіл. К.Левицький намагався виправдати себе тим, що відіслав Д.Донцова до Берліна не як делегата ЗУР, а як редактора пресових видань Ради, фінансував його із власних коштів [1, оп. 2, спр. 3, арк. 88-89].

Діяльність СВУ у Раді викликала незадоволення деяких українських політичних діячів. Проти представництва наддніпрянських українців у ЗУР дуже гостро виступили О.Назаріїв, Д.Донцов і В.Степанківський. 7 червня 1915 р. вони подали К.Левицькому протест, в якому рішуче заперечували, що галичани і буковинці визнають таке право за СВУ [186, с.162-163]. Симпатії М.Василька і К.Левицького були на стороні М.Залізняка, Д.Донцова, котрі у вересні 1914 р. вийшли з СВУ, і В.Степанківського, якого не прийняли до Союзу, звинувативши його в занадто близьких стосунках із австро-угорським Міністерством закордонних справ. В.Степанківський говорив, що треба створити “Союз визволення від Союзу Визволення України” [52. – 1954. – №151]. У листі до І.Крип’якевича від 23 жовтня 1915 р. А.Жук зазначав, що той, хто виявляє солідарність і бажання працювати із Союзом, повинен визначити своє місце, не забуваючи, що будь-яка праця має бути пов’язана з тією організацією, в якій перебуваєш. Він вважав, що кожна індивідуальна робота, яка ведеться не за згодою організації і не для організації, ніколи не буде корисною національній політиці і зникне безслідно. “Так ми розуміємо ведення політики, – писав А.Жук, – а це розуміння є цілком відмінне від розуміння цієї справи деякими політичними провідниками і тими трьома російськими українцями, які залишилися поза нашою організацією та пішли на особисту службу особам. Так зрештою дивиться на цю справу і значна частина австрійських українців, яка стояла і стоїть в опозиції до своїх провідників” [2, оп. 1, спр. 65, арк. 23]. М.Залізняк, Д.Донцов і В.Степанківський, перебуваючи поза Союзом, відчували приязне і доброзичливе ставлення обох провідників галицько-буковинського парламентського представництва. Щоправда, Залізняк не домігся членства для своєї соціал-революційної партії в ГУР.

Значну підтримку СВУ отримав від опозиційних в УНДП сил, які вважали, що робота Д.Донцова і В.Степанківського “поза доволі мізерними газетками обмежується написанням пасквілів особистих проти СВУ...” [14, оп. 1, спр. 91, арк. 21]. Зокрема опозиційна газета “Українське слово” у статті “Прояви, які

треба конче осудити” різко критикувала заяву Д.Донцова. У ній зазначалося, що все ним написане – нісенітниця, яким ніхто не повірить, його заздрість проступає вже з перших слів цього “сумного письма”, в якому він говорить про себе як про того, “з чийм ім’ям зв’язувалася” справа визволення України. “Sapienti sat!” (Мудрому все зрозуміло)”, – підкреслювалося у статті. Адже ідею визволення України проголошено давно у праці “Ukraina irredenta”, “Молодій Україні”, РУП, на вічі української молоді у Львові, на зборах закордонної Української народної партії і т.д., коли “п. Донцов, мабуть, ще в пелюшках сидів і не займався політикою”. “Чи п. Донцов думає, що в нього є монополія на українську незалежну ідеологію? – запитував автор публікації. – А осудити п. Донцова мусимо тим тяжче..., що він себе жирує (показує) за повновласника певних політичних українських кругів. Хто так себе перед чужими показує, той має й певні обов’язки супроти народної справи, а перший з них і народну справу і свою суспільність перед чужими не дискредитуватиме” [57. – 1915. – 4 лист.].

В.Степанківський теж зводив особисті порахунки із Союзом. У згаданому листі до І.Крип’якевича, А.Жук зазначав: “Приблизно те саме (йдеться про Д.Донцова. – П.Л.) треба було б написати про п. Степанківського. Той панок в тім самим стилі і ми його відразу не прийняли до себе, бо вже давно його знаємо добре”. “Підриваючи дітвацькими випадками повагу Союзу і довір’я до нього, – підкреслювалося в “Українському слові”, – п. Степанківський підриває, таким чином, довір’я до українців взагалі, і каже чужинцям бути недовірливими рівно до Союзу як до “L’Ukraine”, так і до австрійських українців та їх провідників”. Звичайно, члени Союзу не могли мовчати з приводу різних інсинуацій, спрямованих проти діяльності СВУ. Вони вимагали від Президії ЗУР розглянути наклепницькі виступи Д.Донцова і В.Степанківського, які “лихе вражіння роблять в деяких важних місцях”.

На свій запит до Президії ЗУР, від чийого імені має доручення виступати Д.Донцов, Союз отримав відповідь від віце-президента Ради М.Василька, що

той, живучи в Берліні, перебував у тісному контакті з німецькими й австрійськими урядами, від яких, очевидно, отримав вказівки висувати більш помірковані українські вимоги, які у зв'язку з розгортанням воєнних подій підходять радше для урядів Центральних держав, аніж самостійницькі змагання українців [236, с.42].

Проблема українських політемігрантів із Росії знову загострилася у зв'язку з розглядом у Раді 20 жовтня 1915 р. питання про створення за кордоном постійних делегацій із послів і журналістів [1, оп. 2, спр. 3, арк. 21-22]. Згодом Президія Ради зробила роз'яснення, з якого випливало, що вона не уповноважувала ні Д.Донцова, ні В.Степанківського, і “тільки деякі члени Президії стояли у приватних зносинах з ними” [57. – 1915. – 16 лист.].

М.Василько, з чиєї ініціативи Д.Донцов отримав свою посаду в Берліні, визнав, що той “на точці амбіції перечулений, як мімоза”. Проте М.Василько сам переконав К.Левицького в недоцільності відкликати Д.Донцова з пресового бюро. Щодо В.Степанківського, то з ним М.Василько був знайомий ще з часів пропагандистської роботи політемігранта в Англії. Тоді він отримував від буковинця фінансову допомогу. Із початком війни В.Степанківський просив допомоги для відкриття разом із графом М.Тишкевичем у Швейцарії українського часопису. Уже тоді М.Василька характеризували як наддніпрянця, “легкодушного в справах грошевих”. Однак після опублікування у виданні В.Степанківського “L'Ukraine” проросійської телеграми графа М.Тишкевича до царя лідер буковинських націонал-демократів заявив, що “не хоче мати нічого спільного з ним”.

ЗУР також відгукнулася на зміну зовнішньополітичної зорієнтованості В.Степанківського і 28 жовтня 1915 р. ухвалила “унеможливити русофільську пропаганду та витворити з Галичини забороло розвитку українства...” [1, оп. 2, спр. 3, арк. 152-154, 172]. 8 листопада 1915 р. у зв'язку з публічними виступами Д.Донцова і В.Степанківського проти Союзу Визволення України ЗУР ухвалила резолюцію, в якій стверджувала, що названі особи не є уповноваженими Ради і

вона не має ніякого стосунку до їхніх періодичних видань, а виступи цих діячів визнає шкідливими для загальноукраїнської національної справи [13, оп. 1, спр. 14, арк. 2]. Отже, щоб не дискредитувати українську справу перед світом, ЗУР відмежовувалася від них.

Як бачимо, попри підтримку діяльності СВУ більшістю членів ЗУР, група К.Левицького і М.Василька використовувала Д.Донцова та В.Степанківського як засіб тиску на опозицію в Раді, намагалася створити підконтрольне політичне представництво Наддніпрянської України.

На засіданні ЗУР 30 жовтня 1915 р. А.Жук так описав стосунки СВУ із західноукраїнськими політичними організаціями: “...Часом ми і австрійські українці говоримо про справи на різних мовах і одні других не розуміємо, – пущено в обіг злобну пльотку, що ми не хочемо нікого з австрійських українців пустити на Російську Україну, що ми хочемо когось підчинити собі і мало що не правительством майбутньої України себе уважати. Щось подібного може придумати лише злоба і зависть людська” [2, оп. 1, спр. 48, арк. 2].

В умовах зміцнення позицій групи К.Левицького і М.Василька в ЗУР опозиція перейшла до створення альтернативних структур. Першим кроком у цьому стала спроба зруйнувати монополію К.Левицького на пресу. Для цього опозиція розпочала видавати “Українське слово”. Натомість СВУ, незважаючи на недоброчливе ставлення до нього частини галицьких і буковинських політиків, віддавав перевагу співпраці в рамках ЗУР, виступав із закликом “до єдності, до спільної праці”, яку трактував як “координацію діяльності і поділ праці” [1, оп. 1, спр. 10, арк. 144].

Незважаючи на деякі недоліки, ЗУР намагалася відстоювати загальноукраїнські інтереси, захищала інтернованих українців, працювала над реорганізацією УСС, обговорювала проекти збереження могил полеглих українських солдатів, дбала про сезонних українських робітників у Німеччині й Австро-Угорщині, сприяла отриманню кредитів на освітні та добродійні українські інституції. Особливу увагу приділяли проблемі “Воєнного банку”,

який 1915 р. створив австро-угорський уряд, щоб відбудувати зруйновану війною Галичину. Проте до його керівництва повинні були також увійти поляки і євреї. Створення українсько-польського банку викликало у членів ЗУР острах, що поляки узурпують владу в банку і використають його в своїх національних інтересах. Через це ЗУР виступала проти участі українців у керівництві банку.

23 червня 1915 р. на засіданні ЗУР було ухвалено не відсилати делегатів “Сільського господаря” до “Крайової комісії для справ рільничих” та до “Крайового комітету для відбудови міст і сіл”, щоб не було підстав думати, нібито українці можуть співпрацювати з поляками. Однак наприкінці серпня 1915 р. політики погодилися на участь у спільному з поляками банку.

Окрім цього, ЗУР доклала чимало зусиль у справі відкриття українського університету у Львові. Для цього 18 травня 1916 р. українські делегати на чолі з К.Левицьким побували у міністра освіти Австро-Угорщини М.Гуссарека, який заявив, що “українці вже сьогодні стоять перед дверима університету”. Але військові дії і подальший розпад Австро-Угорщини не дав змоги реалізувати цю ідею.

На засіданні ЗУР 30 березня 1916 р. В.Темницький запропонував проект утворення комітету ЗУР для Львова з поділом на окремі департаменти і для організування місцевих комітетів Ради. Рада мала ділитися на такі відділи: політичний, господарський, культурний, шкільний, санітарний та “для зайнятих кадрів” [1, оп. 2, спр. 3, арк. 241-242].

Відзначимо, що вже в жовтні 1915 р. націонал-демократи почали відновлювати свою повітову партійну структуру. Народний комітет УНДП закликав “організаторів та мужів довір’я” відновити партійні організації в повітах, звільнених від російських військ. “Народна канцелярія”, яку очолив С.Баран, знову почала збирати інформацію про становище українського населення.

Опозиція намагалася використати утворення делегації ЗУР у Львові і місцевих комітетів для захоплення влади в Раді, тому К.Левицький наполягав,

щоб ЗУР залишалася у Відні. Після реформування Союз намагався утвердити за собою департамент окупованих країв і прихильно поставився до ідей опозиції [1, оп. 2, спр. 3, арк. 241-242]. Щоб виграти час, керівництво ЗУР віддало проект на розгляд партій. 5 квітня 1916 р. на засіданні Народного комітету під тиском опозиції К.Левицький був змушений винести на обговорення зміни до структур ЗУР. Він мотивував свою позицію тим, що у Львові поки що немає жодних крайових адміністративних органів, отже, немає потреби створювати такий орган [228, с.326].

Голові ЗУР вдалося заручитися підтримкою Українського парламентського клубу та Народного комітету, і на засіданні ЗУР 19 травня 1916 р. було вирішено залишити дійсний склад Ради. Восени 1916 р. постійні організації ЗУР діяли тільки у Львові і Перемишлі. На цьому ж засіданні Л.Левицький вперше поставив питання про розмежування повноважень між ЗУР і Українським парламентським клубом [1, оп. 2, спр. 3, арк. 253]. Ця пропозиція виникла внаслідок кризи в ЗУР на початку травня 1916 р. і виходу зі складу її президії представників радикальної та соціал-демократичної партій. У відповідь на це Український парламентський клуб на засіданнях 7 і 9 травня 1916 р. закликав організувати тісну співпрацю між українськими парламентськими представництвами, скликаючи спільні наради у загальнонаціональних справах [39. – 1916. – №100, с. 346].

9 травня 1916 р. серед депутатського корпусу виникла ідея створити нову політичну організацію – Загальну українську парламентську репрезентацію. Проект цієї політичної структури розробив член палати панів І.Горбачевський. До її складу мали увійти депутати парламенту і члени палати панів [13, оп. 1, спр. 3, арк. 34]. Нова політична структура, за задумом політиків, мала не втручатися в те, що є в компетенції ЗУР, а існувати на “підставі відповідного поділу чинностей”. Ймовірно, що такі рішення Українського парламентського клубу стали ще однією спробою опозиції усунути від влади керівну верхівку.

Згадані наміри отримали широкий розголос у пресі. 12 травня 1916 р. виразник ідей групи К.Левицького газета “Діло” розцінила реформування Українського парламентського клубу як спробу узурпувати повноваження ЗУР у “справах загальнонаціональної політики” [44. – 1916. – 19 травня]. У цей час опозиційний часопис “Українське слово” 13 травня 1916 р. назвав “здекомплектування ЗУР довершеною подією” і вітав перехід влади до Українського парламентського клубу “яко дальший етап у праці коло будівлі нашої будуччини” [57. – 1916. – 13 травня]..

Президія ЗУР в “Ділі” від 18 травня 1916 р. оприлюднила заяву, в якій констатувала, що “ніякої кризи ані в ЗУР, ані в її президії нема. Президія ЗУР... відбуває дальше правильно свої наради та полагоджує справи” [39. – 1916. – №99, с. 343]. У заяві Рада визнала, що представники окремих партій мають власне бачення багатьох проблем, але водночас вони “з усією рішучістю стоять за удержання і зміцнення нашої міжпартійної спільної організації”. 19 травня 1916 р. на захист ЗУР часопис “Діло” вмістив редакційну статтю. У ній громадськість було поінформовано про те, що Рада існує, інакше “се було б великим ударом”. На доказ своєї життєздатності делегація президії Ради відвідала намісника Галичини, а 19 травня 1916 р. відбулося XXI засідання ЗУР. На цьому засіданні А.Жук висловився від імені СВУ за збереження повноважень ЗУР “виступати наверх від цілого українського народу і заступати його загальні інтереси” [1, оп. 2, спр. 3, арк. 254].

У результаті переговорів між конфліктуючими політичними групами було досягнуто компромісу. Уже 23 травня 1916 р. на засіданні Українського парламентського клубу з ініціативи Ю.Романчука було ухвалено заснувати єдину Українську парламентську репрезентацію, яка, проте, “нічим не нарушувала існування ЗУР” [39. – 1916. – №101, с. 375]. Цим було започатковано створення альтернативної до ЗУР політичної структури. У нарадах із цього приводу взяли участь К.Левицький, Ю.Романчик, С.Вітик,

К.Трильовський і І.Горбачевський. На засіданні ЗУР 4 липня 1916 р. було вирішено віддати цей проект на обговорення партій [13, оп. 1, спр. 2, арк. 35].

У цій ситуації СВУ зайняв всеукраїнську позицію. Союз зазначив, що ЗУР – безпартійне національно визнане представництво українського народу на час війни. Будь-які дії чинних органів заступництва українців потрібно узгоджувати з рішеннями Ради і в загальнонаціональних справах. Віддаючи належне ЗУР, Союз уважав, що робота Ради має бути скоординована з діяльністю інших органів та інституцій. “В рамках цих постанов Ради, – йшлося в комунікаті ЗУР, – розвиває свою самостійну політичну діяльність організація російських українців – Союз Визволення України, та проти цих постанов виступають партійні та парламентарні організації, забирають від часу до часу голос у національних справах загального значення”.

Звичайно, Союз визнавав права та обов'язки послів, але заперечував існування кількох “організаційно непридатних партійно-парламентних тіл”. Він вважав, що окрема партійна організація не може без шкідливого впливу на справи займатися політичною діяльністю загальноукраїнського значення, тим паче без участі інших посольських груп і поза межами Загальної Української Ради. Водночас Союз висловлювався за те, що організаційне об'єднання всіх українських посольських груп і утворення одноцільної загальноукраїнської парламентської репрезентації, яка б діяла паралельно із ЗУР, зважала б на її політичну лінію, ведучи всі політичні справи, не зустріло жодних перешкод у мирний час [224, с.171-172]. Ця позиція була викликана бажанням зберегти впливи Союзу на галицько-буковинську політику, оскільки члени СВУ не мали підстав претендувати на місце в Українському парламентському клубі. Відзначалося, що будь-які тертя у Раді не мають реальних підстав. “Український національний табір, – стверджувало керівництво СВУ, – єдиний тяжкою долею рідного краю і однодумним бажанням, щоби в міру сил при твердих об'єктивних обставинах, промостити народові шлях до кращої

будущини, не закриваючи при цьому очі на байдужість до нашої справи одних і ворожі підкопи других” [44. – 1916. – 30 трав.].

Польська й австрійська преса рясніли повідомленнями про неоднорідність українського табору. Союз звертав увагу українських політиків на те, що це не випадковий прояв чиїхось настроїв супроти українських справ, а свідоме прагнення “колотити воду”. Незгоди між українцями виникали, на думку Союзу, через появу різноманітних “довірочних меморіалів” про українство, якими засипали всі урядові інстанції й на які останні відповідали тільки обіцянками. Зокрема під час засідання ЗУР 28 жовтня 1916 р., коли ситуація з поділом Галичини ще не була надто критичною, К.Левицький, посилаючись на слова графа К.Штюрка, запевняв, що “польська справа тепер не є актуальна”. Це подавали без критичного аналізу, і перед українськими політиками маячило невідоме майбутнє. Виступаючи 28 жовтня 1916 р. на засіданні ЗУР, А.Жук різко критикував її керівництво. Він говорив: “Се діється тому, що ми дранте, не тільки тому, що ми не маємо шляхти, учених і т.д., а тому, що ми раби і пахолки! Гріх був би, якби таких нас хтось респектував (поважав. – П.Л.). Ми не вміємо себе поводити ані супроти других народів, ані супроти міністрів. Коли люди, що стоять на чолі, так себе поводять, то хто буде числитися з нами?” На цей виступ А.Жука звернув увагу голова Ради К.Левицький: “Мушу застерегтися проти слів, які ужив п. Жук відносно тих, що стоять на чолі, в роді пахолків і лакеїв... Не можу зрозуміти, до чого зміряють тяжкі закиди п. Жука. Чи це змагання до розбиття нашої організації?” [224, с.172]. Це свідчило про те, що молода генерація була не задоволена методами керівництва політичного проводу, адже Рада не підтримувала належного зв’язку з суспільністю, деякі її дії є невідповідними і тільки шкодять українській справі .

Остаточний розкол Загальної Української Ради стався після того, як 5 листопада 1916 р. австро-угорський цісар і німецький кайзер проголосили маніфести про утворення Польської держави і відокремлення Галичини. 6 листопада 1916 р. відбулося надзвичайне засідання ЗУР. На засіданні

К.Левицького і М.Василька звинуватили в тому, що вони мали знати про заплановані зміни, не заспокоювати суспільство, а закликати його до спротиву [200, с.21]. Після звіту К.Левицького всі члени президії ЗУР (М.Меленевський, В.Темницький, Л.Бачинський і А.Лукашевич) склали свої мандати. М.Василько, який саме в цей час перебував на лікуванні в Берліні, повідомив листом про свій вихід із президії ЗУР і відзначив, що “наповняє мене непохитне переконання, що я і ціла ЗУР зайві” [39. – 1916. – №125, с. 748].

На думку В.Темницького, листопадова криза 1916 р. стала наслідком відсутності крайових і місцевих комітетів Ради. “ЗУР не найшла опертя серед мас, – стверджував він, – а остала купкою фліхтлінгів, котра чогось домагається, але з котрою з природи річий мало хто числиться” [1, оп. 2, спр. 3, арк. 314]. На цьому ж засіданні Л.Цегельський вніс пропозицію розпустити ЗУР у зв’язку із “конфліктами з Українським парламентським клубом” та існуванням „багато занедбань”. Проте було вирішено скликати нове засідання Ради вже впродовж наступних двох тижнів.

СВУ, передбачаючи загострення суперечностей у галицько-буковинському політичному таборі і намагаючись бути якнайдалі від них, тимчасово вийшов зі складу Ради [39. – 1917. – №131, с. 3]. Союз визнав існування Ради вкрай необхідним, вважав, що українцям більше не вдасться створити подібного об’єднання всіх політичних сил, яке б так виразно репрезентувало ідею самостійної України. Проте Рада, на думку членів СВУ, потребувала реформування. У її компетенції мало залишатися ідейне керівництво, а практичне ведення справ – перейти “до відповідних краєвих представителів”.

8 листопада 1916 р. українські депутати парламенту утворили “на основі найстрожішої солідарності всіх українських послів і членів палати панів оперту клубову організацію “Українську парламентарну репрезентацію” (УПР) [39. – 1916. – №125, с. 748]. Розпочатий ще навесні 1916 р. політичний проект, що передбачав концентрацію всіх повноважень у руках депутатів і усунення від влади групи К.Левицького і М.Василька, було реалізовано.

Формування УПР відбулося в результаті об'єднання націонал-демократичного і радикального парламентського клубів. Українські депутати з Буковини через одіозність М.Василька залишилися поза організацією [200, с. 21]. Як стверджує історик О.Добржанський, суперечності між галицькими і буковинським політиками не тільки стосувалися ставлення до австрійської влади, а й мали також особистісний характер, а саме: галичани не сприйняли М.Василька як можливого лідера депутатського представництва, не повірили його обіцянкам домовитися з владою [122, с.44-45].

На засіданнях 24-25 листопада 1916 р. склад УПР розширився завдяки залученню сеймових послів та партійних представників. Щоби не допустити цілковитого розколу українського політичного проводу, Парламентську репрезентацію очолив найстарший український депутат, віце-президент австрійського парламенту Ю.Романчук [276, с.14]. Однак “при боці Романчука прийшов до голосу доктор Петрушевич” [204. – №1-2, с.115].

Між ЗУР і УПР розгорнулася боротьба за владу. Але, як писав Р.Заклинський, політиків цікавило, хто “має вести українську політику”, а не “як її вести... до якої найближчої мети має вона стреміти” [204. – №1-2, с.98]. Президія УПР відразу почала дублювати структури ЗУР. На нарадах 9-14 листопада 1916 р. було вирішено створити спеціальні комісії – господарську і відбудови краю, у справах евакуйованих – та заснувати “Фонд національної самооборони” [228, с. 327]. 29 листопада 1916 р. відбулося ще одне засідання Загальної Української Ради, на якому ухвалено резолюцію про припинення дій ЗУР і про передачу уповноважень Українській парламентській репрезентації, як представництву інтересів українського народу в Галичині [14, оп. 1, спр. 2, арк. 29].

Отже, Загальна Українська Рада, репрезентуючи загальнонаціональні змагання українського народу в період війни, доклала багато зусиль, щоби стати справжнім виразником і заступником усіх інтересів українців, головним у своїй діяльності вважаючи розв'язання українського питання. Але різні підходи

до політичних подій, зокрема до акцій Союзу Визволення України в Наддніпрянщині, недобррозичливе ставлення деяких керівників Ради до Союзу, опозиція окремих галицьких політиків, представників Української парламентської репрезентації до керівництва Ради, спричинили її ідейно-організаційну кризу та неминучий розпуск. Відтак представницькі повноваження народу перейшли до Української парламентської репрезентації.

РОЗДІЛ IV

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗУР

4.1. Культурно-освітня праця на північно-західних українських землях і серед військовополонених українців

Загальна Українська Рада прагнула впливати на суспільно-політичне життя не тільки Галичини й Буковини, а й інших регіонів, де проживали українці.

Влітку 1915 р. після вдалого наступу німецькі та австро-угорські війська окупували Холмщину (420 тис. українців), південно-західна частина Гродненщини (округи Кобрин, Берестя-Литовське та східна половина округу Більськ, понад 400 тис.), південно-західну частину Мінщини, Пінський округ і дві третини півдня Мозирського (понад 400 тис.), західну частину Волинської губернії (1 млн. українців). Територія, що опинилася під контролем Центральних держав, становила 48 тис. кв. км, а загальна кількість українського населення – близько 2,3 млн. осіб [38, с.211]. “Якби цю територію злучити з територією австрійської України, – писав “Вістник”, – постала би провінція величиною 123 тис. кв. км з 6 мільйонами українського населення. Ця провінція рівнялася б простору Греції або Болгарії” [39. – 1915. – № 47-48, с.15].

6 серпня 1915 р. СВУ заявив протест з приводу варварських дій російського війська на українських землях та проти насильницького вивезення до Росії населення краю, він звернувся до світової громадськості із закликом засудити ганебні дії окупаційних властей, захистити права, культурні здобутки та маєтність українського народу, який прагнув національної свободи та самостійності. “За цей жорстокий злочин, – писав І.Крип’якевич, – царат мусить відповісти колись перед історією та українським народом” [39. – 1915, №39-40, с.1].

Волинь і Холмщина опинилися під австрійською, а Підляшшя – під німецькою окупацією. На окупованих українських теренах Центральні держави

запровадили військову та цивільну адміністрації. Усю владу в австрійській займанщині було підпорядковано генерал-губернатору генералу барону Еріхові Діллеру, а в німецькій – генерал-губернаторові Гансу фон Безелеру. Посади в цивільній адміністрації займали переважно поляки.

Зрозуміло, що мовою спілкування військової команди та її цивільних представників була німецька. Але, спілкуючись із місцевими, чиновники мусили вживати українську, яку тільки в польських місцевостях забороняли, як зрештою і російську [186, с. 231]. Загальні правила забезпечували вживання рідної мови поряд із німецькою у громадських оголошеннях, листах та клопотаннях. Громада сама вибирала мову порядкування й визначала обсяг користування іншою мовою.

Політична програма австро-угорської адміністрації на окупованих українських землях передбачала остаточне встановлення правно-державних відносин в повоєнний час. Однак уже тоді Австро-Угорщина, беручи до уваги результати австро-польської політики, хотіла адміністративно прилучити Волинь і Холмщину до окупованої території Польського Королівства.

Діячі Загальної Української Ради і Союзу Визволення України ще у жовтні 1915 р. у меморандумі до австро-угорського уряду виклали позицію українців щодо політично-правового статусу Галичини і відносин на окупованих територіях. Українські політики чекали від уряду рішення на відокремлення окупованих українських областей від польських, а про будь-яку злуку з ними навіть не йшлося. Було висунуто вимоги негайно призначити українських службовців до адміністрації, видавати українські часописи, відкрити українські школи, упорядкувати державне життя відповідно до потреб місцевого населення, перевести в ті області замість польського легіону український. Тільки у здійсненні цих вимог українські політики бачили “можливість розвіяти побоювання українського населення відносно його будуччини і разом з цим скріпити австрофільський настрій в інших українських

областях та цілковито зломити вістря російської пропаганди між українцями” [186, с.245-246].

Насамперед ЗУР прагнула відновити національно-культурне життя на окупованих землях і підпорядкувати його головній ідеї – державній самостійності України. Першим полем діяльності стало шкільництво, яке для України мало особливе значення і було найважливішою проблемою українства [12, оп.1, спр.14, арк.56-57].

У серпні 1915 р. у Львові було засновано “Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих областей”, яке підпорядковувалося Загальній Українській Раді та Союзові Визволення України. Бюро займалося організацією українського шкільництва, збиранням для нього фондів й, узагалі, культурно-національним життям на Волині та Холмщині.

Опіку над окупованими північно-західними українськими землями здійснювали ЗУР і СБУ. Підготовкою педагогічних кадрів для українських шкіл на цих землях займалися товариства “Учительська громада”, “Українське педагогічне товариство” та “Взаїмна поміч українського учительства”, які утворили спільну “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей”, яка підпорядковувалася „Бюро культурної допомоги” й вела всю організаційну роботу, зокрема проводила переговори із представниками військової та цивільної влади щодо відкриття шкіл, комплектування вчительського колективу.

„Бюро культурної допомоги” очолював І. Крип’якевич. 10 серпня 1915 р. він підготував для ЗУР меморандум “Про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих австрійським військом, та пропозиції щодо організації шкільного навчання в цих областях”. У цьому документі вчений проаналізував культурно-історичні особливості, суспільно-політичне та економічне становище Холмської губернії, спробував накреслити перспективи розвитку українського руху на цій території. На його думку, головною небезпекою для українців Холмщини була загроза полонізації,

оскільки “русифікація не запустила в Холмщині глибокого коріння”, а римо-католиків у краї було більше, ніж православних. І. Крип’якевич рекомендував вимагати від уряду “одноцільності і українськості Холмщини” та ігнорувати претензії поляків. Щоби піднести значення українців, необхідно українізувати російські школи, відновити діяльність національних громадських організацій, розпочати видання українського пресового органу [12, оп.1, спр.14, арк.56-57].

Важливе місце у національно-культурній діяльності на Волині та Холмщині Бюро культурної допомоги відводило церковним справам. У меморіалі “Церковні відносини на окупованих землях” від 24 серпня 1915 р., який підготував І. Крип’якевич, наголошувалося на потребі відродити греко-католицьку церкву на теренах Холмщини, а в майбутньому – і в окремих місцевостях Литви, Білорусії та Волині. Відновлення її діяльності мало свої політичні підстави: по-перше, традиції церкви ще жили у свідомості населення, по-друге, на той час вона була єдиною найсильнішою українською інституцією, здатною протистояти полонізації Холмщини, по-третє, вона могла сприяти вирішенню українського питання в Галичині і, по-четверте, Австрія визнавала греко-католицьку церкву в Холмщині у 1795-1809 рр. та приналежність Холмської єпархії до Галицької митрополії [224, с.198].

Для забезпечення політичної опіки ЗУР та СВУ запропоновано створити “Комітет для церковних справ окупованих земель”. Завдання його – підготувати меморіал австрійському урядові про реституцію (відновлення у правовому і майновому становищі) греко-католицької церкви в Холмщині, дати політичну оцінку роботи церковного комітету краю, що мав складатися із представників Львівської консисторії і кооптованих членів.

Окрім цього, церковний комітет мав зібрати статистичний матеріал про колишню Холмську греко-католицьку єпархію, підготувати проект її устрою, а також відповідні меморіали до уряду та Ватикану. Він був зобов’язаний видати українською, якщо можливо, польською та німецькою мовами популярну історію греко-католицької церкви в Холмщині та Галичині, книжку про життя

святого Йосафата, поширювати листівки про відмінності між унією та православ'ям, а також закликати приєднуватися до унії.

У Меморіалі окрема увага приділялася ставленню до римо-католицької церкви та її духовенства, яке мало значний вплив у Холмщині, адже багато колишніх уніатів, не погоджуючись перейти в московське православ'я, прийняло цю віру. Тому греко-католицьким місіонерам пропонувалося налагодити добрі стосунки з римо-католицьким духовенством, утримуватися від контрверсійних публікацій у пресі, поки не будуть засновані парафії та забезпечене майбутнє церкви. Належне місце в українському національному відродженні відводилося і православної церкві, зокрема на Волині. Йшлося передусім про толерантне ставлення до православ'я, до його прихильників, про недопущення будь-якого примусу з боку греко-католиків.

Православна церква, що зазнала аморального впливу російського правління, не була на той час надійною опорою українства, проте зберігала певне духовне значення для великої частини населення. Існувала думка, що шляхом відповідних реформаторських дій можна здійснити реорганізацію православної церкви, значно підвищити освіту духовенства, надавши йому українського духу. Українізація церкви на Волині мала вплинути і на українців Наддніпрянщини.

Враховуючи національні інтереси, пропонувалося до православної церкви виявляти повну толерантність, заборонялася релігійна пропаганда, яка б дала підстави латинському духовенству розпочати відповідні акції; на високі церковні посади (єпископ, крилошанин, благочинний, ігумен) пропонувалося висувати тільки українців. Головним завданням вважалося запровадження української мови замість російської у церковній адміністрації, під час проповідей і богослужінь.

До проведення основної реформи шкільництва не рекомендувалося також реорганізовувати церковні школи, але пропонувалося обов'язково використовувати у навчальному процесі українську мову. Усією справою

реорганізації православної церкви мав займатися Комітет для церковних справ окупованих земель з участю українського православного духовенства Буковини [12, оп.1, спр.14, арк.31-36].

Слід підкреслити, що діячі СВУ з деякою обережністю поставилися до церковних реформ. У листі до І. Крип'якевича від 23 жовтня 1915 р. А. Жук писав: „Не думаю аранжуватися сильно в релігійну квестію. Се є дуже міцний горіх, можна на нім зуби поломити” [2, оп.1, спр.66, арк. 9].

Уряд Австро-Угорщини, зважаючи на суцільний вплив польського фактора, неохоче дозволяв діяльність українських політичних організацій на окупованих територіях. Але, враховуючи негативне ставлення українців до окупаційної влади та їх активні спроби апелювати до світової громадськості, наприкінці 1915 р. Уряд зважився на деякі поступки.

Так, згідно з урядовим розпорядженням від 14 вересня 1915 р. польська та українська мови отримали на окупованих територіях рівні права і статус офіційних. 17 жовтня 1915 р. після наполегливих домагань ЗУР, СВУ і „Бюро культурної допомоги” верховний головнокомандувач австрійської армії архикнязь Фрідріх оголосив розпорядження про шкільництво в окупованих краях. У ньому йшлося і про права української мови у школах. “В округах воєнного генерал-губернаторства, – підкреслювалося в розпорядженні, – на схід від східної границі округів Любартів, Люблін і Янів вживається згідно наказу військового генерал-губернатора українська мова як навчальна в тих народних школах, в котрих більшість дітей розмовляють нею і для яких вона відкрита. Російські діалекти не вважаються українською мовою” [39. – 1915. – № 45-46, с. 1].

У зв'язку з цим І.Крип'якевич закликав у містах і національно свідомих селах якнайшвидше засновувати народні школи, відкривати українські гімназії, наукові курси для вчителів, готувати шкільні та наукові підручники, щоб ліквідувати неучтво (“анальфабетизм”) і відсталість, неписьменність, відновлювати діяльність осередків “Просвіти”, поширювати кооперативний

рух. На цей заклик відгукнувся СВУ, який здійснив низку публікацій у пресі, видав ряд історико-популярних брошур про Холмщину і Волинь, про Галичину й загальноукраїнський рух, друкував листівки, інформаційні матеріали для війська і влади [224, с.190].

Усі намагання ЗУР відновити повноцінне українське життя в Холмщині на початковому етапі австрійської окупації не мали бажаного успіху, хоча мовні права українців у школі та громадському житті було забезпечено розпорядженнями командування австро-угорської армії. Насправді ж нижчі австрійські військові чини не виконували цих розпоряджень і холмщани постійно скаржилися на заборони і перешкоди щодо вживання української мови [39. – 1915. – № 5-6, с.43].

У січні 1916 р. група мешканців Холму подала клопотання про заснування в місті української школи, якої не відкрили через протидію австрійських урядовців-поляків. Жителі села Богородичі Грубешівського повіту звернулися до СВУ як представника українських національних справ на окупованих землях з вимогою вплинути через центральну владу у Відні на місцевих цивільних та військових урядовців, які не давали дозволу відкрити українську школу в цьому селі. СВУ разом з Українською парламентською репрезентацією відповідно з цього приводу апелював до Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини, вимагаючи підтримати сільську громаду. Однак порушення нею питання до кінця австрійської окупації Холмщини так і не було вирішено [38, с. 226-227].

Незважаючи на спеціальний наказ австро-угорського командування, люблінський генерал-губернатор не дозволив відкрити в межах губернаторства жодної української школи. На всій Холмщині функціонували тільки польські школи. Діячі ЗУР усвідомлювали, що перетворення польських народних шкіл на українські – надзвичайно важка справа, і радили холмщанам добиватися дозволу засновувати приватні українські школи, а Бюро культурної допомоги зобов'язувалося скеровувати туди вчителів і надсилати підручники. Старшини

полку УСС, що перебували тут деякий час, під проводом сотника Г. Коссака розпочали організацію українських шкіл, але через протести поляків їх було відкликано з Холмщини.

Отже, всі заходи українських представництв щодо забезпечення національних прав українського населення ніколи не мали підтримки австро-угорської влади. “І під цим поглядом, – писав “Вістник”, – нема ніякої різниці між місцевими окупаційними властями в Холмі, Грубешові, Томашеві, Любліні та центральними властями у Відні” [39. – 1917. – № 35, с. 545].

Національно-освітня праця на Волині наштовхувалася на перешкоди австрійської військової влади і поляків. Займаючи відповідні адміністративні посади, вони нехтували розпорядженнями австрійської влади про введення української мови, усіма способами перешкоджали заснуванню шкіл. Наприклад, до магістрату Луцька не було обрано жодного українця, а діяльність окружного коменданта С. Урбанського навіть стала предметом розгляду на засіданнях ЗУР. Він не дозволив поставити аматорам виставу “Наталка Полтавка”, вимагаючи перекласти її німецькою або польською мовою, заборонив писати кирилицею вівіски, давати оголошення по-українськи, примушував учителя Лісовського, який був січовим стрільцем, в с. Воютин учити дітей латинської азбуки.

Австрійська військова адміністрація, потураючи полякам, обмежувала українське національно-культурне життя. Зокрема в Луцьку лише через зволікання радника магістрату, поляка за національністю, усіляко затягувалося заснування української школи, до якої записалося понад 100 дітей [12, оп.1, спр.11, арк.3]. У Володимирі-Волинському влада не дозволила відкрити українську гімназію, незважаючи на те, що для цього були всі підстави. Протримавши подання більше року, назвала такі причини відмови: близькість фронту, неспокійність часу, брак кваліфікованих сил і гарантій покриття коштів, невідповідність стану будинку та ін. У селах поляки-жандарми глумилися з жителів, провокували свідомих селян, кажучи їм: “Тепер не буде

тут України, лише Польське Королівство” [12, оп.1, спр.11, арк.19]. мешканець Луцька у листі до СБУ в січні 1916 р. прохав “звільнити від польського насилля... Ми надіялися бути під австрійською владою, а опинилися в польському ярмі, що ще гірше від російського” [223, с. 60].

Австрійський окружний комендант, полковник Домбровіцький заборонив українцям Володимира-Волинського заснувати українську школу, проводити в церквах православні та греко-католицькі богослужіння. Він зобов’язав повідомлення міської управи видавати трьома мовами – німецькою, польською та українською.

Незважаючи на різноманітні перешкоди поляків, українцям удалося зайняти ряд відповідальних посад в окупаційній адміністрації. 18 листопада 1915 р. австрійська військова окружна команда призначила головою міста Володимира-Волинського українця-офіцера, гімназійного професора Г.Мартинця. Із цього приводу він 12 грудня 1915 р. писав І. Крип’якевичу: “Робота незглядна, бо дуже велика, а мало успішна”. Далі він відзначав тяжке становище українців, їх невизначеність щодо майбутньої долі рідної землі, безправність української мови, адже в цілому окрузі діяло тільки 4 українські школи, зовсім не було середніх шкіл, а гімназію відібрали поляки. „Населення пригноблене, стомлене, прибите і темне, – підкреслював Г.Мартинець. – Одна потіха, що не називає себе москалями. Одним словом, сумна доля, а то, мабуть, лише тому, що ми себе так довго звали “русинами”. Одно нам лише шкодить, що кожний боїться, що є вірним сином нашого монарха, а зветься українцем” [12, оп.1, спр.6, арк.1-2].

У січні 1916 р. завдяки заходам ЗУР легіон УСС отримав дозвіл проводити на Волині набір добровольців у січові загони, а також займатися національно-освітньою діяльністю [233, с.154]. Згідно з наказом Начальної Команди армії від 29 січня 1916р. до Володимир-Волинської окружної команди прибув четар УСС М. Саєвич із кількома стрільцями, до Ковеля – сотник Д. Вітовський, а до Луцька – четар М. Гаврилко. Голова „Бюро культурної

допомоги” І. Крип’якевич розробив для них спеціальну анкету (рекомендації) щодо проведення культурно-освітньої праці на Волині. В ній особливо було наголошувалося на проблемі заснування українських шкіл, підкреслювалося, що, насамперед потрібно “заложити шкільний комітет з трьох найсвідоміших людей, найліпше, як самі зголосяться, і написати подання до окружної команди про школу з українською мовою викладання та німецькою як предметом науки. Подань якнайбільше, щоби упередити поляків” [12, оп.1, спр.14, арк. 95].

Січові Стрільці, об’їжджаючи волинські села, крім мобілізаційних акцій, проводили освідомлювальну роботу, виступали перед місцевим населенням, поширювали книжки, газети, засновували школи. Саме просвітня праця стала їх головною метою [12, оп.1, спр.8, арк.74]. Однак стан шкільництва на окупованих Центральними державами землях залишався надзвичайно важким. Тут не існувало жодної української школи, хоч серед місцевих жителів переважали українці. Так, у Волинській губернії їх було 70%, у Холмській – 60, а в таких округах Гродненської губернії, як Берестя – 81, Кобрин – 83, Більськ – 42%.

У меморіалі Комісії для українського шкільництва зайнятих областей від 12 грудня 1915 р., представленому ЗУР і СВУ, відзначалося, що відповідно до такої кількості українці повинні отримати у своїх округах перевагу в народних школах. У майбутньому справа українських шкіл мала бути унормована законодавчо, школи отримали б свою автономію – єдину національну шкільну раду для всієї української території або окремі шкільні ради для поодиноких провінцій. “З’єднання українського шкільництва та інших народів, – ішлося в меморіалі, – під однією шкільною магістратурою і з національного, і з педагогічного становища не може бути бажане: така примусова злука перенесла би національну боротьбу до шкільництва і не дала би йому виповнити властивих просвітніх цілей” [12, оп.1, спр.4, арк. 50-55].

Однак заснування українських шкіл на окупованих теренах стикалося з великими труднощами, адже про українські школи годі було й думати в

Російській імперії. Бракувало українських учителів. Місцевих українських діячів, які цікавилися шкільною справою, було здебільшого вивезено углиб Росії. М. Саєвич писав до І. Крип'якевича: “О інтелігенції українській нема що й говорити, вся вона приневолена російськими властями виїхати в Росію”.

Бюро культурної допомоги мало завдання – прислати з Галичини учителів-українців для заснування зразкових шкіл, відкрити підготовчі курси для місцевого учительства. Окрім цього, було передбачено відкрити чоловічі гімназії з паралельними жіночими відділами у Холмі, Замості, Грубешові, Володимирі-Волинському, Луцьку, Ковелі, Дубно; учительські семінари в Холмі (чоловічий і жіночий), Луцьку та Ковелі, а також промислово-торговельні школи в Холмі та Луцьку. Для вищої освіти в майбутньому планували створити новий центр. Педагогічну сторону шкільництва в українських окупованих землях забезпечували товариства, зокрема „Учительська Громада”, „Українське Педагогічне товариство”, „Взаїмна поміч українських учителів”, „Українська культурна рада ім. Г. Сковороди”. Справою організації українського шкільництва на Волині та Холмщині займалися Загальна Українська Рада і Союз Визволення України, провідні діячі яких добре усвідомлювали, що створення мережі українського шкільництва на окупованих землях мало особливе значення для національної самоідентифікації українського населення цього краю, який століттями перебував у Російській імперії, дало змогу йому вийти із серйозної духовної і політичної кризи. Школа, на думку українських діячів, мала відігравати в цьому домінуючу роль. По-перше, із політичних мотивів як свідчення культурного розвитку українців в Австро-Угорщині на противагу іншим українським землям, які ще перебували під російським пануванням, по-друге, із педагогічних міркувань, пов'язаних із вживанням кириличного письма [12, оп.1, спр.4, арк. 43].

З огляду на те, що Росія знищила українську школу й у другій половині XIX ст. провела насильницьку русифікацію, вивезла під час війни всю інтелігенцію, розвиток українського шкільництва на офіційному рівні залежав

саме від австрійської влади. У зв'язку з цим „Бюро культурної допомоги” вважало вкрай необхідним поставити на відповідальні посади педагогів-українців, увести при генерал-губернаторстві в Люблін посаду окремого референта українських шкіл – українця, відповідно інспекторів-українців в округах, де дозволяли умови розвивати українське шкільництво. Із цього приводу газета “Ukrainische Nachrichten”, оцінюючи стан української школи на Волині та Холмщині, писала: “Місцева шкільна справа має трагічну сторону. Через відсутність фахових організаторів не можна створити основ для народного навчання. Шкільний інспектор тут необхідний. Такі округи, як Холм, Люблін, Замостя, мають вже таких, на жаль, тільки польських. Шкільних інспекторів при окружних командах у Володимирі, Ковелі та Луцьку зовсім немає” [60. – 1916. – 22 April].

Від початку своєї діяльності на Волині січові стрільці відчували опір окупаційної адміністрації і нерозуміння з боку місцевого населення. Д. Вітовський до травня 1916 р. змушений був діяти сам, не маючи у підпорядкуванні жодного стрільця [170, с. 7]. До того ж австрійське військове командування вважало, що “на Волині є тільки поляки, жиди і die Russen”. Власне “поборова робота”, як тоді називали мобілізацію, задля якої і власне приїхав січовий старшина, майже не давала результатів, а тому всю свою організаторську енергію він спрямував на шкільництво [237, с.29]. Стрелець М. Романюк до СВУ із Володимира-Волинського 29 квітня 1916 р. писав: “Щоби могли що тут зробити, то треба перетворити Комісаріат вербунковий на Комісаріат просвітній...” [2, оп.1, спр.22, арк. 250]. І справді саме в цьому напрямку були добрі результати. Уже 3 червня 1916 р. у листі до Н.Гірняка Д. Вітовський повідомляв про те, чого йому вдалося досягнути: „...Я приладив свою офензиву: одинадцять шкільних будинків упорядкованих, діти списані, вчора дістав з крайскомандо дозвіл і приречення помочі в заложенню тих всіх 11-ти українських шкіл” [21, с.15].

У Володимир-Волинському працювали четар М. Сасевич, стрільці І. Романків та Кузьмич, яких підтримували Г. Мартинець і місцевий український інтелігент Є. Черановський. Згодом для роботи в комісаріаті прибули такі відомі представники української інтелігенції, як Л. Мишуга, О. Назарук, М. Угрин [142, №5, с.20]. 20 травня 1916 р. у Володимир-Волинському відбулося відкриття першої української чотирикласної народної школи. При школі було відкрито два класи гімназії. Заходам Бюро культурної допомоги у Володимир-Волинському також почала діяти українська бібліотека.

Керівник Луцького комісаріату наддніпрянський політемігрант четар М. Гаврилко розпочав діяльність у вкрай складних умовах. Тільки 17 травня 1916 р. йому разом із П. Голубовичем удалося відкрити в Луцьку народну школу з українською мовою викладання. Крім цього, саме в с. Острів Луцького повіту 22 березня 1916 р. було відкрито першу на окупованих землях “захоронку” (навчально-виховний заклад), в якій учителював військовик Сорока. Такі заклади українські військові відкривали згідно з розпорядженням від 16 березня 1916 р. керівництва розквартированої на Волині австрійської армії, що давало змогу до деякої міри задовольнити освітні потреби населення північно-західних земель.

В. Старосольський у звіті про перебування на Волині упродовж березня 1916 р. відзначив, що “наші комісари з’єднали собі довір’є та прихильність населення” [2, оп.1, спр.22, арк. 250]. Своєрідний підсумок діяльності січових стрільців на ниві розвитку шкільництва на Волині підвів Н.Гірняк, який писав: „На загал наші комісаріати на Волині зорганізували були 85 шкіл, з яких 75 були вже чинні; селянство досі тероризоване чижинецькими старшинами, тепер під опікою комісаріатів, зачало горнутися до організованого культурного життя на зразок галицьких селян. УСС започаткували національне „пробудження Волині” [142, с. 213].

„Бюро культурної допомоги” разом із СВУ зосередило свою увагу на переговорах з австрійськими урядовцями та на вирішенні питань матеріально-

технічного забезпечення для проведення національно-освітньої роботи. Загострення стосунків із австрійською владою виникло взимку 1916 р. у зв'язку з рішенням військового керівництва відкрити українські школи тільки в Луцьку, Володимирі та Ковелі, перебрати на себе освітню діяльність, а вплив українців обмежити кількома посадами шкільних інспекторів. Усе ж наприкінці березня 1916 р. ЗУР отримала право на організацію шкіл і ведення церковних справ на окупованих землях. Витрати на цю діяльність взяла на себе військова влада, а практичні заходи здійснювало Бюро [2, оп.1, спр.65, арк. 60-62].

Однією з важливих проблем для Бюро культурної допомоги був брак матеріальних засобів, чи, як висловився І. Крип'якевич, питання фондів. Волинські школи також потребували книг і шкільного приладдя. СВУ звертався через пресу до громадськості із закликом надсилати добровільні пожертвування для потреб волинян у Бюро у Львові. Станом на початок липня 1916 р. Бюро витратило на українське шкільництво більш, ніж 10 тис. крон. Їх компенсували пожертви Запасного куреня УСС, полонених-українців, галичан і буковинців та фонди СВУ [39. – 1916. – № 107. – С.465]. Зокрема від лютого до червня 1916 р. видатки Бюро на володимирські школи склали 4532 крони, було вислано 1692 підручники і 629 книжок для бібліотек [171, №5, с.20]. Для підтримання освітньої діяльності на прохання Д. Вітовського в червні 1916 р. до Ковеля було доставлено 1450 шкільних підручників, 286 книжок для бібліотек, 500 крон готівкою. У Луцьк з ініціативи І. Крип'якевича тільки букварів було надіслано на 1500 крон [2, оп.1, спр.65, арк. 66]. За сприяння та при підтримці ЗУР саме І.Крип'якевичу вдавалося чимало зробити для допомоги українському населенню окупованих земель. Д.Вітовський, з яким вчений постійно підтримував контакти і якому усіяко сприяв у його діяльності, у згадуваному вже листі до Н.Гірняка писав, що саме І.Крип'якевич „був одинокою людиною у Львові, що волинськими справами серйозно займається” [142, с. 128].

З дозволу командування 4-ої австрійської армії 10 березня 1916 р. Бюро спрямувало у приватні школи Волині учителів з Галичини: С. Сидоричівну, Т. Ліщинську,

А. Гайдучківну, А. Бігунівну та ін. Проте проблему кадрів не було цілком вирішено, тому в червні 1916 р. у Володимирі-Волинському було організовано короткотермінові підготовчі курси для місцевих учителів.

Під час засідань ЗУР 21 квітня і 19 травня 1916 р., на яких виступили Я.Весоловський та А.Жук, обговорювався стан розвитку українських шкіл в окупованих Австрією районах. У прийнятих резолюціях визначали ці повноваження і накресливали програму дій Бюро, зокрема йому надавалося право на “ініціативу і поміч” у національно-просвітній роботі, на контроль за шкільною і позашкільною освітою. Крім того, Бюро виконувало посередницькі функції у стосунках між українськими організаціями Австро-Угорщини і самоврядними інститутами Волині та Холмщини, а також концентрувало матеріальні засоби для “культурних потреб”.

ЗУР та СВУ зобов’язувалися взяти участь у створенні спеціального фонду, організувати допомогу галичан і буковинців українцям окупованих земель. Вирішити питання відкриття і утримання шкіл на місцях покладали на національні “за характером” місцеві та окружні шкільні комітети [12, оп.1, спр.1, арк.3].

Шкільництво окупованих українських земель повинно було “мати український національний характер”. Польську мову вилучали з переліку навчальних дисциплін, натомість німецька залишалася обов’язковим навчальним предметом. Можливим стало створення шкіл для національних меншин, але з обов’язковим вивченням української і німецької мов.

Підручниками для українських шкіл на окупованих землях мала забезпечити (підготувати і видати) Загальна Українська Культурна Рада, а створення плану організації шкільництва і підготовки вчителів було покладено на “Комісію для українського шкільництва зайнятих областей” і „Бюро культурної допомоги”. СВУ і ЗУР обіцяли подбати, щоби шкільними інспекторами на Холмщині і Волині були призначені українці і щоб до військового командування на окупованих землях відрядили українця на посаду

референта у “справах шкільних і культурних”. Ці організації також докладали значних зусиль, щоби спрямувати у православні церковні приходи на Волині священиків із Буковини для “заспокоєння релігійних потреб тамошньої української людності” [17, оп.2, спр.1278, арк.1-2.]. Уже 22 травня 1916 р. А. Жук у листі до І. Крип’якевича повідомив, що “священики є вже від довшого часу на місці” [2, оп.1, спр.65, арк. 62].

Зауважимо, що СВУ був дуже зацікавлений у піднесенні національної свідомості населення окупованих українських земель шляхом культурно-освітньої праці, передусім у заснуванні народних шкіл. А. Жук писав 1 травня 1916 р. до М. Саєвича: “З тим більшим завзяттям маємо в тім напрямі працювати і тут Ваша робота, коли далі йтиме як дотепер, знайдеться серед найкращих сторінок літопису наших спільних змагань в ім’я визволення України. Передайте поклін всім браттям волинянам, що йдуть Вам на руку і тим галичанам, що Вам помагають, а Союз все стояв і стоїть до помочі, що є в його силі та змозі” [12, оп.1, спр.11, арк.19].

Українське населення дедалі більше цікавилось шкільною справою. У багатьох селах виникали шкільні комітети, складали списки дітей, підшукували шкільні приміщення. Важче було із вчительськими кадрами. Окрім галичан, виявили бажання працювати 10 місцевих, які закінчили відповідні підготовчі курси. До серпня 1916 р. на Волині працювало 29 українських шкіл, в яких навчалось 1885 дітей. Підготовлено до відкриття ще 35 шкіл на 1228 місць [60. – 1916. – 12 Aug.]. Деякі школи, як на воєнні обставини, мали дуже велику кількість учнів. Наприклад, володимирська школа – 346 дітей, устилузька – 158, матіївська – 135 тощо. Діти вчилися охоче. Незважаючи на матеріальні нестатки, далекі відстані, вони із задоволенням відвідували рідну школу. Усього вчителів у волинських школах було 31, із них 13 стрільців, 10 галичанок, 7 місцевих і 1 учитель з австрійської армії. Урядові комісаріати утримували тільки три школи (Ковель, Любомль і Матіїв), решту – „Бюро культурної допомоги”. Окрім шкіл, подекуди провадили курси ліквідації

неграмотності для дорослих, курси вивчення німецької мови. Школярам видавали харчі. На кінець лютого 1917 р. на Волині працювало 38 шкіл, в яких викладало 45 учителів і навчалось 2164 учні [39. – 1917. – № 11. – С.174].

На жаль, галицькі січові стрільці недовго працювали на Волині. Через спротив поляків австро-угорська військова влада вже у квітні 1917 р. відкликала частину стрільців, а в липні ліквідувала й комісаріати на Волині. Більшість стрілецьких шкіл довелося закрити, кількома заопікувалося „Бюро культурної допомоги”.

Знаковим явищем в окупованих землях було відкриття українських шкіл. Цей факт заперечив поширену на той час думку, нібито населення не прилучиться до українства. Є. Бачинський у статті “Українські школи на Волині”, опублікованій у часописі “Le Revue Ukrainienne” (№ 7, 1917 р.), віддаючи належне освіті в піднесенні самосвідомості населення, писав: “Український народ подолав всі перешкоди, що зводять його вороги, і коли він розбудиться й повністю усвідомить свою цінність, тоді він стане і за освітою, і за правилами рівним членом великої сім’ї європейських народів у вільній та незалежній Україні” [90, с. 290].

Культурно-освітня діяльність Загальної Української Ради і Союзу Визволення України на північно-західних землях сприяла зростанню національної свідомості місцевого українського населення, стала заслоною поширенню польського впливу на ці терени. Безпосередню роботу в цих краях здійснювали „Бюро культурної допомоги” і комісаріати УСС, що підпорядковувалися ЗУР і СВУ, які координували і спрямовували їхню діяльність, захищали інтереси українського населення Волині та Холмщини перед австро-угорською владою. Співпраця ЗУР і СВУ на культурно-національній ниві сприяла подальшому зближенню політичної еліти Наддніпрянщини, Галичини і Буковини. Успішна діяльність цих інституцій створила передумови для активної участі українців Волині та Холмщини у

визвольних змаганнях 1917–1920 рр. та для спротиву асиміляційній політиці Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

Українські політичні діячі добре усвідомлювали, що здобути державну незалежність можна тільки збройною силою. Переломний історичний момент вимагав від українців рішучих дій. Тому Українські Січові Стрільці стали зразком національно-військової сили, покликаної захищати українські політичні ідеї під час війни. Разом із мільйонними арміями держав, що воювали, український народ увійшов у вир війни з невеликим легіоном УСС (2,5 тис. осіб), щоб довести своє право на життя і власну державу. “По довгих роках національного летаргу, – писав В. Дорошенко, – повстала збройна сила, своє власне українське військо, що рушило виборювати волю й долю рідному народові в кривавих змаганнях на полі бою” [129, с.39].

Українські політичні інституції та бійці Українських Січових Стрільців, виходячи з національних інтересів, мали однакову програму-максимум – утворити незалежну Українську державу. В інформаційній брошурі “Відомості про російську Україну”, підготовленій для Січових Стрільців у серпні 1914 р. у Львові і виданій у січні 1915 р. у Відні, наголошувалося, що “час слухний не відійшов, а наблизився до нас день погибелі царської монархії та визволення України вже стоїть не за горами. Це мусить бути і це буде, бо ціла історія, все життя на нашій боці” [2, оп.1, спр.94, арк. 3].

Стрільцький чин був джерелом надії та оптимізму для українців, особливо після переможного бою на Маківці в травні 1915 р. Січові Стрільці довели, що народ не зрікся своїх прав на самостійне життя, він не хоче бути союзником реакції та деспотизму, а прагне до ідеалів демократії. Успіхи січовиків на фронті давали СВУ переконливий матеріал для розгортання різних дипломатичних і політичних акцій. Стрільці започаткували національну армію, зробили, як писав Р. Смаль-Стоцький, з української справи міжнародну проблему [78, с.93]. За чином Українських Січових Стрільців стояли Галицько-буковинський політичний центр і Союз визволення України.

Загальна Українська Рада вважала, що зміцнення Січових Стрільців стане важливим політичним стимулом для Центральних держав посилити позиції українців. Для цього потрібно поповнити лави Стрільцтва, але залучати нові сили не можна було з Галичини та Буковини, які перебували під російською окупацією. Джерелом сили мали стати військовополонені українці російської армії.

Згідно зі списком, який склали австро-угорське й німецьке військове командування, на початку 1915 р. на території Центральних держав було: в Австро-Угорщині – 177, у Німеччині – 122 пункти військовополонених російської армії, відповідно 82 і 19 офіцерських. Кількості полонених, серед яких були українці, у документі не зазначено [2, оп.1, спр.74, арк. 1-8]. Станом на 1 лютого 1917 р., за свідченням австро-угорського воєнного відомства, кількість бранців, захоплених у полон Центральними державами, становила 2 874271 особу, у тому числі в Німеччині перебувало 1 092055, з них 8294 офіцери. За державною приналежністю, звичайно, найбільше їх було з Росії – 208069 осіб [44. – 1917, 11 трав.].

Наприкінці серпня 1914 р., ще на початковому етапі воєнних дій, СВУ звертався із проханням до військового командування у Львові надати Союзові право доступу до полонених українців російської армії, клопотання підтримав і митрополит А. Шептицький. Проте тогочасна ситуація в Галичині не сприяла вирішенню цієї справи.

10 і 27 жовтня 1914 р., уже перебуваючи у Відні, СВУ звернувся до Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини й наприкінці місяця отримав згоду від військової влади на ведення національно-політичної роботи серед полонених українців. Завдяки Союзу для полонених українців було відкрито спеціальний табір у містечку Фрайштадт (Верхня Австрія) [8, оп.1, спр.58, арк.15-19]. 3 листопада 1914 р. Союз звернувся до Міністерства війни та Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини про переведення до Фрайштадту ста полонених із Болдогасту та Соморії. Пізніше до Фрайштадту

почали прибувати полонені з інших таборів, зокрема з Кніттельфельду, і взимку полонених українців нараховували близько 12 тисяч. Навесні їхня кількість зросла до 18 тис., згодом – до 30 тис. осіб [245, с.61, 67]. Звичайно, фінансування в таборі було поганим, тому продумано організувати пропаганду національних ідей майже не вдалося. Навіть найбільш оптимістично налаштовані не погоджувалися з поганими умовами утримування полонених. “Що Ви нам – пропаганду та книжки? – писав у звіті О. Скоропис-Йолтуховський про побут у Фрайштадті. – Ви нам хліба вистарайтеся. За три місяці чоловік і разу не наївся, так і вмерти недовго” [2, оп.1, спр.55, арк. 9].

Однак Союз усе-таки прагнув досягнути своєї мети – пробудити національну свідомість, підвищити культурний рівень, поширити ідею незалежності української нації, виховати громадсько-політичну активність серед полонених. Для цього 15 листопада 1914 р. до Фрайштадта прибув член СВУ М. Гаврилко, якому вдалося, незважаючи на всілякі перешкоди антиукраїнських сил – росіян та євреїв, об’єднати національно свідомих полонених, що стало основою просвітницької організації у таборі. Із середини грудня 1914 р. її очолив В. Сімович. Згодом до табору прибуло ще 12 працівників СВУ, але до листопада 1915 р. їх залишилося тільки дев’ять, крім полонених, залучених до цієї роботи [2, оп.1, спр.55, арк. 1].

Для таборів, де перебувала більшість полонених українців, – Фрайштадт, Кніттельфельд і Дунасердагель, було розроблено “Статут гуртка СВУ”. У Статуті наголошувалося, що головна мета гуртка на підставі платформи СВУ вести національно-політичну роботу серед українців, які б незалежно від наслідків війни повернулися додому, і проводили лінію, визначену Союзом на час війни, – самостійність України [245, с. 70].

У січні 1915 р. СВУ звернувся до Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини із проханням допомогти отримати дозвіл німецького уряду на ведення національної пропаганди серед військовополонених українців у Німеччині. Для цього у квітні 1915 р. у Берліні засновано філію СВУ,

представником якої став О. Скоропис-Йолтуховський, секретарем – В. Козловський. З дозволу воєнного міністерства Німеччини спочатку було зібрано українських полонених у Раштадтському таборі. Згодом утворено ще два – у Вецлярі та Зальцведелі, де було сконцентровано понад 50 тис. українців [224, с.277].

Зауважимо, що до утворення Загальної Української Ради культурно-освітню роботу серед полонених українців СВУ проводив самостійно. Однак після утворення ЗУР питання, пов'язані з налагодженням зв'язків з урядами Австро-Угорщини і Німеччини, стали компетенцією Ради. Це, звичайно, не могло не турбувати її керівництво. Тим паче, що до національно-освідомлювальної праці в таборах, особливо на початковому етапі, були залучені здебільшого сили інтелігенції Галичини й Буковини. Багато галичан і буковинців тісно співпрацювали із СВУ і були членами Ради: Л. Цегельський, Л. Бачинський, Я. Веселовський, О. Назарук, О. Безпалко, М. Ганкевич, Т. Мелень, В. Старосольський, В. Темницький.

У Фрайштадтському таборі працювало 12 осіб, серед них 8 галичан – В. Сімович, Р. Домбчевський, Я. Остапчук, О. Охримович, В. Левицький, М. Голубець, В. Пачовський, М. Чайковський, один буковинець – О. Безпалко і 3 наддніпрянців – о. Є. Турула, о. О. Гнідий і М. Гаврилко, який згодом перейшов до полку УСС. Зазначмо, що роботу Союзу у Фрайштадті позитивно сприйняли й належно оцінили в Міністерстві війни та в Генеральному штабі Австро-Угорщини [2, оп.1, спр.54, арк. 8].

Берлінська Централя СВУ також за допомогою воєнного міністерства запросила до участі в просвітній роботі 29 осіб, з яких 11 було з Галичини, 10 – із Буковини і 8 – із Наддніпрянщини, зокрема назвемо таких, як П. Бензя, М. Митієвський, М. Бондаренко (Іваницький), А. Волосів, о. П. Катеринюк, Б. Лепкий, В. Падалка (Бахталовський), П. Карманський, Р. Перфецький, М. Парашук, В. Мороз, Є. Гуцайло, А. Миколаєвич, Я. Тарасовський, О. Терлецький, В. Левицький, М. Шаповал та ін. Окрім цього, на серію лекцій

було запрошено професора С. Смаль-Стоцького, а відомий співак М. Менцинський дав по одному концерту в усіх трьох українських таборах Німеччини [256, с. 26, 407-422].

К. Левицький і М. Василько не погодилися із пріоритетами СВУ у питанні ведення просвітньої праці серед полонених. Уже 26 травня 1915 р. на четвертому засіданні ЗУР було зачитано лист відомого галицького діяча С. Барана, у якому він негативно оцінював діяльність СВУ в таборах для полонених – українців російської армії. С. Баран запропонував терміново створити окрему секцію ЗУР, яка б займалася організаційними питаннями, оскільки Союз проводив роботу не в усіх таборах, де були українські полонені та діяв “несистематично і з малими успіхами” [12, оп.1, спр.26, арк.1]. На його думку, ЗУР як всеукраїнська політична організація мала більший авторитет в урядів Австро-Угорщини і Німеччини, ніж Союз Визволення України. Він вважав, що ЗУР має всі підстави перебрати цю ділянку роботи ще й тому, що більшість залучених до роботи в таборах – українці Австро-Угорщини. До складу нової секції ЗУР, за планами С. Барана, повинен увійти тільки один представник СВУ [186, с.164-165]. Як вдало відзначив під час обговорення цього питання соціал-демократ М. Ганкевич, лист був спрямований “проти СВУ, а не о справу саму”. Про це свідчила відсутність на засіданні самого автора листа [1, оп.2, спр.7, арк. 29].

Представники СВУ розцінили пропозиції С. Барана як спробу втрутитися в автономну діяльність Союзу, порушити його права, а отже, як початок руйнування загальноукраїнської організації. Вони нагадали, що між К. Левицьким, Є. Петрушевичем і Союзом існує усна домовленість про взаємне узгодження кандидатур австрійських українців для роботи в таборах, яку жодного разу СВУ не порушив. Союз погоджувався прозвітувати перед Радою про свою діяльність серед полонених-українців [1, оп.2, спр.3, арк. 53].

2 червня 1915 р. на засіданні ЗУР О. Скоропис-Йолтуховський зачитав звіт про діяльність СВУ в таборах. Він вважав, що передачу керівництва

національно-просвітньою роботою серед полонених у руки галичан і буковинців останні кваліфікують як “австрійську провокацію, незгідну з їх присягою” [1, оп.2, спр.3, арк. 46]. У резолюціях щодо цього питання члени ЗУР позитивно оцінили діяльність СВУ в таборах, визнали, що створення окремої секції Ради у справах полонених було б “шкідливо для загальнонародної справи”, й ухвалили залишити й надалі цей напрям роботи за СВУ [1, оп.2, спр.3, арк. 46]. Однак ці резолюції значно обмежували дії Союзу в таборах. Відповідно до рішень засідання призначати галичан і буковинців на роботу з полоненими можна було тільки після погодження із ЗУР. СВУ зобов’язувався на вимогу Ради надавати звіти про діяльність у таборах полонених, а саму роботу здійснювати згідно з директивами Ради [1, оп.2, спр.4, арк. 55].

На початковому етапі полонені, які здебільшого не були національно свідомими, відчували себе чужими в українській справі і відкидали українство як австро-німецьку вигадку. Вони негативно ставилися до української пропаганди, яка здавалася їм чимось штучно нав’язаним і цілком непотрібним. Натомість вони толерували претензії Росії на українські землі, а свою державу ототожнювали з поняттям “русский (руський) народ”. Із цими полоненими було найважче, і тільки подвижницька праця та відповідно підібрані методи могли дати якісь результати. Тут свою особливу функцію виконали відділи “Просвіти”, створені Союзом у погодженні з Радою. Саме “Просвіта” виконувала основну частину роботи серед полонених. Для полонених українців створювали школи грамоти, допомогіві каси, бібліотеки, читальні, організовували хори, оркестри, освітні курси, будували церкви, відкривали чайні, кооперативні крамниці, спортивні товариства, друкарні, організовували серед полонених українські громади. Завдяки цьому просвітні відділи із часом стали найважливішими організаціями в українських громадах чотирьох таборів. Окрім просвітньої та організаційної роботи, вони займалися також справами,

пов'язаними з побутом полонених, були посередниками між полоненими і владою [224, с.278].

Діяльність просвітніх відділів мала позитивний результат: несміливі, невпевнені і національно несвідомі полонені почали розуміти, що вони повинні усвідомити себе українцями незалежно від того, як вирішиться доля України. У зверненні “До полонених українців!”, яке написав полонений Раштадтського табору А.Глевкий, наголошувалося, що українці в цій війні опинилися в таких обставинах, які дають їм змогу тільки зміцнити свою національну свідомість, на яку має право кожна нація. “Нехай же кожний, – закликав А.Глевкий своїх земляків, – стає свідомим українцем та піднесе сміливо перед цілим світом клич самостійності своєї нації. Минув вже час рабства!” [39. – 1916. – 5 берез.].

Піднесення національної свідомості сприяло тому, що українська справа набула політичного змісту. “І так поволеньки, – писав згодом В.Дорошенко, – спільними силами було виконане велике діло національного освідомлення й перевиховання полоненого вояцтва” [61].

У таборах проводили також видавничу діяльність. Для цього було створено редакційні комітети під керівництвом просвітніх відділів. Таборова преса мала на меті, по-перше, піднести національну самосвідомість та культурно-просвітній рівень полонених вояків, підготувати національні кадри для розбудови національного руху на Батьківщині і, по-друге, зважаючи на те, що підготовка кадрів до визвольної боротьби мала неабияке суспільно-національне значення, висвітлювати життя полонених, публікуючи статті на різні соціально-економічні теми, діяти відповідно до визначених політичних ліній ЗУР і дотримуватися національної згоди й миру [39. – 1916. – № 19-20. – С. 2].

Першим таборовим часописом стала “Розвага”, що виходила один раз на тиждень у Фрайштадті з 5 червня 1915 р. (наклад часопису 2000 прим.). Газета виходила з постійним гаслом: “Давайте з рук до рук, з барака до барака”. Першим редактором газети був В. Сімович, згодом Ф. Шевченко (син Івана –

брата Т.Шевченка). 23 січня 1916 р. в Раштадті редакційний комітет у складі 25 осіб розпочав видавати часопис “Розсвіт”, що виходив щотижня (наклад 1500 прим.).

Завдяки діяльності просвітнього відділу в таборі Зальцведель було створено редакційний комітет із 15 осіб. Напередодні Різдвяних свят 1916 р. комітет випустив одноденну “Нову зорю” (наклад 1,5 тис. прим.), яку безкоштовно роздавали полоненим воякам. Саме “Нова зоря” сприяла утворенню нового друкованого органу – “Вільне слово”. 1 березня 1916 р. двотисячним тиражем вийшов перший номер цієї газети. Згодом її стали видавати тричі на тиждень майже тритисячним накладом, редактором видання став П. Карманський.

Часопис Вецлярського табору “Просвітній листок” вийшов друком наприкінці 1915 р. (із 5 січня 1917 р. – “Громадська думка”). Спочатку його чекала така ж доля, що й інші видання української таборової преси. Але завдяки діяльності редакційного комітету, що складався з 10 осіб, наклад газети збільшився до трьох тисяч примірників. Зміст усіх таборових видань відображав загальну мету ЗУР і СВУ – національно освідомити полонених, виховати в них патріотичні почуття, вселити надію та впевненість у майбутньому. Завдяки заходам просвітніх відділів у таборах полонених українців в Австрії й Німеччині були засновані українські народні школи. Їх відвідували неграмотні або ті, хто здобув якусь освіту ще в російських закладах. Кожний, хто закінчив таку школу детально знав українську історію, літературу й, узагалі, як зазначав П. Чикаленко, полонений Зальцведельського табору “міг вважатися за цілком інтелігентну людину” [44. – 1917. – 3 серп.].

На початку 1916 р. в Галичині було вісім таборів військовополонених українців російської армії (Львів, Долина, Стрий, Дрогобич, Белзець, Сянок, Вадовичі, Тухля). 23 лютого 1916 р. з ініціативи Союзу та за підтримки Загальної Української Ради у Львові засновано “Комітет Союзу визволення України для помочі полоненим українцям у Галичині”. Головою обрано

В. Бачинського, секретарем – А. Гап'яка. До складу комітету також ввійшли С. Баран, В. Будзиновський, С. Витвицький, М. Ганкевич, І. Крип'якевич, О. Назарук і Галя Федаківна. У березні 1916 р. до комітету були кооптовані від товариства “Академічна Громада” студент-правник І. Матейко та студентка медицини І. Телішевська. Завдання комітету полягало в тому, щоб відвідувати робітничі відділи в таборах, виявляти свідомих українців та організовувати гуртки під назвами “Визволення України” або “Українська Громада”, поширювати літературу, засновувати бібліотеки, вести посередницьку діяльність під час переводу окремих полонених або цілих груп на курси до таборів Австрії чи Німеччини, підтримувати зв'язки між бранцями та президією Союзу у Відні. Комітет звертався до різних українських інституцій стосовно збору пожертвувань, книжок для ведення національно-просвітницької роботи серед полонених українців [4, оп.1, спр.2638, арк.2, 7, 9].

На заклик керівництва Союзу відгукнулися наукові та громадські організації Галичини. Зокрема в серпні 1916 р. Наукове товариство ім. Шевченка передало 43 одиниці назв книг (140 прим.), товариство “Просвіта” у Львові – 192 брошури, а від окремих осіб надійшло близько 300 книг різного змісту [4, оп.1, спр.2638, арк.30,35-36]. Загалом від жовтня 1914 р. по червень 1916 р. СВУ з метою української пропаганди розіслав 20 тис. книг і брошур полоненим по всій Австро-Угорщині [2, оп.1, спр.15, арк. 8]. Берлінська Централь Союзу від травня 1915 р. до березня 1917 р. видала для користування полоненим у Раштадті 42269 книг, надіслала в усі німецькі табори для військовополонених українців 172280 примірників українських часописів [256, с. 342].

Про піднесення рівня національної свідомості свідчать листи полонених до Союзу Визволення України. Наприклад, фрайштадці з нагоди здобуття 23 червня 1915 р. австрійськими військами Львова писали: “Отся остання подія велетенської боротьби – це заклад дальшого успіху і ми віримо, що остаточно ця боротьба, коли не здійснить цілковито нашого ідеалу, то високо піднесе наш прапор національних домагань, і на закордонній Україні (Наддніпрянщині) –

зацвіте квітка волі та національної праці”. Раштадтці бажали Союзові довести до кінця розпочату справу визволення України, усіма засобами сприяти освіті рідного краю і сподівалися, що “правда поборе і незабаром засвітить сонце на рідній Україні” [56. – 1915. – 24 серп.].

До Президії СВУ надходили листи від полонених, охочих вступити в легіон Українських Січових Стрільців. Це були представники різних теренів Наддніпрянщини – Слобожанщини, Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, Херсонщини, Київщини. Вони хотіли прилучитися до подолання віковичного ворога, бо “тільки тоді наступлять для українців кращі часи” [2, оп.1, спр.140, арк. 1-5, 10-17, 23-32].

Звичайно, вступ до легіону Українських Січових Стрільців не охопив би широких мас полонених, але забрав би з таборів найактивніших, тих, які б швидко розчинилися в загальній стрілецькій масі. Тому Союз у доповідній записці Генеральному штабові Австро-Угорщини від 20 березня 1915 р. запропонував створити з полонених українців окремий відділ, що зі зброєю в руках виступив би під національними прапорами на рідній території, поширював відповідні прокламації в російському війську, і, заворухнувши його ряди, поширив революційні настрої серед наддніпрянців, які б убачали в цьому відділі свою збройну силу, що хоче захистити український народ від російського панування, і самі піднялися на боротьбу за свободу.

СВУ готовий був передати детальний план організації українського корпусу, взяти на себе ініціативу вибору до нього людей, вислати свого представника для повного з’ясування накресленої справи. На жаль, ці пропозиції Союзу залишилися поза увагою австрійського військового командування [2, оп.1, спр.118, арк. 50-52]. Не отримало відповіді і звернення Союзу до воєнного керівництва Австро-Угорщини у квітні 1915 р. про дозвіл відрядити інструкторів (із числа полонених) для вербування стрільців у звільнених районах Східної Галичини. Під час майбутнього наступу військ Центральних держав на терени Наддніпрянщини стрільці могли би стати

організаційним ядром українського корпусу. Із такими пропозиціями звернувся до СВУ за дорученням Бойової Управи сотник Петро Франко [2, оп.1, спр.118, арк. 50-52].

У проекті меморіалу СВУ, поданого у лютому 1916 р. до ЗУР щодо можливого вислання військовополонених у Наддніпрянщину та прийняття їх до легіону Українських Січових Стрільців, було зазначено, що для цих акцій Союз має відповідні кадри, зокрема 10 полонених для виселення за лінію фронту, 10 осіб можна приділити до лав Січових Стрільців під командою Г. Коссака і 9 військовополонених – до сотні, формуванням якої займався П. Франко при армії Плянцера [2, оп.1, спр.176, арк. 7]. “Коли полонених, – писав А.Жук, – воєнні власті не погоджуються приймати з принципових мотивів, то чи не можуть їх відпустити з полону на вільну стопу, як мешканців окупованих країв? Звичайно, тоді полонені, як вільні жителі окупованих теренів, могли вільно зголоситися до кадри Українських Січових Стрільців” [2, оп.1, спр.176, арк. 9-10]. Однак національно-освідомлювальній роботі в таборах перешкоджала військова адміністрація, особливо австрійська, яка пов’язувала цю працю тільки з приєднанням України до Австрії. Навіть пропускаючи деяких полонених через фронт, австрійські військові урядовці мали на увазі перш за все розвідувальні роботи, а не пропаганду серед українських вояків російської армії.

У червні 1916 р. на засіданні ЗУР Союз прозвітував, що пропагандистську роботу в Фрайштадті можна поліпшити завдяки розпорядженню воєнного міністерства про врегулювання стосунків між таборовою командою та українськими полоненими. Ішлося про заміну байдужих австрійських і вороже налаштованих офіцерів українськими підофіцерами і жовнірами, і про визначення постійного контингенту – 100 осіб [2, оп.1, спр.60, арк. 162].

ЗУР зверталася до Генерального штабу Австро-Угорщини із проханням допомогти СВУ розвивати роботу в Фрайштадському таборі, на яку “потрачено стільки енергії й яка дає так багато надії” та сприяти тому, щоб представник

Союзу роз'яснив вищому австрійському командуванню свої нагальні завдання [2, оп.1, спр.18, арк. 125]. Однак всі прагнення українців не мали підтримки військового командування.

У Німеччині військові кола разом із представником СВУ налагодили зв'язок між таборовими організаціями й місцевими комендатурами. Вони отримували інформацію про діяльність у таборах. Інколи німецькі військові урядовці хотіли “освідомлювати” полонених за своїм пруським зразком, перешкоджаючи таборовій праці. Але завдяки заходам представників Союзу всі ці непотрібні дії було припинено. СВУ вдалося переконати чиновників, що українські справи мусять вести самі українці [73, с. 66].

Незважаючи на труднощі, українізація таборів не припинилася. Національна справа охоплювала все більше людей, які поступово зрікалися класових поглядів. Наприклад, члени Національної секції Зальцведельського табору на загальних зборах 19 липня 1916 р., в яких взяло участь понад 500 осіб, вирішили надати Союзові мандат як представникові українських інтересів на міжнародних з'їздах і конференціях [42. – 1916, 16 верес.]. Таке політичне визнання полонених не тільки зміцнювало впевненість Союзу у потрібності і важливості своєї діяльності, а й підтверджувало, що його змагання перетворилися в реальну прикмету самостійного політичного життя українського народу. Це засвідчили також результати зборів полонених у Фрайштадті з нагоди проголошення самостійності Польщі. У зборах взяло участь 252 особи, зокрема холмщаки і волиняни. В ухвалі категорично застерігалось, що Центральні держави хочуть вирішити долю українського народу без його згоди й волі. Від урядів Австро-Угорщини та Німеччини було висунуто вимогу відкрито підтвердити, що відновлення Польщі не загрожуватиме національним правам та інтересам українців. Полонені вимагали окремого адміністрування окупованих областей українських земель, а на випадок небажаних результатів війни – утворити із цих земель окремий коронний край без участі Польщі [44. – 1916, 21 груд.].

Отже, широка національно-освідомлювальна робота членів ЗУР і СВУ серед полонених українців сприяла тому, що з невиразної, сірої маси постав свідомий український громадянин, як писав В. Сімович, “який ось-ось має вхопитися за дишель свого воза й кермувати ним, як цього йому треба” [73, с.57]. Ці події відбувалися напередодні Лютневої революції в Росії. Відродження державної незалежності український політичний провід убачав тільки з реальною національною армією. Легіон УСС став основою національного війська, а полонені українці російської армії – потенційним його резервом. Національно-освідомлювальна діяльність у таборах військовополонених принесла бажаний результат: сформовані наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. дві дивізії Синьожупанників і одна дивізія Сірожупанників стали важливим етапом у процесі відродження українських збройних сил.

4.2. Діяльність ЗУР, спрямована на вирішення українського питання у загальноєвропейському контексті

Перша світова війна знову поставила на передній план українське питання, що стало важливим чинником міжнародної політики, зокрема Центральних держав і Росії. Зазначмо, що напередодні війни Німеччина не мала конкретних планів щодо західних російських окраїн. Якщо інтереси Австрії обмежувалися тільки польським питанням, то позиція Росії стосовно українських земель, захоплених Австро-Угорщиною, була однозначна – “воссоединение русского народа под скипетром русского царя”.

Німецький канцлер Бетманн-Гольвег у меморандумі до свого посла у Відні від 11 серпня 1914 р. заявив про наміри Німеччини викликати повстання в Україні, у планах німецького уряду було створити в західних провінціях царської імперії, сусідніми з Німеччиною або Австрією, буферні держави з неросійських народів. Цей план не був остаточним і його здійснення було можливе тільки за особливо сприятливих умов ведення війни на Сході, а

створення буферних держав повинно було мати здебільшого стратегічно-оборонний характер. Позицію німецького уряду підтверджував австрійський міністр закордонних справ Берхтольд у ноті турецькому урядові від 21 листопада 1914 р., в якій він від імені Центральних держав заявив: “Нашою головною метою у цій війні є тривале ослаблення Росії і тому на випадок нашої перемоги створення незалежної української держави було б нам дуже по душі” [290, с. 150-151]. Щоби реалізувати задумане, уряд Австро-Угорщини мав розв’язати польське питання в австро-польській частині і сприяти піднесенню самостійницького українського руху.

Однак австрійський уряд найбільше турбувала співпраця СВУ з галичанами, тобто зміцнення великоукраїнських тенденцій в українських землях Австро-Угорщини. О. Скоропис-Йолтуховський писав, що консул Е. Урбас “зі свого боку весь час старався вияснити, чи не мають російські українці злочинного наміру одірвати Галичину від Австрії”. Австрійські політики усвідомлювали, що створення української держави неминуче стане притягальним для Східної Галичини, Буковини і Закарпаття, це буде небезпечним особливо з огляду на австро-польські взаємини та позицію Угорщини щодо українського питання.

Центральні держави не могли погодитися з тим, щоби проголошення самостійності української держави випереджало розв’язання польського питання. Самостійність України, як пише австрійський історик Біль Вольфдітер, “не могла йти першою ще з уваги на Польщу” [283, с.509]. Окрім цього, австро-угорський уряд лякала перспектива створення самостійної держави у зв’язку з можливим посиленням українського сепаратистського руху в Австро-Угорщині, який загрожував монархії.

Улітку 1914 р. в результаті успішних воєнних дій російські війська вступили на територію Австро-Угорщини й окупували Східну Галичину та частину австрійської Польщі. “Найбільш корінна “русская область” Галичина, Галицька Русь повертається до нас і майбутнє нашої культури тісно

поєднується з Південним Заходом”, – писав російський публіцист С.Соловйов. У серпні–вересні 1914 р. російська преса висвітлювала здебільшого дві найважливіші теми: Росія – визволителька пригнобленого народу і “тріумф з приводу завершення формування російської території”: “великий народ повинен досягнути свого повного національного об’єднання” [50. – 1914, 20 сент.].

Спочатку ці теми преса розвивала одночасно. Але згодом починає переважати думка про “Велику Русь, яка здійснює справу свого національного воскресіння” [51. – 1914, 4 сент.]. Зі вступом російських військ на територію Австро-Угорщини було опубліковано дві відозви Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича. У зверненні до народів Австро-Угорщини йшлося: “Вступаючи на чолі російського війська в межі Австро-Угорщини, від імені великого російського царя заявляю Вам, що Росія, яка вже не раз проливала свою кров за визволення народів від іноземного іга, нічого іншого не шукає, крім відновлення права і справедливості. Вам, народи Австро-Угорщини, вона також несе тепер свободу і здійснення ваших народних прагнень... Росія прагне тільки до того, щоб кожний з вас міг розвиватися та гараздувати, зберігаючи дорогоцінне надбання батьків – мову і віру” [50. – 1914, 12 сент.]. Відозва до галичан мала дещо інший тон. Якщо для “народів Австро-Угорщини” обіцяли свободу національного розвитку, то українцям Східної Галичини повідомляли про те, що “настав час з’єднати розрізнені частини Русі”, що “немає сили, яка зупинила б “русский” народ в його пориві до об’єднання”.

Трактування загарбницької політики щодо Галичини як “возз’єднання “русского” народу і національного відродження Росії” широко підтримувала майже вся російська громадськість. Про це свідчить привітання Московського міського голови від імені мешканців міста верховному головнокомандувачеві з нагоди “блискучого успіху “русского” війська, яке вступило у володіння древньої вотчини князів руських” [51. – 1914. – 25 авг.]. Звичайно, політику в

захопленій Галичині російський уряд розглядав значно ширше, не тільки як питання про управління тимчасово окупованим краєм, а в контексті переділу територій країн Троїстого союзу між державами Антанти. Тому російська влада пов'язувала з Галичиною не тільки побіжні воєнні, а й майбутні дипломатичні проблеми, вважаючи політику стосовно неї складовою інтересів Росії у Східній Європі.

Відповідно до своєї головної мети – знищити військову і політичну могутність Німеччини – кожна держава Антанти мала свою “національну” програму, що була розрахована на отримання визначених гарантій щодо противника у вигляді територіальних загарбань. Зокрема, колишній воєнний міністр А. Куропаткін уважав, що Росія повинна висунути союзникам такі вимоги, які б забезпечили її інтереси у ХХ ст., а саме: приєднати Східну Прусію, території Німеччини і Австро-Угорщини з більшістю польського населення, утворити автономну об'єднану Польщу, а також ввести до її складу Східну Галичину, частину Угорщини і Буковини, місцевості з переважним “руським” населенням. Саме це, на думку колишнього міністра, “завершить збирання уділів Русі й об'єднання “руського” племені” [140, с.305] Таке зміцнення Російської імперії виправдовувало її прагнення послабити Німеччину та переглянути кордони Австро-Угорщини, а необхідність таких заходів із початком війни не викликала жодних сумнівів в урядових колах, це підтвердив імператор Микола II 21 листопада 1914 р. під час аудієнції із французьким послом М. Палеологом. Розглянувши детально європейські справи, зокрема “виправлення кордонів” у Східній Пруссії, цар пояснив, що Познань і частина Сілезії будуть необхідні для “відновлення Польщі”, а Галичина і північна частина Буковини дадуть змогу Росії досягнути своїх природних меж Карпат [222, с.128].

Звичайно, такі плани Росії не могли залишити байдужими уряди Центральних держав, насамперед австро-угорський. Уже на самому початку війни в Австро-Угорщині знову постала проблема створення українського

коронного краю. З ініціативою тепер виступали не тільки українські, а й австрійські політики. 12 серпня 1914 р. міністр закордонних справ Л. Берхтольд писав послові в Німеччині К. Гогенлоге, що за сприятливої зовнішньополітичної ситуації та у випадку об'єднання Західної Галичини з Польським Королівством Східна Галичина зі Львовом буде відокремлена та творитиме разом із Буковиною українську провінцію” [227, с.100]. Дещо поіншому розумів українську справу австрійський прем'єр К. Штюрк, який 12 серпня 1914 р. заявив представникам української і польської парламентських репрезентацій, що після австрійської перемоги над Росією в Галичині необхідно розмежувати українську і польську території, тоді польсько-українська боротьба в межах монархії втратить свій сенс [112, с.750].

Для української політичної еліти в монархії Габсбургів було очевидним, що справу коронного краю можна вирішувати не тільки у Відні. Поїздка К.Левицького в Берлін мала забезпечити німецьку підтримку у втіленні “одвічної мрії австрійських українців”, це викликало деяке занепокоєння в австрійських урядових колах. Шеф зовнішньополітичного відомства Л. Берхтольд уважав просто небажаним утворення українського коронного краю, але під тиском німців у Відні все ж погодився. 27 серпня 1914 р. посол Австро-Угорщини принц К. Гогенлоге інформував своє міністерство про зустріч голови ГУР із впливовим чиновником німецького Міністерства закордонних справ – заступником держсекретаря Ціммерманом. Австрійські дипломати передбачали обговорити в Берліні проблеми коронного краю, тому міністр закордонних справ просив свого німецького посла звернути особливу увагу на цей аспект українсько-німецьких переговорів. У Відні боялися втратити ініціативу в українському питанні, тому, отримавши відповідні інструкції, К. Гогенлоге заявив К. Левицькому, що всі землі, які Австрія забере від Росії, ввійдуть до її складу, але українська етнічна територія буде відокремлена від польської і матиме свою національно-територіальну

автономію [227, с. 102]. Отже, за будь-яких умов Галичину передбачалося однозначно поділити.

Налагодження контактів галицьких політиків із представниками німецького уряду викликало невдоволення серед австрійських урядових кіл. Як зазначає історик М.Голубець, цісар Франц Йосиф, збентежений безпосередніми зв'язками українців із німецькими політиками, заявив: “Це не є зле, що українці їдять до Берліна, але це не повинно означати, що українці дістануть все з Берліна. Я сам хочу визволити українців з-під панування поляків” [112, с. 750]. Уже після війни К.Левицький згадував, що його поїздка до Німеччини справила серйозне враження на австрійський уряд, а Л.Берхтольд навіть сказав: “Ви (українці) мусите бути вільні” [186, с. 28]. Єдиною перешкодою для поділу Галичини, на думку австрійських політиків, було обрання столиці для української автономії, адже великих міст з більшістю українського населення у Східній Галичині майже не було. Львів був як польський острів серед українського моря, але австрійці сподівалися, що цю перешкоду можна буде як-небудь усунути чи обійти. Для цього навіть розглядалися як можливі варіанти української столиці – Чернівці та Тернопіль.

Ведучи мову про коронний край, і українські громадські діячі, і австрійські політики основну увагу приділяли можливості запровадити українську автономію насамперед у Галичині. Газета “Діло” у статті “Наші бажання щодо Галичини” писала: “...жадаємо поділу Галичини та повної перебудови державної адміністрації на користь українського народу. Адміністрація Східної Галичини повинна бути так улажена, щоб український народ дістав керму, а іншим народам, які тут мешкають, признано та запропоновано право меншості” [44. – 1916. – 21 лист.]. 8 грудня 1914 р. українські політики у Відні підготували для австро-угорського уряду добре аргументовану записку “Додатки до конституційної та адміністративної реформи в Галичині”, в якій наполегливо пропонували “поділити край на дві окремі провінції”.

Проблема Галичини мала досить важливе значення як у внутрішній, так і в зовнішній політиці Австрії. Для віденських політиків ніколи не було таємницею, що Росія реально претендує на Галичину. Міністр закордонних справ Л. Берхтольд повідомляв посла в Берліні про те, що російський цар пообіцяв проголосити незалежність Польщі та приєднати до неї Галичину. Щодо Буковини, то її місце в українському коронному краї для австрійських політиків і дипломатів у 1914 р. видавалося дуже проблематичним. Буковина була в монархії чи не єдиною провінцією, де майже вдалося розв'язати найважливіші проблеми державної, господарської та національної політики. Тому у Відні хотіли зберегти її як окрему територіально-етнічну одиницю. Та й серед українців Буковини переважало “почуття крайової окремішності”, яке буковинський політик початку ХХ ст. Т. Галіп назвав “локальним патріотизмом – буковинізмом” [108, с.156-157]. Тільки зовнішньополітичні чинники затьмарювали загалом успішну буковинську ситуацію. Наприкінці вересня 1914 р. граф О. Чернін повідомив із Бухареста, що за участь Румунії у війні проти Центральних держав Росія погодилася передати їй Буковину та Трансільванію” [227, с.104]. Отже, на територіальну цілісність монархії претендувала ще й королівська Румунія. Але 1914 р. у Відні не думали про поразку, тому віддавати Румунії Буковину ніхто не збирався. Як бачимо, коли йшлося про український коронний край, то обговорювали здебільшого проблеми поділу Галичини.

Наприкінці 1914 р. в австрійських урядових структурах остаточно усвідомили, що створення української автономії залежить перш за все від розв'язання польського питання, але цілковитої ясності щодо його вирішення у Відні ще не було. Зазіхання Німеччини на деякі польські землі, виступи угорських політиків проти перетворення Австро-Угорщини в тріумвіратну (австро-угорсько-польську) державу відсували розв'язання польського питання поки що на невизначений час. До цього ще й виникла проблема “української зради”. Те, що ідею українського коронного краю не сприйняли, було частково

“заслугою” вищого армійського командування, яке свої невдачі на фронтах пояснювало відсутністю підтримки з боку місцевого населення, що нібито цілком перейшло на російський бік, завадило і підбурювання поляків.

Зазначимо, що один із відділів Генштабу австро-угорської армії отримав завдання збирати інформацію про українські політичні партії, про напрями їхньої діяльності, і вже 31 жовтня 1914 р. військові експерти подали відповідну інформацію своєму відомству. Було відзначено найбільший вплив національно-демократичної партії на український загаль та на інші організації. Експерти зауважували, що партія прагне утворити самостійну українську державу – Велику Україну зі Східної Галичини, Північно-Східної Угорщини та областей Південної Росії, а найближча мета – автономія українців у Галичині.

Загалом, австрійські військові знавці української справи досить швидко зорієнтувалися, що справжня суть “української зради” прихована в підступах поляків, запропонували імператорові призначити на посаду намісника Галичини військову особу. 19 липня 1915 р. поляка Коритовського змінив генерал Г. Колярд. Таке призначення значно послабило польську інтригу навколо питання українського коронного краю, але цілком проблеми не вирішило. Новий намісник схвалив передачу українцям москвофільських інституцій, забезпечення службовцям права використання української мови, зобов’язувався приймати на роботу в адміністрацію українців [1, оп.2, спр.3, арк. 180-181].

Керівники українського політикуму постійно вимагали від австрійських урядовців вирішити українську національно-політичну проблему. 16 лютого 1915 р. Ю. Романчук і К. Левицький від імені українських депутатів парламенту подали до Міністерства закордонних справ черговий меморандум ГУР у справі утворення коронного краю, що, на їхню думку, не тільки розв’язало б українське питання, а й позбавило б росіян можливості здійснювати будь-які антиавстрійські провокації у Галичині. Цей меморандум було передано новопризначеному шефові зовнішньополітичного відомства

баронові С. Буріану, який, за словами К. Левицького, прийняв українських представників холодно, в політичних колах це було сприйнято як небажання вирішувати українську справу [108, с.118].

К.Левицький і М.Василько обговорювали 19 квітня 1915 р. українські справи з головнокомандувачами австро-угорської армії ерцгерцогом Фрідріхом і престолонаслідником Карлом. Однак такі обговорення не сприяли позитивним зрушенням у вирішенні важливих для українців завдань, а тільки свідчили про повну лояльність до австрійського керівництва галицько-буковинського проводу та про його сподівання на обіцяну автономію.

Улітку 1915 р. в результаті успішного наступу військ Центральних держав російську армію було відкинуто за межі Польського Королівства та Галичини. Німецько-австрійські війська окупували значну частину північно-західних земель України. З'явилися деякі перспективи поліпшити становище українців на тих землях, які опинилися під австрійською займанщиною. Новоутворена Загальна Українська Рада активно вимагала національних прав для українського населення окупованих областей. Рада вважала, що в інтересах Австро-Угорської монархії до українського населення окупованих земель повинна проявлятися щоденна прихильність. Політична зневага до українців у той час, як перевагу надають польській (на Холмщині – 20%, Волині – 5–6%, у Мінській губернії – 4%) або єврейській (13–17%) меншості, може стати найбільшою поразкою, яку неодмінно використають росіяни. На думку ЗУР, увага австрійського уряду на окупованих землях до національно мовної проблеми позитивно вплине на українців у Росії. Зокрема у меморіалі від 10 серпня 1915 р. про українську справу на Холмщині, який склав І.Крип'якевич, підкреслювалося, що Холмщина, незважаючи на денационалізацію, є інтегральною частиною України. “Свідомість про вартість Холмщини для України, – писав І.Крип'якевич, – треба ширити в нашій суспільності і не допускати до думок про “меншовартість” цієї землі” [12, оп.1, спр.4, арк.11].

У заяві СВУ від 7 жовтня 1915 р. верховному командуванню австро-угорської армії вказувалося на те, що поляки та росіяни вважають місцевих українців різновидом свого народу. Звичайно, у культурному плані вони відставали від наддніпрянців або галичан. Це пояснюємо насамперед економічним гнітом, російською шкільною та церковною політикою, але попри все, українське населення північно-західних областей не сполонізувалося й не зрусифікувалося [38, с. 211]. Австрійська влада не підтримувала ЗУР і СВУ у проведенні національно-культурної праці на окупованих землях.

7 жовтня 1915 р. Союз звернувся до австрійської військової влади по дозвіл видавати українську газету в Ковелі або Холмі. До складу редакції мали ввійти члени Союзу: Є. Любарський-Письменний, І. Крип'якевич, Л. Цегельський, І. Бахтоловський. 12 жовтня 1915 р. радник Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини граф Й. Форгач відповів на заяву СВУ представникові міністерства при військовому командуванні в Тешині графові Д. Турну, що з погляду “місцевих політичних обережностей видання українців ніяк не відповідає політичним інтересам, а проти Росії складатиме службовий листок” [38, с. 213].

Успішні воєнні операції навесні і влітку 1915 р. спонукали Німеччину задуматися над укладенням із Росією сепаратного миру. Таким чином було б узято до уваги плани щодо прибалтійських країн та розв'язано польське питання. Австро-Угорщині це загрожувало втратою Східної Галичини на користь Росії. У зв'язку з цим 9 серпня 1915 р. австрійський посол у Берліні К. Гогенлоге подав німецькому канцлерові Бетманну-Гольвегу проект створення коронного краю України у складі Східної Галичини, Буковини і прикордонної смуги Наддніпрянської України [290, с. 156-157]. Але Німеччина прагнула підтримувати сепаратистські національно-визвольні рухи в Росії як засіб її воєнного та економічного послаблення.

Натомість Австро-Угорщина боялася, що німецький уряд підтримає боротьбу неросійських народів, тому що це загрожувало б територіальній

єдності монархії. Адже в союзі з Німеччиною Україна вимагатиме приєднання Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття.

26 серпня 1915 р. відбулася зустріч австрійського міністра закордонних справ С. Буріана із президією ЗУР. Міністр прагнув будь-яким способом зберегти дійсну в монархії ситуацію. Він розумів, що найменший крок до того чи іншого народу викличе в державі небажану, а під час війни ще й непередбачувану реакцію у протилежному національному таборі. Під час аудієнції міністр заявив президії ЗУР, що “ні Австро-Угорщина, ні Німеччина не мають ніяких зобов’язань перед поляками, як і перед іншими націями, і будуть вирішувати всі питання зі становища своїх державних інтересів”. Він намагався розвіяти побоювання українців щодо посягань поляків на Східну Галичину, але водночас підкреслив, що не можна висувати конкретних програм про майбутній устрій краю. “Так чи інакше, – підкреслив С. Буріан, – українцям в Австрії буде краще по війні як перед війною, а їх бажання відокремитися від поляків знає і розуміє як Австрія, так і Німеччина” [112, с. 750]. Як бачимо, у Відні відверто не виступали проти поділу Галичини та створення коронного краю.

Звичайно, такі напівприватні заяви не цілком задовольняли українських політиків у справі реалізації ідеї коронного краю. 7 вересня 1915 р. австрійський прем’єр-міністр К. Штюрк зібрав українських парламентаристів та офіційно заявив, що недавно під проводом цісаря відбулася Коронна рада, в якій взяли участь С. Буріан і С. Тіса. На Раді вирішено: за погодженням із Німеччиною після війни провести поділ Галичини. Східна Галичина із частиною здобутої Волині творитиме самостійну українську провінцію у складі Австро-Угорщини й забезпечуватиме права національних меншин, але з наданою їм широкою національно-територіальною автономією. Поки будуть підготовлені відповідні кадри української адміністрації, влада у краю перебуватиме в німецьких руках. Таку ж автономну провінцію буде створено з польських земель, відібраних від Росії [112, с. 750-751].

15 вересня 1915 р. до Президії ЗУР надійшла згадана вище заява К. Штюрка щодо національного поділу Галичини, прийнята на нараді 7 вересня. Зазначимо, що кордон мав пройти по р.Сян. Для заспокоєння поляків під час виборів до галицького сейму мала бути створена курія великих землевласників, незмінним залишався статус Львова [1, оп. 2, спр. 3, арк. 325]. Ці рішення, як відзначає сучасний австрійський історик Е. Цьолнер, відвернули поляків від Центральних держав [268, с. 474]. Тоді, коли прем'єр-міністр К. Штюрк декларував українцям обіцянки поділити Галичину і не приєднувати окупованих австрійською армією українських територій до польських земель, монарх гарантував представникові польських політичних сил Л. Білінському збереження непорушності кордонів Галичини. Як слушно відзначає О.Сухий, австрійські політики розуміли, що надання автономії Східній Галичині в умовах війни означало б початок збройного конфлікту між поляками та українцями і водночас вело б до розпаду Австро-Угорської імперії [248, с. 67].

У зв'язку з цим австро-угорські та німецькі дипломатичні відомства розпочали активні переговори щодо майбутнього устрою завойованих польських територій, ці переговори до деякої міри торкалися й питання української автономії. У вирішенні польської справи австрійські політики найбільше схилилися до думки, що в жодному разі не можна утворювати суверенної Польської держави, а тим паче допустити її входження до складу Німеччини. Вони вважали, що обидва варіанти можуть призвести до відокремлення Галичини. Найприйнятнішим для вирішення польської проблеми у Відні вважали підготовлений у Міністерстві закордонних справ документ “Основні заходи конституційного та державно-політичного устрою майбутнього Королівства Польського”, схвалений урядом 8 жовтня 1915 р. “Основні заходи...” передбачали об'єднання зайнятих польських земель разом із західною частиною галицьких у Королівство Польське, яке стає інтегрованою складовою Австрійської держави, а українська частина Галичини – окремою

провінцією і, як решта австрійських земель, сама влаштовує свій внутрішній устрій [227, с. 110].

Угорські політики теж брали участь в австро-німецьких переговорах щодо польської проблеми, відстоюючи окрему українську провінцію, бо сподівалися “викорінити” русофільство із Закарпатської України. Тому, відчувши підтримку у вирішенні питання автономії, 14 грудня 1915 р. до Будапешта виїхала делегація на чолі з К.Левицьким. До її складу входили також О. Скоропис-Йолтуховський, Л. Цегельський та Є. Голицинський – представник Наддніпрянщини, який нелегально приїхав в Австро-Угорщину для зустрічі з СВУ. Мета поїздки – представити угорському прем’єр-міністрові С. Тісі політичні вимоги українців, поінформувати про ситуацію, у якій опинився український народ під час світової війни, та залучити його до вирішення питання автономії. Під час переговорів ішлося також про посилення української пропаганди серед полонених у таборах Угорщини, про видання угорською мовою українського часопису “Ukrainia”, що мав завдання – роз’яснювати українське питання мадярам і підкарпатським русинам. С. Тіса прихильно поставився до національно-політичних змагань українців, висловився за поділ Галичини і водночас застеріг, що питання українців Закарпаття – справа Угорської держави [186, с. 271-273].

Те, що угорський уряд підтримав прагнення українців утворити коронний край, з одного боку, вселяло у них надію на реалізацію своєї ідеї, а з іншого – натрапляло на активний спротив поляків. Зокрема, австро-угорський міністр фінансів Л. Білінський у листі до С. Буріана у грудні 1915 р. підкреслював, що в жодному випадку не можна допустити поділу Галичини, адже це рано чи пізно призведе до нової війни з Росією [227, с. 111]. Узагалі польські політики намагалися переконати австро-угорський уряд у нереальності українських вимог, вважали, що українців як таких, і українського питання, зокрема в імперії не існує, а питання поділу Галичини штучно надумане.

За таких умов ЗУР вимагала від уряду ухвалити відповідне рішення про реорганізацію управління Галичини і Холмщини. Це пов'язувалося з демаркаційною лінією між українцями і поляками через Любартів згідно з розпорядженням австрійського військового командування від 17 жовтня 1915 р. Відповідно до цього розпорядження в усіх районах на схід від округів Любартів, Люблін і Янів українську мову проголошували мовою викладання у школах, а польська меншість мала навчатися рідної мови за умови, що в населеному пункті є не менше, ніж 40 дітей. Однак таких прав українцям на захід від демаркаційної лінії не гарантували. У зв'язку з цим ЗУР уважала, що ця ситуація в окупованих областях вимагає негайних змін. 20 грудня 1915 р. на засіданні Ради Л. Цегельський запропонував С. Томашівському і С. Рудницькому від її імені підготувати для світової громадськості меморандум, обґрунтувавши етнографічний західний кордон України, і декларацію про утворення автономної провінції в Австрії [13, оп.1, спр.2, арк.21].

5 січня 1916 р. Загальна Українська Рада ухвалила резолюцію про доцільність іншого політичного устрою окупованих областей. Це, на думку українських політиків, виходило з інтересів Центральних держав й автохтонного населення цих земель і могло вирішитися тільки за суворого дотримання національного принципу. У резолюції підкреслено: якщо такі історично та етнографічно українські області, як Холмська губернія, північно-західна Гродненщина, південно-західна Мінщина, не стануть частиною самостійної української держави, то з них потрібно утворити окрему автономну державно-правову одиницю в союзі з Центральними державами, одиницю з вирішальними національно-політичними інтересами корінного населення та із забезпеченими правами іншими національними меншинами.

Загальна Українська Рада висловила впевненість, що тимчасові дії військової влади не матимуть правового значення для кінцевого полагодження справи, але уряд повинен більше зважати на вирішення етнічної та історичної проблеми на всій етнічній українській території. Українські політики прагнули

негайно вирішити українську справу одночасно з польською, не відкладаючи цього питання на повоєнний час [224, с. 208]. У зверненнях до Центральних держав вони акцентували на відокремленні українців на своїй території від поляків і росіян, вимагали надати “можливість вільного національного розвитку у своїх напрямках й виконання великого завдання на європейському Сході згідно свого географічного становища, господарських і політичних відносин” [186, с. 412].

Українські організації наголошували: те, що у східній політиці Центральні держави надають перевагу Польщі, тільки зміцнить російську позицію, адже ці дії стримуватимуть розвиток українців. Однак зазначимо, що на початку 1916 р. польські соціал-демократи Галичини приєдналися до польського клубу в австрійському парламенті, змусивши таким чином уряд взяти до уваги позицію об'єднаних польських депутатів. А серед українців, зокрема і членів ЗУР, багато хто зневірився в підтримці Австро-Угорщини і Німеччини українських прагнень. На думку Ю.Бачинського, наприкінці 1915 р. всіх членів ЗУР можна було поділити “на більшу групу песимістів і меншу групу оптимістів” [2, оп.1, спр.2, арк. 5]. Тому й не дивно, що 1 березня 1916 р. на засіданні Ради було ухвалено не виставляти більше претензій щодо українських земель на захід від кордонів Люблінської губернії [1, оп.2, спр.4, арк. 208]. Розпорядженням армійського вищого командування Австро-Угорщини від 7 червня 1916 р. українські етнічні округи Холм, Грубешів і Томашів увійшли до складу Люблінської губернії. М. Саєвич у листі до І. Крип'якевича писав, що місто Холм “урядово змінено на назву “Chelm” [12, оп.1, спр.8, арк.43].

Із початком 1916 р. австро-німецькі дискусії про майбутній устрій Польщі спонукали урядовців і дипломатів обговорити становище Східної Галичини. Зокрема 7 січня 1916 р. під час обговорення польського питання на урядовому засіданні К. Штюрк заявив, що відокремити Східну Галичину від Польщі і утворити з неї окрему провінцію на зразок Буковини можна, лише об'єднуючи

Конгресову Польщу із Західною Галичиною. Добре знаючи внутрішню та зовнішню ситуацію навколо проблеми автономії Східної Галичини, а також зважаючи на виступи опозиції, особливо поляків, австрійський прем'єр застрахувався, заявивши, що уряд не має наміру віддати край українцям. Він зазначив, що у Східній Галичині повинна бути німецька влада, яка має стати посередником між українцями і поляками та зміцнити централістські позиції в новому коронному краї [227, с. 113].

Упродовж війни дипломати і представники австро-угорського уряду тільки декларували поділ Галичини та національно-територіальну автономію українських земель у межах майбутньої Австрії. Наприклад, міністр внутрішніх справ Австро-Угорщини князь К. Гогенлоге 15 грудня 1915 р. на зустрічі із Президією ЗУР заявив про те, що йому відомі українські проблеми і він намагатиметься, щоб українці зайняли належне їм місце в австрійській державі. Такі заяви тримали галицьких українців на позиціях беззастережної лояльності до австрійської влади навіть тоді, коли слова австрійців не збігалися із їхніми вчинками. Під час візиту до Львова у лютому 1916 р. К. Гогенлоге зазначив, що “в багатонаціональній державі, якою є Австрія, повинно панувати розуміння вищих потреб та інтересів при повній пошані індивідуальності та прав кожного народу, а хто хоче відокремитися з цієї загальнодержавної спільності, той може не розраховувати на захист” [186, с. 311].

Зрозумівши, що австрійський уряд обмежується тільки деклараціями, “українці, – як зазначав О. Скоропис-Йолтуховський, – свої мрії про провідну роль Австрії у відродженні української держави були змушені здати в архів” [74, с. 214]. Тепер значна частина українських політиків поклала надії на сильну німецьку державу. Проте в Німеччині, незважаючи на зусилля Союзу Визволення України, які підтримували так звані інтелектуалісти (деякі публіцисти, вчені, політики) і навіть Всенімецька (Пангерманська) ліга (визначала німецьку колоніальну політику на Сході і стала безпосереднім попередником націонал-соціалістичної партії), українське питання не стало

предметом конкретних планів німецької офіційної політики. У Берліні обмежувалися тільки заявами щодо створення українського коронного краю в Галичині, але це суперечило німецькій концепції розв'язання польського питання; найбільш популярною на той час була ідея утворення буферної польської держави. 16 серпня 1916 р. німецький посол у Відні Тмірський пообіцяв К. Левицькому та М. Василькові, що Німеччина сприятиме українцям, але водночас наголошував на необхідності підтримувати добрі стосунки з австрійським урядом, адже тоді німці матимуть більше змоги впливати на Австрію у вирішенні українських проблем [186, с. 381]. Отже, долю українців пов'язували з Габсбурзькою імперією, у межах якої вони повинні залишитися, а обіцяючи проголосити автономію Галичини німецький уряд прагнув добитися деяких поступок від німецьких шовіністичних організацій в Австрії, які вимагали збільшити кількість своїх представників у майбутньому парламенті.

Наприкінці 1916 р. німецькі плани, що з'явилися у зв'язку з т.зв. "Randstaatentheorie" (теорія сусідніх держав), у яких було передбачено розв'язати питання польського, балтійських і українського народів, тепер охоплювали тільки терени Польщі, Балтики, Фінляндії. Офіційний розгляд українського питання був для німецької політики, напевно, мало реальним і дуже ризикованим, оскільки його пов'язували з ідеєю укладення сепаратного миру з Росією [224, с.134].

У зв'язку із загостренням політичної та економічної ситуації в Австро-Угорщині теж ставала популярною ідея сепаратного миру з Росією. Водночас австрійські урядовці розуміли, що Росія не погодиться на сепаратний мир за умови відокремлення України. Тому австрійські дипломати розглядали перспективу утворення незалежної української держави як важливий чинник протидії можливості сепаратного миру. Тим більше, що уряд Австро-Угорщини планував увести Конгресову Польщу, а також польські та українські землі Габсбурзької монархії до Польського Королівства, яке повинно було стати заборолом перед російським панславізмом і бар'єром проти німецьких впливів

на сході Європи. Усе ж перехрещення польсько-українських національних інтересів, політична важливість для Австрії перш за все “польської карти” відсували українське питання на друге місце в австрійській політиці.

Втрата надії на підтримку Центральних держав ідеї здобуття Україною державної незалежності ще раз переконала українські політичні організації у важливості згуртування власних сил. До того ж на цьому етапі Першої світової війни зростали тенденції до розвалу Російської й Австро-Угорської імперії. Ще 15 вересня 1916 р. Загальна Українська Рада опублікувала відозву “До всіх культурних народів світу”, у якій відзначала, що “всі українці, без огляду на політичні границі, стоять на становищі своєї окремішності від сусідніх народів і змагають до визволення, опираючи ці свої змагання не тільки на внутрішній потребі національного розвитку, а й також на історичнім праві й незабутній традиції своєї визвольної боротьби”. З іншими державами Європи Україна прагнула таких стосунків, які давали б змогу вільного національно-політичного розвитку. “Хочемо бути самостійними господарями своєї землі, – підкреслювалося у відозві, – в сім’ї вільних і рівних народів мати повну спромогу розвивати свої духовні сили й матеріальні багатства свого краю для себе та для людства” [39. – 1916. – №118, с. 634–635].

Свої позиції українці ще чіткіше окреслили у статті одного з лідерів СВУ А.Жука “Не заманите й не залякаєте!” “Ми знаємо, – писав він, – що ніхто нам нічого не дасть, коли самі не придбаємо. Нічого й німець не дасть, й нічого ми від нього не ждемо. Але бажаємо розбиття тої тюрми, в якій наш народ уже понад 250 років сидіє. І чи це зробить німець, чи хто інший – нам все одно, аби тюрму розбито й аби наш народ найшовся в інших умовинах національно-політичного існування. Німці ведуть війну для себе, в ім’я власних інтересів. Не брали вони на себе ніяких “визвольних” задач, як це зробила Росія, і нам нічого не обіцяли” [39. – 1916, №118, 634].

Восени 1916 р. відчутним став тиск Німеччини на австрійський уряд, що змусило його погоджуватися на не вигідне для Австро-Угорщини вирішення

польського питання. 23 жовтня 1916 р. німецький кайзер і австро-угорський цісар підписали маніфест про “відновлення” Польської держави на землях так званої Конгресової Польщі, тобто на землях, які окупувало німецько-австрійське військо. Новоутворена держава фактично опинилася під німецьким протекторатом. Австро-угорський уряд, щоб якось захистити державні інтереси та запобігти тепер уже німецько-польським зазіханням на Галичину, домігся включення до маніфесту пункту про проголошення Королівства Галичини, тобто про її відокремлення від новоутвореного Польського Королівства як неподільної цілості монархії [112, с. 750]. За домовленостями відокремлена Галичина мала отримати такий самий державно-правовий статус в Австрії, як і Польське Королівство в Німеччині. Отже, австрійським політикам довелося відмовитися від ідеї створення українського коронного краю, зберегти у складі монархії всю Галичину, ділити яку за етнічними ознаками в нових обставинах ніхто вже не збирався.

1 листопада 1916 р. відбулося засідання ЗУР, на якому обговорювали ситуацію щодо задуманої зміни правно-державного становища Галичини, а 2 листопада на зборах українських послів із Галичини і Буковини ухвалили з цього приводу вислати до австрійського уряду делегацію у складі Л. Бачинського, Є. Левицького, К. Левицького, Є. Петрушевича, Ю. Романчука й М. Спинула [39. – 1916. – № 65, с. 746-747].

4 листопада 1916 р. в ухваленій резолюції Українська парламентська репрезентація рішуче виступила проти нового упорядкування державно-правових відносин у Галичині, спрямованих на розширення крайової автономії, тобто на відокремлення коронного краю. Такі зміни вважали небезпечними як для українського народу, так і для монархії, а найголовніше, що їх приймали не порозумівшись з українцями. Цього ж дня на зустрічі з новим австрійським прем'єром Кербером голова делегації К.Левицький заявив, що український народ може розвиватися тільки у складі Австрійської держави, українці – противники галицької автономії, в якій поляки мають перевагу. Голова знову

наголосив на історично-етнографічному поділі краю на польську й українську частини та на необхідності передати українські землі національній владі. Адже проголосити відокремлення Галичини – означало не тільки перекреслити всі домагання українців, а й віддати їх на поталу національному противникові. Делегація рішуче вимагала, щоб уряд дав із цього приводу відповідні пояснення.

У відповідь Кербер точно переказав зміст маніфестів і почав доводити, наскільки шкідливо відокремлювати Галичину з “виданням на поталу українського елемента”. Він повідомив, що йому доручено внести конкретні пропозиції щодо врегулювання відносин у майбутній Галичині й він матиме змогу знайти “гарантії й важелі” для захисту українського населення перед національним гнобленням. Кербер намагався спростувати заяви делегатів, що постанову про відокремлення Галичини наперед обговорено з польською стороною без уваги на українську. “Таких переправ не було, – заявив він, – а постанови вийшли з вищих кругів під впливом розвитку воєнних подій”. Звичайно, Кербер, по-перше, хотів захистити уряд перед рішучістю українців, а по-друге, він не міг показати безсилля уряду перед німецькою стороною, під тиском якої австрійський цісар підписав згаданий вище маніфест, по-третє, розвиток воєнних подій на південно-західному фронті влітку 1916 р. справді змусив Центральні держави, крім прагнення укласти сепаратний мир із Росією, шукати інший вихід для оборони своїх безпосередніх кордонів. До того ж необхідно було зберегти захоплені колишні землі Російської імперії. Вихід із ситуації, яка склалася наприкінці 1916 р., було знайдено – утворення Польського Королівства і відокремлення Галичини. Крім того, Центральні держави гостро потребували військових резервів і сподівалися їх отримати за рахунок польських легіонів [247, с. 26].

У дискусіях із цього приводу, в яких узяли участь усі делегати, йшлося про те, що українцям уже багато наобіцяли, і тепер будь-які гарантії щодо забезпечення їхніх національних прав у новій відокремленій Галичині не мають

жодної реальної вартості. Адже досвід довгого співжиття з поляками засвідчив, що “над гарантіями польська більшість звикла переходити до порядку денного”. Українські делегати доводили безсилість центральної державної влади перед панівною польською стороною в автономній Галичині, а в нових умовах вона взагалі не матиме змоги втручатися в політику, тому що не лише *de jure*, а й *de facto* “її вплив зведеться до нуля” [39. – 1916. – № 65, с. 747].

5 листопада 1916 р. за підписами Вільгельма II і Франца-Йосифа I було опубліковано маніфести з приводу проголошення Польського Королівства і відокремлення Галичини. Обіцянку німецького кайзера створити незабаром незалежну Польщу та зобов’язання австрійського цісаря надати Галичині автономію галицькі українці сприйняли як фактичний дозвіл на її колонізацію. Тому позиція Союзу Визволення України, Загальної Української Ради й Української парламентської репрезентації була однозначна: “До боротьби, до оборони!” [39. – 1916. – № 64, с. 731].

Проголошене відокремлення Галичини стало великою несподіванкою для галицьких українців. С. Томашівський писав: “Для них це був доказ, що Австрія після деякого остудження у своїх відносинах до поляків кинулася знову в їх обійми і почала плисти під флотом австро-польської розв’язки, пропагованого НКН, до якої вступом мало бути отсе відокремлення Галичини”. М. Грушевський дуже образно відзначив, що “рескрипт про розширення галицької автономії прогук як похоронний дзвін на усіх надіях і знищив всі підстави якої-небудь австро-германської орієнтації” [117, с.14].

6 листопада 1916 р. на надзвичайному засіданні ЗУР ухвалила резолюцію, в якій категорично виступила проти включення до складу польської держави найменшої частини історично й етнографічно української області. Рада вимагала від Центральних держав, щоб із окупованих українських земель на схід від польського етнографічного кордону й із земель, відвойованих у майбутньому від Росії, утворити самостійну державу у союзі з Центральними

державами, але без будь-якого зв'язку з поляками [39. – 1916. – № 64, с. 729-730].

Союз Визволення України видав спеціальний комунікат проти утворення самостійної польської держави і рішуче висунув проти можливого введення до її складу українських земель Холмщини, Підляшшя і Волині [39. – 1916. – № 64, с.729]. Із приводу листопадових актів 1916 р. українці Волині у заяві до Президії СВУ підтверджували своє право мати власну самостійну державу. На їхню думку, польські претензії щодо українських земель завдали б нового удару українському народові. “Не хочемо нічого спільного мати з поляками, – йшлося в заяві, – а проти польських затій, злучити хоч би найменший клаптик української землі до польської держави, перед цілим думаючим і чесним світом рішуче протестуємо...” [39. – 1916. – № 65, с. 432].

Стурбовані дволичністю австрійського уряду українські парламентарі національно-демократичного і радикального клубів під керівництвом Ю. Романчука 7 листопада 1916 р. скликали нараду із приводу відокремлення Галичини. К. Левицький детально поінформував парламентарів про переговори з урядом під час війни, наголосивши, що попередній прем'єр-міністр К. Штюрк неодноразово (востаннє 10 жовтня) запевняв у незмінності рішення австрійських державних урядовців конституювати Східну Галичину як окремий коронний край з українською автономією. Після дискусій було одноголосно ухвалено офіційне правове попередження. У ньому зазначалося, що приєднання до Галичини польських земель за суттю об'єднало два національно й історично різні краї в один коронний, отже, штучно утворено домінування польської більшості над українцями, які ніколи не визнавали і не визнають цієї єдності. Навпаки, український народ завжди офіційно і рішуче виступав проти такої єдності, твердо відстоював своє природне право національно-територіальної автономії. Проголошення відокремлення Галичини порушувало історичні права українців, віддавало їх у руки національного противника. Парламентарі категорично заявляли, що українці ніколи не визнають цього акту й не

зречуться свого права національно-територіальної автономії та утворення українського коронного краю в Австрії [186, с. 432].

Незважаючи на всі рішучі заходи і протести з приводу листопадових актів 1916 р., українському політичному прововоді відвернути небезпеку, спинити її і виправити ситуацію не вдалося. Навіть смерть цісаря Франца Йосифа – переконаного прихильника польської шляхти – і вступ на престол Карла, який запевнив українських послів, що “все, включно до окремої української провінції, буде поладнане на користь українського народу”, не мали бажаних наслідків. Як зазначав М. Голубець, “пізніший досвід навчив, що до слів Карла можна було прив’язати куди менше ваги, як до заяв його попередника” [112, с. 751].

Маніфести Центральних держав 5 листопада 1916 р. перекреслили всі найскромніші сподівання українців. Проголошення самостійного Польського Королівства без дефінітивного означення кордонів, без будь-якої згадки про українські землі, що разом із польськими перебували під австро-німецькою окупацією і до яких поляки пред’являли претензії, – означало, що Центральні держави схвалювали їхні вимоги.

Можливість відокремлення Галичини ще раз засвідчило, що лояльність до Австрії деяких українських політиків, зокрема й членів ЗУР, підходи до розв’язання окремих політичних проблем, внутрішні суперечності в українському політичному таборі не сприяли вирішенню питання утворення української автономії краю в Австро-Угорщині. Відтерміновувалася й стратегічна мета – соборність і суверенність України. Підтверджувалася проста істина: тільки одноцільний національний табір, дисциплінована загальнонаціональна організація демократії, національна зорієнтованість зможуть привести до визволення поневоленого народу, до відродження його національно-державного життя.

ВИСНОВКИ

Всебічне дослідження діяльності Загальної Української Ради у контексті проблеми консолідації національно-демократичних сил у 1914–1916 рр. дає підстави для наукових узагальнень і формулювання висновків.

1. Глибинна трансформація в житті європейських народів, викликана Першою світовою війною, стимулювала процеси концептуалізації національних ідеологій, сприяла виникненню, утвердженню і розвитку ряду національних держав, прискорила національно-демократичні революції в колоніальних володіннях Австро-Угорської і Російської імперій, в результаті яких і з'явилися у Європі у цей період низка незалежних держав.

На зламі XIX–XX ст. відбулося формування українських самостійницько-соборницьких ідей в Австро-Угорській монархії та в Російській імперії. Національна свідомість, єдність нації, здобуття реальної державної незалежності стали головними засадами українського національно-визвольного руху на всіх етапах його розвитку та остаточно утвердилися у програмних документах більшості тогочасних політичних партій.

Напередодні Першої світової війни український національно-визвольний рух уже мав багатий досвід політичної боротьби, виробив основні напрями щодо шляхів здобуття незалежності та державного устрою майбутньої Української держави. Однак в українських політиків не було одностайності в реалізації планів змагань за самостійність. Певним чином на це впливав і такий визначальний фактор: напередодні війни урядами Центральних держав Наддніпрянщина та Волинь розглядалися як політично та економічно інтегровані частини Російської імперії, а Галичина і Буковина як загумінкові провінції Австро-Угорщини. Український національно-визвольний рух при визначенні зовнішньополітичної стратегії цими урядами не брався до уваги. Та незважаючи на цю обставину, із вибухом війни провід переважної більшості різних українських інституцій по обидва боки австрійсько-російського кордону

оголосив про лояльність до урядів держав, під пануванням яких вони перебували, через що „єдинокровні брати” – представники однієї нації опинилися у різних ворожих таборах.

2. Перша світова війна поставила в Європі українське питання у практичну площину. Українська еліта Галичини й Наддніпрянщини, яка перебувала в політичній еміграції, зорієнтувалася в ситуації і взяла національно-політичну ініціативу в свої руки. 1 серпня 1914 р. було засновано міжпартійну Головну Українську Раду – найголовнішу політичну організацію галичан, розпочато формування легіону Українських Січових Стрільців. 4 серпня 1914 р. у Львові створено Союз Визволення України – національно-політичну репрезентацію наддніпрянців. Спорідненість програмових засад ГУР і СВУ заклали підвалини до співпраці з політичними організаціями Буковини.

Наддніпрянські політемігранти налагодили стосунки з ГУР, дієвій роботі якої перешкодила нагальна евакуація до Відня, лояльність до австрійського уряд деяких галицьких політиків, протистояння організації. Щоб поліпшити роботу ГУР, СВУ запропонував проект реформування Ради у загальноукраїнську національну організацію. Стосунки між окремими партійними групами в галицько-буковинському політикумі, не завжди доброзичливе ставлення його керівників до Союзу стримували процес перебудови ГУР і консолідаційні процеси в українському політичному таборі, применшуючи тим самим значення українського питання як важливого чинника європейської політики. Активна позиція Української парламентської репрезентації стосовно об'єднання всіх національно-політичних сил сприяла утворенню 30 квітня 1915 р. Загальної Української Ради.

3. ЗУР – спільна організація всіх політичних чинників соборної України, які своєю остаточною метою визначили утворення самостійної України. Завданням ЗУР як загальнонаціональної політичної репрезентації українського народу на час війни було: вирішити будь-які питання в обсязі загальноукраїнської політики, дбати про її цілісність, проводити спільні

політичні акції для загальнонаціональних справ у державах, між якими поділений український народ, і на міжнародному рівні, координувати діяльність представлених у ній політичних організацій, не втручаючись у їхні внутрішні справи і не порушуючи їхньої самостійності.

Для здобуття незалежності політична програма ЗУР передбачала орієнтацію на Центральні держави, визначила головну мету всієї української нації – повна національна свобода розвитку; українським землям, що перебувають під російським пануванням – самостійна держава; у межах Австро-Угорщини – національно-територіальна автономія. Для економічного розвитку головними завданнями Рада вважала змінити співвідношення між великим і малим землеволодінням на користь останнього, перебрати українцям у свої руки промислове виробництво, торгівлю і підготувати висококваліфікованих спеціалістів для різних галузей господарства.

4. На окупованих австро-німецькими військами північно-західних українських теренах ЗУР і СВУ разом з Українськими Січовими Стрільцями доклали багато зусиль, щоб піднести національну свідомість українського населення, спеціально утворили Бюро культурної помочі для ведення культурно-освітньої діяльності, відкрили десятки шкіл, уважали шкільництво найболючішою потребою українства, складовою загальноукраїнського суспільно-політичного життя.

5. Одним із чинників відродження державності, як вважали провідники ЗУР, було створення національної армії. Підтримувані ними Українські Січові Стрільці стали ядром військової сили, а полонені українці російської армії – потенційним резервом. Національно-освідомлювальна робота в таборах для військовополонених українців принесла свої результати. Наприкінці 1917 – на початку 1918 рр. сформовано дві дивізії Синьожупанників і одну – Сірожупанників, що стали важливою ланкою у процесі творення національних збройних сил.

6. Щоб втілити в життя свою політичну програму, ЗУР насамперед вимагала створення українського коронного краю у межах Австро-Угорщини. Можливість конституювання української національно-територіальної території австро-угорські політики пов'язували з вигідним вирішенням для монархії проблеми майбутнього Польської держави. Зміна геополітичної ситуації змусила Габсбурзьку монархію остаточно зайнятися австро-польськими питаннями та відмовитися від ідеї українського коронного краю. Маніфести німецького кайзера й австрійського цісаря 5 листопада 1916 р. із приводу проголошення Польського Королівства і відокремлення Галичини перекреслили всі сподівання українців. Це зайвий раз засвідчило, що лояльність до австрійського уряду українських політиків, внутрішні суперечності в українському політичному таборі стали на перешкоді у позитивному вирішенні питання про надання автономії Східній Галичині.

7. Загальна Українська Рада, представляючи загальнонаціональні інтереси в період війни, докладала багато зусиль, щоб стати справжнім виразником і заступником усіх життєвих справ українців, уважала головним у своїй діяльності вирішення українського питання. Але різні підходи до окремих політичних подій, їх оцінка, зокрема акцій СВУ в Наддніпрянщині, недоброзичливе ставлення деяких керівників Ради до Союзу, опозиція галицьких політиків щодо керівництва Ради призвели до її розпуску та передачі всіх своїх повноважень Українській парламентській репрезентації.

Результати дослідження переконують, що в роки Першої світової війни консолідація національно-демократичних сил у Загальній Українській Раді стала основою у їхніх подальших змаганнях за державність і соборність України. Зважаючи на історичний досвід діяльності тогочасних українських політичних партій та організацій, політичні діячі України на сучасному етапі повинні звернути увагу на згуртування всіх партій і рухів щодо зміцнення незалежності нашої держави, оскільки розлад між ними у процесі їхнього прагнення до влади може призвести до втрати всіх здобутків.

8. Розглядаючи порівняно короткочасне існування і діяльність ЗУР як один із важливих чинників консолідації узагальнених національно-демократичних сил на першому етапі визвольних змагань нашого народу, маємо усі підстави констатувати, що саме Рада великою мірою спричинилася до того, що українське питання набувало дедалі більшого значення у зовнішньополітичних курсах Центральних держав, насамперед Німеччини. І хоч усі спроби досягти конкретних результатів з ряду об'єктивних і суб'єктивних причин (несприятливий для українців перебіг міжнародних подій, позакулісні домовленості на високорангових переговорних процесах і т.п.) не увінчалися успіхом (очевидно, у цьому негативну роль відіграло й те, що в середовищі української еліти виникали чвари й інтриги, а це заважало послідовно відстоювати стратегічні національні інтереси), проте навіть ті напрацювання, які вдалося ЗУР здійснити в царині міждержавних відносин, засвідчили наявність доброї перспективи виходу загальноукраїнської справи на європейську політичну арену. Отже, той історичний досвід, що нагромаджувався майже дев'ятдесят років тому за інших розкладів у світовій політиці, цілком можемо розглядати з позицій сучасності, коли фактично збулася головна мрія національно-демократичних сил – утверджується у світовому співтоваристві незалежна Українська держава, яка поправу успадковує кращі надбання соціально-політичної думки і звитяжного чину минулих поколінь самовідданих борців за її самостійність, суверенність. У цьому контексті особливо вагомими слід вважати застосовувані провідними діячами ЗУР і СБУ, як невід'ємної складової Ради, підходи із налагоджування доцільних і корисних загальнонародних інтересів ділових контактів із політичними лідерами Австро-Угорщини, Німеччини, інших європейських держав, бо саме цей прагматичний аспект минулого досвіду вагомим тогочасним політиків (зокрема К.Левицького, Ю.Романчука та їх соратників) якнайкраще може прислужитися нинішнім державним діячам України в реалізації євроінтеграційної стратегії її політичного курсу.

Дисертаційне дослідження дає підстави запропонувати такі рекомендації:

1. Новій владі в Україні на найближче десятиліття доцільно розробити національно-державницьку доктрину, яка б чітко визначала національні інтереси і пріоритети Української держави.

2. Необхідно створити Міністерство інформації (чи аналогічну з ним структуру) і наповнити новим змістом його діяльність, визначивши одним із головних його функціональних обов'язків поширення національної державницької ідеології.

3. Широко використовувати досвід СВУ і ЗУР, здійснюючи найсучаснішими технологічними засобами інформаційну експансію на Російську Федерацію, Європу і решту світу, подаючи правдиву всебічну інформацію про суверенну, демократичну і правову Україну та українців. Визначивши в цій справі особливу роль і відповідальність МЗС України (як координатора і контролера), українських посольств, консульств, різноманітних представників України за кордоном (як виконавців).

4. Особливої ваги набуває питання для України відносин із Росією, у якій деякі кола ще довго не примиряться з утратою України і вестимуть проти неї неоголошену перманентну інформаційно-ідеологічну війну, спрямовану на дискредитацію її в очах світової громадськості, підтримуючи поодинокі прояви сепаратизму на Сході України, періодично вдаючись до економічного шантажу, політичного і культурного тиску. Українській державі необхідно постійно розробляти випереджувальні заходи контрпропагандистського змісту.

5. Союз українського народу з народом російським, як і зі всіма народами світу, може бути лише союзом вільного з вільним, рівного з рівним, без будь-якого втручання у внутрішні справи один одного.

6. Стрижнем діяльності органів влади повинна стати соборність усіх етнічних земель, виокремлення території незалежної держави (кордони України ще й досі не делімітовані).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архіви

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України:

1. Ф. 3807 – Жук Андрій Ілліч, секретар ЦК УСДРП (1906–1907).
2. Ф. 4405. – Союз визволення України (1914–1918).

Центральний державний історичний архів України, м. Львів:

3. Ф. 146. – Галицьке намісництво (1900–1921).
4. Ф. 309. – Наукове товариство ім. Шевченка.
5. Ф. 353. – Легіон Українських Січових Стрільців, м. Львів (1914–1921).
6. Ф. 358. – Шептицький Андрей (1887–1918).
7. Ф. 359. – Назарук Остап, адвокат, письменник, громадсько-політичний діяч (1883–1940).
8. Ф. 360. – Старосольський Володимир-Степан, адвокат, громадсько-політичний діяч (1878–1942).
9. Ф. 365. – Дорошенко Володимир Вікторович (1879–1963).
10. Ф. 387. – Левинський Володимир, публіцист, політичний діяч (1880–1953).
11. Ф. 391. – Загальна Українська Культурна Рада, м. Відень.
12. Ф. 395. – Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель, м. Львів (1915–1919).
13. Ф. 440. – Загальна Українська Рада, м. Відень.
14. Ф. 581. – Колекція документів про діяльність урядів та армій УНР та ЗУНР.
15. Ф. 682. – Войнаровський Тит, мітрат, адміністратор маєтків греко-католицької митрополії (1856–1938).
16. Ф. 779. – Редакція української газети “Діло” (1912–1939).

Державний архів Чернівецької області:

- 17.Ф. 3. – Крайове управління Буковини (1854–1918).
 18.Ф. 283. – Канцелярія Чернівецького губернатора, м. Чернівці.

Опубліковані документи

- 19.Відозва Загальної Української Ради “До всіх народів цивілізованого світу!” // Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1928. – С. 156–158.
- 20.Відозва Загальної Української Ради “До всіх культурних народів світу!” // Вістник. – 1916. – № 118. – С. 634–635.
- 21.Гірняк Н. 3 листів пол. Д. Вітовського. Матеріали до історії Легіону УСС // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – С. 13–16.
- 22.Документи до сучасної історії Холмщини // Вістник. – 1916. – № 45. – С. 433–437.
- 23.Енциклопедія Українознавства: У 10 т. 2-е вид. Словникове / Гол. ред. проф. В.Кубійовича. – Париж; Нью-Йорк, 1955–1984. – 4015+63 с. іл.; карти.
- 24.За волю України. Історичний збірник УСС. 1914–1964. – Нью-Йорк, 1967. – 608 с.
- 25.Заклик Боевої Управи Збірної станиці Української армії // Вісник політики. – 1918. – № 13. – С. 190–194.
- 26.Заява української соціал-демократичної організації Буковини // Вістник. – 1915. – № 17–18. – С. 16.
- 27.Звідомлення управи української народної школи ім. Шевченка у Володимирі-Волинському. – Володимир-Волинський, 1917. – 42 с.
- 28.Комунікат Президії Союзу визволення України з приводу проголошення Польського Королівства // Вістник. – 1916. – № 64. – С. 729.
- 29.Крип’якевич І. Документи до сучасної історії Холмщини // Вістник. – 1916. – № 45. – С. 433–437.

- 30.Маніфест Української парламентної репрезентації до українського народу Галицької й Володимирської землі // Вістник. – 1916. – № 65. – С. 745–746.
- 31.Наша платформа // Вістник. – 1914. – № 1. – С. 1–2.
- 32.Пам’яткова книжка Союзу Визволення України і Календар на 1917 рік. – Відень, 1917 р. – 388 с.
- 33.Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання // Петлюра С. Статті. – К., 1993. – С. 240–248.
- 34.Протести Головної Української Ради, Союзу визволення України, Української парламентної реперезентації “Проти московського насильства!” // Вістник. – 1914. – № 3–4. – С. 1–4.
- 35.Протест Загальної Української Ради проти забирання українського населення москалями зі Східної Галичини та Буковини до Росії // Вістник. – 1915. – № 25–26. – С. 13.
- 36.Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. – Мюнхен: Сучасність, 1983. – Т. 1. – 510 с.
- 37.Холмщина під австрійським пануванням // Вістник. – 1916. – № 59. – С. 656–658.
- 38.Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe / Von T.Hornikiewicz. Philadelphia: W.K.Lypynski Ost-Europäischen Forschungs-Instituts. Band I. – 1966. – 450 p.; Band II. – 1967. – 484 p.

Періодичні видання

- 39.Вістник Союзу визволення України. – Відень, 1914–1917.
- 40.Вістник політики, літератури й життя. – Відень, 1918.
- 41.Визволення. – Відень; Прага, 1923.
- 42.Вільне слово. – 1916.
- 43.Воєнний календар для українських виселенців на 1917 р. – Відень, 1916.

44. Діло. – Львів, 1899–1918.
45. Ілюстрований народний календар Товариства “Просвіта” з терміном на переступний 1916 рік. – Відень, 1915.
46. Календар “Вперед” на 1920 рік. – Львів, 1920.
47. Календар-альманах “Дніпро”. – Львів, 1922–1939.
48. Календар “Червоної Калини”. – Львів, 1922–1931.
49. Літопис “Червоної Калини”. – Львів, 1929–1939.
50. Прикарпатская Русь. – Львів, 1914.
51. Правительственный Вестник. – Петроград, 1914.
52. Свобода. – Нью-Йорк, 1954.
53. Свобода. – Львів, 1915–1917.
54. Украинская Жизнь. – М., 1912–1916.
55. Український Самостійник. – Мюнхен, 1969.
56. Українське слово. – Львів, 1915–1916.
57. Хліборобська Україна. – Відень, 1920–1921.
58. Шляхи. – Львів, 1915–1918.
59. Nene Freie Presse. – Wien, 1914.
60. Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1914–1917.

Спогади

61. Дорошенко В. Союз визволення України – Нью-Йорк: Свобода, 1954. – № 149–154.
62. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – 543 с.
63. Жук А. До історії української політичної думки перед війною // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – № 2. – С. 39–43; № 3. – С. 31–40.
64. Жук А. Як дійшло до заснування Союзу Визволення України (Спомини у 20-ліття Союзу) // Календар-альманах “Дніпро” на звичайний 1935 р. – Львів, 1935. – С. 103–117.

65. Кобець О. Записки полоненого. Пригоди і враження учасника Першої світової війни. – Мюнхен, 1959. – 414 с.
66. Маковський В. Талергоф (Спогади і документи). – Львів, 1934. – 260 с.
67. Макух І. На народній службі. Спогади. – К., 2001. – 572 с.
68. Мелень Т. Український Легіон // Вісник. – 1915. – № 15–16. – С. 8–9.
69. М.П. Про Холмщину // Вістник. – 1917. – № 12. – С. 178–179.
70. Німчук І. Українська політична еміграція до світової війни // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – № 1. – С. 24–28.
71. Німчук І. Українська політична еміграція в часі війни // Відень; Прага, 1923. – № 2. – С. 24–29.
72. Попович О. Відродження Буковини. Спомини. – Львів, 1933. – 120 с.
73. Сімович В. Союз визволення України (з приводу чверть століття заснови) // Календар-альманах “Дніпро”. – Львів, 1939. – С. 51–59.
74. Скоропис-Йолтуховський О. Мої “злочини” // Хліборобська Україна. Збірник. – Відень, 1920–1921. – Ч. II, III, V. – С. 191–237.
75. Скоропис-Йолтуховський О. Табори полонених українців. – Одеса, 1918. – 113 с.
76. Скорпійон. Ковельщина // Вістник. – 1917. – № 17. – С. 262–265.
77. Скорпійон. Національні і просвітні відносини у Володимир-Волинській окрузі // Вістник. – 1917. – № 17. – С. 585–586.
78. Смаль-Стоцький Р. Початок віднови Української держави // Золоті роковини. Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1937 рік. – Джерсі-Сіті; Нью-Йорк, 1967. – С. 88–96.
79. Союз визволення України 1914–1918. Відень. Збірник спогадів. – Нью-Йорк, 1979. – 197 с.
80. Українські Січові Стрільці // Український Православний календар для Волині на звичайний рік 1917. – Володимир-Волинський, 1917. – 124 с.
81. Шаповал М. Українська культурна праця на Підлящині та Поліссі // Вістник. – 1917. – № 48. – С. 757–759.

Дослідження

82. Австро-Венгрия: Опыт многонационального государства: Сборник статей. – Москва: Наука, 1995. – 231 с.
83. Адамович С. Ідея соборності України в діяльності Союзу визволення України // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 120–126.
84. Адамович С. Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель: Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. – Чернівці, 2003. – 13 с.
85. Айрапестов Д.Г. Историческая судьба Австро-Венгрии // Вопросы истории. – 1999. – № 1. – С. 137–144.
86. Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя. – Івано-Франківськ, 1995. – 78 с.
87. Баран С. Австрійські українці на військовій еміграції у Відні // Ілюстрований календар товариства “Просвіта” з терміном на переднаступний 1916 рік. – Відень, 1916. – С. 164–175.
88. Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. – М.: АИРО, 2000. – 264 с.
89. Бачинський Г. Українські табори виселенців // Воєнний календар для українських виселенців на 1917 рік. – Відень, 1916. – 113 с.
90. Бачинський Ю. Україна irredenta. – Берлін, 1924. – 139 с.
91. Бернадський Б. Волинь у роки Першої світової війни: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – Львів, 1999. – 19 с.
92. Бернадський Б. Володимир-Волинський у роки першої світової війни // Минуле і сучасне Волині. Олександр Цинкаловський і край: Зб. наукових праць ВДУ. – Луцьк, 1998. – С. 85–87.

93. Бочковський І. Балянс української справи після війни та революції // Календар-альманах “Дніпро”. – Львів, 1928. – С. 30–40.
94. Бочковський І. Національна справа // Вістник політики. – 1918. – № 11. – С. 164–166; № 12. – С. 181–182; № 13. – С. 195–196; № 15. – С. 228–229; № 21. – С. 325; № 22. – С. 339–340; № 25. – С. 385–386; № 266. – С. 402–403; № 27–28. – С. 419–422; № 31. – С. 460–461.
95. Будзиновський В. Ішли діди на муки (Введення в історію України). – Львів, 1925. – 82 с.
96. Буковина. Історичний нарис. – Чернівці: Золоті литаври, 1998. – 416 с.
97. Буковина: її минуле і сучасне. – Париж; Філадельфія; Детройт, 1956. – 965 с.
98. Буркут І. А ми тую славу збережемо (З історії українських збройних сил у ХХ ст.). – Чернівці, 1994. – 112 с.
99. Верига В. Визвольні змагання в Україні. 1914–1923: У 2 т. – Львів, 1998. – Т. 1. – 524 с.; Т. 2. – 504 с.
100. Верига В. Союз визволення України (до 80-річчя створення СВУ) // Вісті комбатанта. – Торонто; Нью-Йорк, 1994. – № 5–6. – С. 45–46.
101. Великочий В., Гаврилів Б. Дмитро Вітовський (1887–1919). Документальний нарис. – Коломия: ВІК, 1997. – 76 с.
102. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького // Галичина. – 2001. – № 5–6. – С. 226–230.
103. Возняк М. Українська державність. – Відень, 1918. – 152 с.
104. Возняк М. Самостійність України й інтереси почетвірного Союзу // Вістник. – 1915. – № 57-58. – С. 1-2.
105. Возняк М. За українське море і проливи // Вістник. – 1916. – № 17-18. – С. 130–131.
106. Военные преступления Габсбургской монархии. 1914–1917. – Москва, 1964. – Вып. 4. – 313 с.

107. Врублевський В.Б. Науково-практична конференція “Симон Наріжний та українська еміграція в 20-30-х рр. у Празі” // УІЖ. – 1999. – № 4. – С. 156–159.
108. Галіп Т. З моїх споминів // Буковинський журнал. – 1994. – № 1–2. – С. 152–179.
109. Ганкевич Л. Поляки й українці // Вісник. – 1916. – № 56. – С. 602.
110. Гладка Г. Державотворча діяльність митрополита Андрея Шептицького в період Першої світової війни // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 56–59.
111. Головченко В. Від “Самостійної України” до Союзу визволення України: Нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. – Харків: ХДУ, 1999. – 190 с.
112. Голубець М. Велика історія України. – Львів, 1935. – 513 с.
113. Гражданская война в СССР. В двух томах / Под ред. Н.Азовцева. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – 368 с.
114. Грицак Я. Українська революція 1914–1923 рр.: нові інтерпретації // Матеріали засідань Історичної та Археологічної комісії НТШ. – Вип. 2 (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 117–137.
115. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ–ХХ століття. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
116. Гришко В. Шлях до соборності // Сучасність. – Мюнхен, 1979. – № 1. – С. 49–66.
117. Грушевський М. Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / Упор. А.Трубайчук. – К., 1992. – 46 с.
118. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Україна, 1991. – 240 с.
119. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.

120. Дашкевич Я. Перегук віків: три погляди на минуле і сучасне України // Україна: наука і культура. Вип. 26–27. – Київ, 1993. – С. 44–78.
121. Добржанський О. Національний рух українців Буковини другої половини ХІХ–початку ХХ ст. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 573 с.
122. Добржанський О. Українські народовські партії на Буковині // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці, 1993. – Вип. 1. – С. 130–132.
123. Дорошенко В. Війна і український рух. – Б.М., 1914. – 214 с.
124. Дорошенко В. Зв'язки й зносини наддніпрянських українців з наддністрянськими та їх участь у культурнім і громадським життю Галичини // Дніпро. – Львів, 1924. – С. 5–23.
125. Дорошенко В. Значення “Україна irredent-u” в історії розвитку української національної свідомості // Юліан Бачинський. Україна irredenta. Третє видання. – Берлін, 1924. – С. ІІІ–XXVIII.
126. Дорошенко В. Півтораєста літ української політичної думки (Від скасування Гетьманщини до нашого часу). – Відень, 1914. – 12 с.
127. Дорошенко В. Політичний розвиток Наддніпрянської України (Вступ до історії української національної революції: 1917–1920 рр. // Дніпро. – Львів, 1935. – С. 50–66.
128. Дорошенко В. Революційна Українська Партія. (РУП) (1900–1905 рр.). Нарис з історії української соціал-демократичної партії. – Львів, 1921.
129. Дорошенко В. Всеукраїнське значення УСС // За волю України. – Нью-Йорк, 1967. – С. 166–220.
130. Дорошенко В. Ювілей української революції // Дніпро. – Львів, 1928. – С. 8–12.
131. Дорошенко В. Українство в Росії. – Відень, 1917. – 114 с.
132. Дорошенко Д. З історії української політичної думки за часів світової війни. – Прага, 1936. – 99 с.

133. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 1: Доба Центральної Ради. – Нью-Йорк 1954. – 437 с. + XIX с.
134. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. Т. 2. Українська Гетьманська держава. – Нью-Йорк, 1954. – 424 с.
135. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів, 1991. – 573 с.
136. Драгоманов М. Вибрані твори. – Т. 1. – Львів, 1928. – 316 с.
137. Дружба и братство русского и украинского народов: В 2 т. – К., 1982. – Т. 1. – 362 с.
138. Думін О. Історія Легіону Українських Січових стрільців. – Львів, 1991. – 241 с.
139. Дьяков В.А. Славянская идея в России периода империализма // Вопросы истории. – 1987. – № 3. – С. 28–41.
140. Емец В.А. Черноморские проливы и Польша в геополитических планах российской дипломатии (конец 1916 – начало 1917 гг.) // Россия в XIX–XX вв. – Санкт-Петербург, 1998. – С. 314–323.
141. Жерноклєєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). – К., 2000. – 168 с.
142. Заброварний Б., Бернадський Б. Роль Українських Січових Стрільців у культурно-освітньому відродженні на Волині у роки Першої світової війни // Минуле і сучасне Волині. – 1998. – С. 212-213.
143. Заклинський М. Діяльність Дмитра Вітовського на Волині // Дмитро Вітовський. – Нью-Йорк, 1967. – С. 39-50.
144. Заруба В., Лисенко М. Історія України (з прадавніх часів до 1917 року): У 2 т. – Дніпропетровськ, 1994. – Т. 2. – 179 с.
145. История первой мировой войны 1914–1918: В 2 т. – М.: Наука, 1975. – 446 с., 608 с.
146. Історія України / Кер. авт. Ю.Зайцев. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.
147. Історія України: Навчальний посібник / За заг. ред. В.Смолія. Кер. кол. С.В.Кульчицький. – К.: Альтернативи, 1997. – 423 с.

148. Історія Української РСР: У 8 т., 10 кн. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 4. – 694 с.
149. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. Л. Зашкільняка. – Львів, 2001. – 660 с.
150. І.К. [І.Крип'якевич]. Знищення українських земель // Вістник, 1915. – № 39–40. – С. 1–4.
151. Исламов Т.А. Австро-Венгрия в Первой мировой войне. Крах империи // Новая и новейшая история. – 2001. – № 5. – С. 14–16.
152. Істориографія історії Української ССР. – К.: Наук. думка, 1987. – 513 с.
153. Калакура Я. Самостійницька концепція IV Універсалу в українській історіографії // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Зб. статей. – К., 1999. – Вип. 5. – С. 20–29.
154. Каліщук О. Представники галицької інтелігенції на Волині в роки Першої світової війни // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2000. – № 3. – С. 74–79.
155. Калмакан І., Бриндак О. Виникнення та еволюція національної партійної системи в Україні в ХХ столітті: Дослідження. – Одеса, 1997. – 191 с.
156. Кармазіна М. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). – К., 1998. – 350 с.
157. Качмар Л. Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку ХХ століття. – Львів: ЛНУ, 2002. – 154 с.
158. Ковальчук В.Б. Ідея державності та національної незалежності у діяльності українських партій Східної Галичини кін. ХІХ – поч. ХХ ст.: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Львів, 1996. – 22 с.
159. Кондратюк В.О., Буровченкова С.Б. Українська революція: здобутки і втрати в державних змаганнях (1917–1920 рр.) – Київ, 1998. – 278 с.

160. Кондратюк В.О., Регульський В.Л. ЗУНР: становлення і захист. – Львів, 1998. – 94 с.
161. Кондратюк В.О., Піскорський О.В., Лепісевич П.М. В. Липинський – ідеолог українського консерватизму. – Львів, 2003. – 60 с.
162. Кордуба М. Північно-західна Україна. – Відень, 1917. – 92 с.
163. Корольов Б.І., Михальський І.С. Союз визволення України (1914–1918): До історії та діяльності. – Луганськ, 1996. – 43 с.
164. Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.). – К., 1960. – 360 с.
165. Коцур В.П., Коцур А.П. Історіографія історії України. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 519 с.
166. Клопова М.Е. Внешняя политика России и проблемы Галиции накануне Первой мировой войны // Вестник Московского университета. Серия 8. История. – 1999. – № 3. – С. 36–47.
167. Кравець М. Проблеми Холмщини і Підляшшя напередодні і під час Першої світової війни // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – С. 183–187.
168. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К.: УАДУ, 1998. – 304 с.
169. Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. та ін. Історія Українського війська (від княжих часів до 2-х років ХХ ст.). – Львів: Світ, 1992. – 712 с.
170. Крип'якевич І. Сотник Дмитро Вітовський на Волині // Літопис Червоної Калини. – 1932. – Ч. 2. – С. 7–11.
171. Крип'якевич І. УСС у Володимирі 1916–1917 рр. // Червоної Калини. – 1932. – Ч. 5. – С. 18–21.
172. Крип'якевич І. Холмщина під австрійським пануванням // Вістник. – № 59. – С. 656–658.

173. Крип'якевич І. Холмщина. – Відень, 1915. – 32 с.
174. Круглашов А. Проблеми післявоєнного устрою в громадській думці українців Галичини і Буковини (1914–1918 рр.) // Питання історії Великої війни 1914–1918 рр.: Зб. наук. ст. – Чернівці, 1995. – С. 19–24.
175. Кузик С. Потреба самостійності України з народно-господарського погляду // Пам'яткова книжка... – 1917. – С. 96–313.
176. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
177. Кулініч І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914 рр.). – К.: Наук. думка, 1986. – 215 с.
178. Кулинич И.М. Роль украинских буржуазных националистов в планах германского империализма перед Первой мировой войной и годы войны // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1973. – С. 17–34.
179. Курас И. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. – К., 1978. 343 с.
180. Лавров Ю. Початок діяльності Союзу визволення України // УІЖ. – 1998. – № 4; 5.
181. Лазарович М. Зародження Українського Стрілецького руху в Галичині: причини і наслідки // Розбудова держави. – 1996. – № 3. – С. 53–58.
182. Лазарович М. Формування національно-державницької ідеології Легіону УСС (1914–1917 рр.) // Мандрівець. – Тернопіль, 1998. – № 1. – С. 30–39.
183. Левинський В. Царская Россия и украинский вопрос. – Женева, 1914. – 104 с.
184. Левинський В. Лист до реакції журналу “Украинская жизнь” // Шляхи. – Львів, 1915. – Ч. 2. – С. 79–80.
185. Левенець Ю. Ліворадикальні партії в Україні напередодні Жовтневого перевороту // УІЖ. – 1992. – С. 23–31.

186. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Ч. 1-3. – Львів, 1929–1930. – 776 с.
187. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1846–1914. – Львів, 1926. – 736 с.
188. Липа Ю. Союз визволення України. – Одеса, 1917. – 25 с.
189. Липинський В. Листи до братів-хліборобів // Хліборобська Україна. Зб. I. – Відень, 1919. – Збірник II, III, IV. – Відень, 1920–1921.
190. Ленін В.І. І.Ф.Арманд // Повне збір. творів. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1975. – Т. 49. – С. 361-363.
191. Ленін В.І. Баскові // Повне збір. творів. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1975. – Т. 49. – С.47.
192. Ленін В.І. Критичні замітки з національного питання // Повне збір. творів. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – Т. 24. – С.113-150.
193. Ленін В.І. Примітка “Від редакції” до статті “Україна і війна” // Повне збір. творів. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1972. – Т. 26. – С.121.
194. Ленін В.І. Про наклепників // Повне збір. творів. – К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – Т. 34. – С.111-112.
195. Ленін В.І. Ще про “націоналізм” // Повне збір. Творів.– К.: Вид-во політ. літ-ри України, 1973. – Т. 24. – С.324-326.
196. Литвин В. Україна: доба війн і революцій (1914–1920). – К.: Альтернатива, 2003. – 485 с.
197. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Олір, 1995. – 368 с.
198. Литвин М., Науменко К. Українські січові стрільці. – Львів: Знання, 1992. – 48 с.
199. Лозинський М. Війна і польська політична думка. – Львів, 1916. – 100 с.
200. Лозинський М. Галичина в життю України. – Відень, 1916. – 61 с.
201. Лозинський М. Українська Головна Рада // Пам’яткова книжка... – 1917. – С. 176.

202. Лозинський М. Українське представництво в Австрії // З великого часу. Український альманах. – Київ; Відень; Львів, 1921. – С. 222–228.
203. Мазур О., Патер І. Львів у роки Першої світової війни // Львів: історичні нариси / Відп. ред. Я.Д. Ісаєвич. – Львів, 1996. – С. 304–324.
204. Магніт Б. (Федорців Ф.). Сучасні українські політики. Півсонний маєстат // Шляхи. – 1917. – Ч. 1-2. – С. 109-115.
205. Макарчук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Львов: Вища школа, 1983. – 255 с.
206. Марчук В. Греко-католицька церква у 1914–1923 рр. // УІЖ. – 2000. – № 6. – С. 16–28.
207. Мелень Т. Український Легіон // Вістник. – Відень, 1915. – № 15–16. – С. 8–9.
208. Михальський І.С. Український національно-визвольний рух і розвиток ідеї української державності в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). – Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1995. – 20 с.
209. Місюра І. Політика російського окупаційного режиму на західноукраїнських землях у 1914–1915 роках // Галичина. – 2001. – № 7. – С. 149–153.
210. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918. – Львів, 1994. – 571 с.
211. Н.В. З приводу холмської справи // Вістник політики. – 1918. – № 10. – С. 146-149.
212. Н.В. Поляки й т.зв. “східні креси” // Вістник. – 1917. – № 48. – С. 761-763.
213. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття. – Київ, 1993. – 413 с.
214. Назарук О. Галичина і Велика Україна. – Львів, 1936. – 216 с.

215. Назарук О. До історії революційного часу на Україні: українські політичні партії, їх союзи і теорії. – Вінніпег, 1924. – 212 с.
216. Назарук О. Слідами Українських Січових Стрільців. – Львів, 1916. – 313 с.
217. Нариси з історії українського національного руху / Відп. ред. В.Сарбей. – К., 1994. – 314 с.
218. Наріжний С. Українська еміграція: Культурно-освітня праця між двома війнами. – Прага, 1942. – 320 с.
219. Оршан Я. Розвиток української політичної думки за 100 літ // Смолоскип. – Дрогобич, 1994. – № 1. – С. 213–222.
220. Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. – Львів, 1954. – 188 с.
221. Осечинський В.К. Українські буржуазні націоналісти Галичини на службі австро-німецького імперіалізму в період Першої світової війни // Доповіді та повідомлення конференції. – Львів, 1949. – С. 9-12.
222. Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны. – М., 1991. – 237 с.
223. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новітні часи). – Вінніпег; Торонто, 1968. – 465 с.
224. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності. – Львів, 2000. – 345 с.
225. Патер І. А.Жук // Українські кооперативи. Історичні нариси. – Книга 1. – Львів, 1999. – С. 281–294.
226. Патер І. Наддніпрянська політична еміграція у Львові початку ХХ століття // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 291–303.
227. Попик С. Українці в Австрії. 1914–1918. – Київ; Чернівці, 1999. – 235 с.
228. Расевич В. Діяльність українських політичних організацій у Відні під час Першої світової війни // Вісник Львівського університету. Серія історична. – 1999. – Вип. 34. – С. 317–330.

229. Расевич В. Засади політичної незалежності у програмі Української національно-демократичної партії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 229-242.
230. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). – К., 2003. – 334 с.
231. Реєнт О., Сердюк О. Перша світова війна і Україна. – Київ: Генеза, 2004. – 480 с.
232. Реєнт О.П., Янишин Б.М. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 3–37.
233. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. – Львів, 1995. – 358 с.
234. Роздольський Р. До історії Союзу визволення України // Український самостійник. – Мюнхен, 1969. – № 1-6.
235. Сарбей В. Історія України XIX – початку XX ст. – К., 1994. – 249 с.
236. Самостійна Україна. РУП. – Вецляр, 1917. – 43 с.
237. Савчук Б. Волинська “Просвіта”. – Рівне, 1995. – 214 с.
238. Середа О. Англійські зв’язки львівських українців напередодні Першої світової війни // Львів: місто, суспільство, культура. – Львів, 1999. – Т. 3. – С. 431–452.
239. Сімович В. Шевченків “Заповіт”: 1914 рік // Пам’яткова книжка... – С. 10–12.
240. Скоропис-Йолтуховський О. Самостійна Україна мрією у 1791 р., політичною утопією 1854 р. й пекучою потребою в 1888 р. // Вістник. – 1916. – № 38. – С. 314-315; № 39. – С. 329–332.
241. Скоропис-Йолтуховський О. Значення самостійної України для європейської рівноваги. – Відень, 1916. – 312 с.

242. Снісарчук Л. Сторінка творчого життя Андрія Жука // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1996–1997. – Вип. 3-4. – С. 400–410.
243. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918–1920 рр.). – Київ: Просвіта, 1999. – 508 с.
244. Сосновський М. Союз визволення України і політична діяльність Дмитра Донцова в Австрії, Німеччині та Швейцарії // Дмитро Донцов. Політичний портрет. – Нью-Йорк; Торонто, 1974. – С. 128–137.
245. Союз визволення України 1914–1918. Відень. – Нью-Йорк, 1979. – 197 с.
246. Степанів О. Напередодні великих подій. – Львів, 1930. – 78 с.
247. Стахів М. Як проводилася світова війна? Історія світової війни в рр. 1914–1918. – Львів, 1925. – 2 ч. – 40 с.
248. Сухий О. Галичина між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – поч. XX ст. 2-е вид. – Львів, 1999. – 226 с.
249. Темницький В. Загальна Українська рада // Пам'яткова книжка... – С. 356–364.
250. Темницький В. Політичне значення національних легіонів // *Ukrainische Nachrichten*. – 1915. – 17 April.
251. Темницький В. Польська трагедія // Вістник політики. – 1918. – № 9. – С. 121–123.
252. Темницький В. Українські Січові Стрільці (Думки й уваги з приводу українського мілітарного руху). – Відень, 1915. – 40 с.
253. Темницький В. Українська оселя в Гмінді // Вістник, 1915. – № 37–38. – С. 8–10.
254. Терещун С. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX – на початку XX століття. – К., 1996. – 130 с.
255. Теодорович И. Национальное возрождение и освободительное движение восточных славян империи Габсбургов (конец XVIII – начало XX

- века) // Вопросы новой и новейшей истории стран Европы и Северной Америки: Сборник научных трудов. – К., 1992. – С. 3–22.
256. Терлецький О. Історія української громади в Раштаті 1915–1918. – Київ; Ляйпціг, 1918. – 429 с.
257. Томашівський С. Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – № 5, 6, 8, 10.
258. Томашівський С. Чи є українська національна ідея? // Під колесами історії: нариси і статті. – Берлін, 1929. – С. 89–94.
259. Український сепаратизм в Росії: идеология национального раскола. – М., 1998. – 268 с.
260. Українська радянська енциклопедія. – К., 1981. – Т. 3. – 1116 с; Т. 10. – К., 1983. – 896 с.
261. Українські Січові Стрільці 1914–1920. – Львів, 1935. – 159 с.
262. Фісанов В. Буковинсько галицьке питання у міжнародних відносинах періоду Першої світової війни // Вісник центру буковинознавства. Серія історична. – Чернівці, 1993. – Вип. 1. – С. 143–153.
263. Франко І. Що таке поступ // Зібрання творів: у 50-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
264. Франко І. Україна ingredienta // Житє і слово. – Т. 4. – Львів, 1895. – С. 471–483.
265. Франко І. Поза межами можливого // Зібрання творів: у 50-ти томах. – Київ: Наукова думка, 1983. – Т.40. – С.285–288.
266. Цегельський Л. Самостійна Україна // Пам'яткова книжка... – С. 50–74.
267. Цегельський Л. Самостійна Україна. – Відень, 1915. – 82 с.
268. Цьольнер Е. Історія Австрії. – Львів, 2001. – 176 с.
269. Чередниченко В. За кулісами так званого СБУ // Всесвіт. – 1973. – № 10. – С.113–114.
270. Чернецький А. Спомини з мого життя. – К., 2001. – 168 с.

271. Черномаз Й. Українські політичні партії і Перша світова війна // Вісник Харківського університету. – Харків, 1996. – Вип. 1. – С. 70-78.
272. Чужинці про українську справу (Анкета СВУ). – Відень, 1917. – 18 с.
273. Шаповал М. Штучка пана Більського (або як і чим воюють поляки проти українців) // Вістник. – 1917. – № 50. – С. 788-789.
274. Шевченко В.Ф., Пристайко В.І., Шаповал Ю.І. Справа “Спільки визволення України”: невідомі документи і факти // Український історичний журнал. – 1977. – № 2. – С. 131–141.
275. Шишко О.Г. Ідея державності в програмних та теоретичних документах українських політичних партій та організацій 1900– березень 1917. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. – Одеса, 1998. – 20 с.
276. Ярославин С. (Сохоцький І.). Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 рр. – Філадельфія, 1956. – 184 с.
277. Я.Т. Національні та економічні відносини на Підляшші // Вістник політики. – 1918. – № 3. – С. 38.
278. Allgemeine Ukrainische Nationalrat. Denkschrift das über die Lösung der ukrainischen Frage in den erbaten Gebieten Russlands. – Wien, 1915. – 9 s.
279. Bassermann E. Ukrainische Reich // National Zeitung. – Berlin, 1915. – 121 Februar.
280. Batowski H. Rospad Austro-Węgier 1914–1918 // Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1965. – 271 s.
281. Bihl W. Beiträge zur Ukraine. – Politik Österreich-Ungarns 1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 51-62.
282. Bihl W. Einige Aspekte der österreichisch-ungarisch Ruthenpolitik 1914–1918 // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Band 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 539-550.

283. Bihl W. Österreich-Ungarn und der "Bund zur Befreiung der Ukraina" // Österreich und Europa. Festgabe für Hugo Hantsch zum 70. Geburtstag. – Graz; Wien; Köln, 1965. – S. 505-526.
284. Boczkowski H. Ukraina a ukrajnska odažka. – Praha, 1915. – 62 s.
285. Brückner A. Die Slawen und der Welkreig. – Tübingen, 1916. – 173 s.
286. Cleinow G. Das problem der Ukraine. – Wien, 1915. – 23 s.
287. Chojnowski A. Ukraina. – Warszawa, 1997. – 234 s.
288. Doncow D. Die ukrainische Staatsidee und die Krieg gegen Russlands. – Berlin, 1915. – 68 s.
289. Eicken R. Deutschlands Interesse an der ukrainische Bewegung // Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1915. – 7 Janner.
290. Fischer F. Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918. – Düsseldorf, 1961. – 312 s.
291. Gebattel K. Die Bedeutung der Ukraine für Deutschlands Zukunft // Ukrainische Nachrichten. – Wien, 1916. – 22 April.
292. Grabowski A. Die polnische Frage. – Berlin, 1916. – 108 s.
293. Grabowski S. Rus'-Ukraina a rządy rosyjskie. – Warszawa, 1916. – 113 s.
294. Grebing H. Österreich – Ungarn und die "Ukrainische Aktion 1914–1918" // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F. VI, 3. – 1916. – S. 270–296.
295. Jacobson H. Russlands Entwicklung und die ukrainische Frage. – Gassel, 1916. – 213 s.
296. Kessler O. Die Ukraine. Beiträge zur Geschichte, Kultur und Volkswirtschaft. – Berlin, 1916. – 53 s.
297. Klimecki M. Geneza wojny polsko-ukraińskiej 1918–1919 // Studia i materiały do historii wojskowości. – Wrocław; Kraków, 1994. – T. 36. – S. 149–180.
298. Koko E. Problematyka stosunków polsko-ukraińskich w latach 1918–1939 w historiografii wydanej w Polsce po 1945 r. // Warszawskie zeszyty ukraïnozawcze. – Warszawa, 1994. – Nr. 2. – S. 105–115.

299. Koko E. Partia socialistyczna i Józef Piłsudski wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1920. Próba porównania stanowisk // Dzieje najnowsze. Rocznik XXX. – Warszawa, 1989. – S. 27–30.
300. Lewycky E. Galizien. Informativer Überblick über die nationale, wirtschaftliche, soziale und kulturelle Zustände der Landes. – Wien, 1916. – 40 s.
301. Leuthner K. Russischer Volksimperialismus. – Berlin, 1915. – 81 s.
302. Lozynskyj M. Der Weltkrieg und das ukrainische Problem: Ein Beitrag zur Aufklärung der gegenwertigen politischen Lage. – Berlin, 1915. – 56 s.
303. Mark R. Zur Ukrainischen Frage im Ersten Weltkrieg: Flugschriften des Bundes zur Befreiung der Ukraine und ihm nestehender Publizisten, 1914–1916 // Zeitschrift für Ostforschung 33 (1984). – S. 196–224.
304. Olszański T.A. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa, 1994. – 348 s.
305. Ostwald P. Die Ukraine und die ukrainische Bewegung. Kriegshefte aus dem Industriebezirk. – Essen, 1916. – 38 s.
306. Pernerstrofer E. Die ukrainische Problem // Berliner Tageblattes. – Berlin, 1915. – 23 Februar.
307. Puluj J. Ukraina und ihre inter internationale politische Bedeutung. – Wien, 1915. – 41 s.
308. Ronda A. Die Bukowina in Welt in den Weltkrieg // Buchenland 150. Jahre Deuschtum in der Bukowina. – München, 1961. – S. 131–161.
309. Rorbach P. Der Krieg und die deutsche Politik. – Leipzig, 1915. – 184 s.
310. Rudnycki S. Ukraina. Land und Volk. – Wien, 1916. – 140 s.
311. Sobbota M. Die Ukraine in ihrer Bedeutung für den Weltkrieg // Nord und Süd. – Breslaw, 1915. – Nr 9. – S. 113–116.
312. Staatliche Flüchtlinger Sorga im Krieg 1914–1915. – Wien, 1915. – 214 s.
313. Stępień S. W kręgu badań nad społeczeństwem II Rzeczypospolitej. Społeczność Ukraińska // Przemyskie Zapiski Historyczne. – 1997. – Nr. 4–5. – S. 137–174.

314. Stępień S. Symon Petlura Ataman Główny Ukraińskich Sił Zbrojnych // Wojsko i Wychowanie. – 1998. – Nr 6. – S. 64–74.
315. Stępień S. Polacy – Ukraińcy: tradycje w wspólnej przeszłości czy scieranie się racji narodowych? // Polska-Niemcy-Ukraina w Europie. – Rzeszów, 1996. – S. 157–185.
316. Stübe R. Die Ukraine und ihre Bedeutung zum osmanischen Reiche. – Leipzig, 1915. – 23 s.
317. Schmidt A. Das Ziel Rußlands. – Stuttgart, 1916. – 86 p.